БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсП 1.
1953/Књ. св.
371.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

МАЈ

1953

НОВИ САД

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Уреднишшво

ЖИВОЈИН БОШКОВ
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ
БОШКО ПЕТРОВИЋ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од пет штампаних табака; шест свезака чине једну књигу.

Годишња претплата изнесси 750 динара; цена једном броју у књижарској продаји 70 динара.

Чланови Матице српске примају часопис бесплатно.

Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун Народне банке у Новом Саду бр. 300-Т-257

Редакција прима петком од 10—12 часова.

Рукописи се не враћају

Уреднишгво
НОВИ САД
Матице српске ул. бр. 1
Телефон: 30--24

Администрација
НОВИ САД
Железничка ул. бр. 1
Телефон: 33—51

Одговорни уредник
ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

БИБЛИОТЕКА МАТ... У НОВОМ САДУ

МИЛИВОЈ НИКОЛАЈЕВИЋ (1912—), Пољско цвеће
(Из Галерије Матице српске)

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 129 МАЈ 1953 Књ. 371, св. 5

Инв. бр. 26097

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

СЛАВА БОРИСУ КИДРИЧУ

— Говор друга Тита —

Драги друже Борисе!

Тешко је говорити када се срце стеже и уста грче од помисли да те ми, твоји стари дугогодишњи другови, више никада не можемо чути и дјелити са тобом радости због све већег и све ближег тријумфа величанственог дјела социјализма коме си ти међу првима посвећивао све своје физичке и умне способности и у чије си темеље ти уграђивао и уградио своју младост и коначно и свој живот.

Твој животни пут био је трновити пут револуционара. Ти си пришао револуционарном покрету обесправљене и израбљиване радничке класе још као непунољетни дјечак. Отишао си као дијете из оне класе која ти је лично могла осигурати удобан живот. Ти ниси отишао због сентименталности, нити због авантуризма, нити због коњунктуре, јер си пришао Комунистичкој партији у вријеме најтежих прогона до истребљења њених чланова од режима војне диктатуре Александра и генерала Живковића. Пришао си радничком покрету због тога што твој племенити дух и срце нису могли подносити и мирно гледати неједнаку борбу између израбљиваних и израбљивача. Пришао си због тога што је твој по природи револуционарни и испитивачки дух већ у најранијој младости проникнуо у законе друштвеног развитка, у науку Маркса, Енгелса и Лењина. Пришао си радничком покрету и због тога што си хтио да будеш судионик и активни борац умом, срцем и свим својим бићем при рађању новог а не при умирању старог друштва.

Борисе драги, ми, твоји стари другови, пратили смо онда твоју борбу против оних који су те хтјели скренути са пута кога си ти сам изабрао. Но ти си био непоколебљив, ниси се дао застрашити ни тамницом, ни другим застрашивањима. Прошао си кроз исте тамничке ћелије као и ми, и то онда када си тек ступио у живот. Држао си се као што се мора и треба држати прави револуционар. Тамница је била школа за тебе, за обогаћивање науком марксизма. Она те није омекшала као што су се наши непријатељи надали, већ на-

против, она те је очеличила са још већом енергијом и ти си наставио свој револуционарни рад када си изишао из тамничких зидина.

Борисе драги, овдје у овом граду гдје ће отсада почивати твоје тијело, ја сам те срео прије 19 година, ја као комуниста илегалац, а ти као комуниста под присмотром полиције. И онда си био, Борисе, пун жара и неодољиве енергије, због чега сам те ја као и многи другови заволио. Од тада па до данас, већ пуних 19 година, ми смо радили заједно без обзира гдје се који налазио. Деветнаест година ја сам имао прилике да пратим формирање твог херојског револуционарног лика. Кроз 19 година ти ни мене ни остале другове никада ниси разочарао. Видио сам те у Прагу 1937 године када си подносио стрпљиво тежак и напоран емигрантски живот и по одлуци Партије наставио студије, а уз то радио колико си највише могао за нашу Партију, за нашу земљу. Видио сам те у Паризу 1937, 1938 и 1939 године, то јест у најтежим часовима за нашу Партију, када је њен организам раздирала фракционашка борба у врховима и пријетила јој опасност. Опасност уништења од стране оних који су у Коминтерни баш и били главни кривци за фракциске борбе у нашој Партији.

Борисе, неоцјењива је вриједност твоје непоколебљивости и подршке коју си ти тада нама дао да би сачували авангарду радничке класе Југославије, остварили њену монолитност и оспособили је за тешке часове који су се приближавали и пријетили уништењем наших народа. Уочи дана пуних неизвјесности и пријетње за нашу земљу и наше народе ти си се вратио из емиграције да дијелиш судбину заједно са својим друговима и са својим народом. Знао си да ти је мјесто међу њима. Радио си неуморно заједно са нама на припремама и заједно са нама доживљавао радост остварења јединства и монолитности наше Партије којој је припала историјска улога да организира и води народни устанак против окупатора и издајника наше земље. Као један од првих вођа Народног устанка у Словенији, ти си на том великом народном револуционарном послу показао своје ванредно велике умне и организаторске способности и непоколебљивост. Постао си један од најзначајнијих вођа Народног устанка и револуционарне борбе за остварење нове Југославије. На том великом послу твоје име остало је исписано у срцима милијуна наших радних људи. О томе говори сва неизмјерна туга која је захватила милијуне грађана нове социјалистичке Југославије, због твоје трагичне и прерране смрти. Зар је постојало и постоји и једно срце честитог грађанина наше земље, које воли нашу, вјековном борбом измучену земљу, а да га није обузела туга и горчина када је чуо

да је престало куцати твоје дивно срце које је безгранично волило свој народ и своју земљу. Ти си отишао од нас, Борисе, али твој дивни лик, лик борца, прегаоца и комунисте дубоко ће остати усађен у срцима наших људи.

Борисе драги! Године 1948 запријетила је нашој земљи нова страшна опасност и ти си у тим тешким данима за нашу Партију и за наше народе био међу првима и први схватио сву суштину напада на нас и трагичност положаја у коме се у то вријеме налазила наша земља. Али, и ту се показао твој лик, челични лик револуционара и комунисте Остао си непоколебљив заједно са нама у борби, али опет у неједнакој борби за истину, за нашу независност и слободу, за срећу наших народа. Да, Борисе, твој неугасиви пламен револуционара и родољуба, који си ти свом снагом знао усађивати у срца и мисли млађих другова и бораца за вријеме Ослободилачког рата и у вријеме твога ријетко виђеног пожртвовног на најосјетљивијем послу рада у периоду изградње социјализма, пламтити ће и послије твоје преране трагичне смрти снажно у срцима садашњих и будућих покољења. Милијуни наших радних људи знали су за твој пожртвовни рад. Али, Борисе, ми, твоји другови смо те видјели на твоме раду сваког дана. Видјели смо те да гориш и сагорјеваш на послу дан и ноћ. Видјели смо да радиш до бесвјестице и бојали смо се да ће те то прерано скрхати. Али нисмо знали, као ни ти, да твоје снажно тијело поткопава подмукла страшна болест која те је тако брзо истргла из наших редова.

Друже Борисе, твој губитак је за нас ненадокнадив. Ти си знао и могао да носиш огроман терет на својим леђима, али ми, који остајемо, теби ћемо се најбоље одужити тиме што ћемо онај терет којег си ти носио подијелити међу нама и уложити све своје снаге да што скорије буде остварено оно за што си се ти борио и за што си дао свој живот.

Друже Борисе! У теби су наши народи изгубили свог великог сина, ти си наше народе много задужио али они су у знак признања теби усадили у своја срца успомену на твоју херојску личност, која ће остати трајна.

Драги наш друже, незаборавни Борисе! Тешка срца ја се опраштам од тебе и у име својих другова и у име наших народа. Носит ћемо у својим мислима и срцима твој увијек весео, живахан и пун здравог оптимизма лик. Почивај мирно, Борисе, овдје међу умрлим херојима који и послије своје смрти живе у срцима народа наших као примјер. Јер као што пјесник каже — гробови ови нису раке већ извори нових снага.

Нека ти је вјечна слава, друже драги, Борисе Кидричу!

ЈЕДАН ДАН СУЂЕЊА

I

Ове јесени није било готово нимало миољског лета. Исто онако нагло и чудно како у вароши и тврђави београдској неста турске силе, исто тако изненада сунчано и светло лето заступише мрачни, кишовити, тешки дани. Ситна јесења киша сипила је од јутра до мрака и потсећала на зимске невоље које су имале ускоро да навале на овај град где су тако често топле, веселе и раскошне дане нагло смењивали ветрови, лапавица и студен. Од тога брзог и изненадног прелаза људи су, покаткад, у неке као за то нарочито предодређене дане, бивали утучени, суморни. гадне ћуди.

Ти дани били су још тежи што упоредо с небеским променама насташе много веће, одавно незапамћене промене не само у свакој кући и спољашњем изгледу овога града, него и у самим његовим житељима. То се првих дана слабо запажало, јер се по сокацима од старих становника готово нико није могао видети. Али је добро око могло опазити како у Београд неприметно, али стално, са свих страна, преко целог дана, па чак и ноћу, — тада нарочито они испреко воде, на чамцима, — навире силан свет. Смели, алапљиви, пустолови, а нарочито они од зла оца и од горе мајке. И то готово само мушки. Они су, ваљда по неком неписаном закону, имали да врате равнотежу овом граду, пуном остављене деце и напуштених була.

Људи им који прешли у Земун, који лађама отпловили у Босну или Видин, а оне остале гладне. И унезверене — од страха, од нових адетә, од људи који нису као њихови господари, него стригу браде и пуштају курјуке.

Пошто прође прва пљачка и први страх, окретније се буле склонише са душецима, тепсијама и с оно мало хране што им се нашло по хришћанским кућама. У неких се задржала и по која пара. Али већина удари у прошњу; нарочито жене које су имале недораслу децу па су их могле слати на улицу, јер кад прођоше ти први, пусти тренуци страха и скривања, појавише се просјаци на све стране. свих могућих узраста, језика и масти. Од њихових пруже-

них руку мучно је било проћи сокаком. А млађе буле се пророспијаше, особито оне здравије, снажније, које глад или дошљаци истераше из њихових кућа.

Да би неред био још већи, рашчу се да је Ђорђије отишао на Дрину. Совјет је још заседавао у Смедереву, и пљачка, насиље и бесуђе потмуло су и пригушено све више расли као пожар пре но што ће се пробити и распламтети. Као што бива у таквим случајевима, свак је хтео да буде судија и зато баш суда и реда није било.

Глас о Ђорђијином одласку из Београда није, међутим, био истинит. Он се, додуше, све спремао да некуд пође, али никако није полазио, него је летео по граду од јутра до мрака мучећи се да свуда стигне, да свему да цевапа. Тако и Ђорђије и оно неколико кнезова и војвода што се задесише првих дана у Београду постадоше судије мимо своје воље, јер им почеше долазити са свих страна да траже помоћ и милост, да туже и да се бране.

— Е, људи, мучније ми је бити кадија него најдебље дрво у шуми оборити, — говорио је Петар Молер, који се тих дана задесио у Београду, а он је баш био и учен и писмен као ретко који међу војводама.

Тог дана, око малога ручка, Ђорђије се затекао на Зереку[1], у напуштеној кући некога бега, у којој су простране одаје и суви, каменити подруми служили за остављање проје. У тврђави је било и сувише простора за то, али је Ђорђије више волео да заиру растури, да је за сваки случај не држи сву на истом месту.

Неки сељаци из Рипња који су, радознали, навратили јутрос у варош, били су, онако у гомили, захваћени да преносе вреће из таљига и са самара, и сад су их журно, због кише, превлачили псујући ономе који их је дотерао на овај кулук све што му по кући иде на две ноге. С њима су радили и неки заробљени Турци, неми као да им језик отсечен, тиши него сенке.

Док се Ђорђије бавио око те проје, јавише му како ту, у близини, има једна була код које људи навађују као на солило.

Он одмах нареди да је доведу. А натуштио се, још одјутрос, што, ето, мора да све он види, да о свему он расположи, да свему он буде уредник, као да нема залуднијих, а овамо га, другде, чекају толики много важнији послови, па му од те срдње све тврђе кврге око усана. И још, на булину несрећу, утаче се пре ње неки старац Турчин, слеп.

Ђорђије се још јаче расрди. Он није волео судити, јер није умео, али, ето, док си оком тренуо, суд се овде сам од себе начинио! Однекуд као из земље изникоше тужиоци,

---

[1] Крај Београда између Универзитетског парка и џамије.

сведоци, неки се прометнуше у пандуре, неки се спремише да сеире, како је ко зашта већ створен.

— Аман, бег-Ђорђија, ти па Бог, — повика онај старац Турчин и спустивши се на колена исприча како му је први комшија, Јорга̑ћ џамбас, чим су Срби ушли у варош, покупио сав бакар по кући, тепсију, тенџере, џезву. И преровао му још огњиште, узео испод пепела замотуљак белих и жутих пара.

Ђорђије посла по Јорга̑ћа. Мало прође, момци га довеше. Бесан неки делија тај Јорга̑ћ, пламти му око, слободно гледа у очи, џамбаски посао га ваљда тако научио, оно стално бављење око коња по вашарима и по туђини.

— Зар слепца, по матери те твојој? — писну Ђорђије неким танким, готово женским гласом, од кога се чак и кнезовима око њега затресоше ноге. — Врћи одмах што си му узео!

Али се и џамбас нађе јогуница, устукну фес, па се готово обрецну:

— Да вратим, кад и Турком правду истерујеш!

Ђорђије још тање писну:

— Циганина ми дајте, нека му око извади да запамти кад је слепца арао! И да знаш, ако те уватим још једном да араш, и друго ћу ти извадити! — па обрисавши зној са чела, рече Милоју до себе: — Треба писати онима у Смедереву да дођу. Не можемо ми овде и судити и Турцима на крајини џевапа давати!

Малочас осион и арум[2] као млад коњ још неукроћен, Јорга̑ћ најједном клону кад чу Ђорђија, и ноге му се отсекоше пре но што момци навалише да га туку.

II

Тек што момци одвукоше готово обнесвесла Јорга̑ћа, а стиже она була. Покупили је заједно с мајком и млађом сестром.

Забулиле се Туркиње, па само нешто мрмљају од страха и метанишу пред Милојем. Онако дебео у џемадану од плаве чоје извезеном златним ресама, чини им се да је он овде најугледнији. И не опажају Ђорђија који у овешталом гуњу и опанцима с неким грдним носом чучи на троношцу као да је последњи у дружини.

— Јесу л' то те роспије? — упита Ђорђије подигавши се са троношца и указа се висок, црн, страшан, као сам шејтан,[3] а глас му све онај танки и очи му дошле још зеле-

---

[2] Нагле ћуди, тврдоглав.

[3] Ђаво.

није, па се окрете старој були: — Ти, бабо, тебе би требало прву обесити!

Али се баба угоди кочоперна, па покривши још боље лице клечећи повика:

— Који си да си, по Богу да си ми брат, нисмо све три роспије!

И ухвативши млађу за руку, она је гурну мало ка Ђорђији, те се уплашена девојка пови и још једном метаниса пред сељаком који је опет чучнуо на троножац и љутит их из сумрака гледао.

— Ово дијете сам ја родила, — говорила је баба, — и досад је мушко око не виђе, нити је мушка рука дотаче. Ако не верујеш, зови жене из амама нека ти реку. А ова, — ту баба показа руком на старију, — ова јест шћи од мога човјека, али је од друге матере и велик је роспилук у ње и ја сајбија од ње не могу бит, па да сам везир цареви, а не женска глава!

Ту баба од тешке муке заједа, па кроз плач продужи, све као запевајући:

— Ево ти је, чини од ње што те Алах учи, а мене пушћај с овим ђететом да измењаримо, да се како љебом прихранимо, док ми брат из Пазара не дође по нас!

И као од неког тешког бола жена после ових речи поче да се нише онако клечећи и час почас лелечући неким грозним, неразумљивим гласом са дна утробе.

Ђорђије се збуни. Кад су му их привели, поумио је, и не саслушавши тих жена, да нареди да их завежу у вреће и с камењем баце у Дунав, како су се одвајкада кажњавале блуднице.

Али се он сад поколеба. Зашто, ни сам није знао. Та бар је њему било лако убити човека! У народу се говорило да је сам својом руком убио само Срба осамдесет душа, акамоли Турака, али му је, веле, Бог све опростио зато што је ослободио ришћанлук од Турака. Па ипак, он ни сам није знао зашто, сад је остајао неодлучан, готово немоћан пред овим женским главама.

Ово сад нису били људи који су га гледали у очи, често са руком на јабуци од пиштоља, људи који су се с њим препирали као раван с једнаким, дим у дим, па ако је на њих потрзао кубуру, и они су могли на њега. Ово су сад биле слабе жене, и то још, онако забуљене, без лица и без очију. Он им је само слушао гласове као да долазе са другог света.

Ђорђије погледа у Милоја. Али је и комендат београдски Милоје Петровић био збуњен.

Он је у свом животу убијао људе, гонио курјаке и ударао у планини с ножем на медведа, стрељао у лету орла и

јастреба, таманио псе, својом руком гађао из пушке коња на ливади кад престари или занемоћа, али жене, мачке и птице певачице није убијао. То није био мушки посао. Комендат сврну поглед и од жена и од Ђорђија, па се нађе тобож у послу и поче да виче на неког сељака коме се беше продерала врећа с пројом.

Ђорђије је ћутао. Био је он прост сељак и није био свестан да он то, уствари, сад размишља и да се колеба шта му ваља чинити, али су се сад пред његовим очима јављале слике и догађаји из минулих дана.

Двапут је у животу хајдуковао и двапут се догодило да је иза грма убио Турчина крај жене. Али је први пут жени оставио коња и све што је на њој да иде куд је очи воде, а други пут... Други пут је подигао дувак с лица Туркиње.

Була је била зачудо лепа и сасвим млада, брђанска наша лепотица, само у харему убледела и постала малко гојна, сасвим друкчија од була које је обично виђао, оних пре времена остарелих крезубих жена, смежурана лица од сирицика[4] и разних белила, пропалих од скривених женских болести. У њему затрепери пожуда, али га була гледала као срна преклана пушком. И Ђорђије се опет нечег застидео, збунио, нешто га текнуло под лажичицом, па јој покрио лице, метнуо је на коња, и ћутећи, са целом четом, изишао на друм, па првом Турчину кога је сусрео предао је у аманет да је одведе оцу.

Трже га из мисли неки мало промукли глас. Блудница беше дигла покривало с лица. Сви се од тога као тргоше. Врло млада и доста лепа, була је за тренутак поћутала, пресецајући све те мушкарце пред собом неким чудним погледом, а затим се окренула баби и мирно, с презиром, заторокала:

— Зашто лажеш, ти, вјештице матора, да ми не мореш бит сајбија кад си ми ти људе доводила и свијећу нам држала и хизмет[5] нам чинила док смо ми јели, пили и по душеку бухе хватали...

Ђорђије и Милоје и остали кнезови и момци зачуђено се погледаше, а була је и даље торокала, сад већ сикћући и размахујући рукама и вијући се целим телом, све бестиднија и слободнија.

Жена која се не стиди свога блуда, Туркиња која сама открива лице и о својој срамоти говори као о некој другој, обичној работи, све је то било чудо невиђено, чудо које дотад нико није могао замислити нити у сну уснити.

---

[4] Белило од живе.
[5] Служење.

Један кнез, негде од Подриња, старац у дубоким годинама, прекрсти се и неким промуклим, дубоким гласом коме није било поговора, јер је, сви су то осећали, казивао сушту истину, рече Ђорђију: — Вала, синак, дошло је пошледње вријеме кад и кучке у еснаф уљегоше! — и пљуну пред себе.

Кврге око Ђорђијиних уста посташе још тврће, зелене очи још зеленије, док је Туркиња и даље цикала:

— А зар нијеси и ти с нама локала и тутун гутала? А што си том твом копилету рз[6] сачувала, лако ти га је и било чувати, јер си њу у долаф[7] скривала, а мене си на јалију[8] турала.

Онај старац сад се био већ сасвим расрдио и почео махати рукама на булу да заћути. Туркиња се збуни од њега и заста да предуши, а Ђорђије се утом подиже с онога троношца, ману руком неколико пута као да одбија воду од себе, па рече:

— Ти бабо, којекуде, иди кући и пази то дијете, а ова жена нек остане, — па намигну момцима да је воде.

Мајка и ћерка се журно уклонише, готово побегоше, а ону булу момци негде одвукоше. Сви однекуд погодише да је гоне на реку, на воду, аласима, да је у врећи пуној камења удаве у Дунаву.

III

Вреће с пројом престадоше да догоне. Они сељаци се разиђоше. И Турке одведоше негде на Јалију,[9] да истоварују неке дереглије.

Требало је сада тркнути у тврђаву да се премешта неки овлажен барут. Ђорђије с тугом помисли да и то мора он. Сав у зноју уздахну и помисли да што пре треба писати у Смедерево советницима да дођу у Београд, да суде, да уређују . . .

Некада је за свога агу у Паланци, код кога је служио, по два дана без предаха, гонио по шумама Јасенице јелена, и сам претворен у звер; у ритовима, с трском у зубима, поваздан лежао, кад је оно Немац војевао с Турчином, а он у фрајкору био ћесарев солдат; знао је, кад плане, убити човека као пиле, а после осећати све муке пакла због гриже савести. Али ма колико му све то бивало мучно, гешко, да су му и сад покаткад, ноћу, долазили на сан ти људи и те

---

[6] Образ.
[7] Остава у зиду, „плакар“.
[8] Обала, пољана.
[9] Обала Дунава код Дорћола.

звери које је побио, чинило му се, ипак, лакше оно некад: убијати, бежати, гонити, скривати се, него ово, откад је вожд и комендат целе Србије: свуда и у свакој прилици судити и заповедати, бити свачему господар, крвник, неумитни врач и судија. Ђорђије мутно у себи зажали што није неки обични кмет у каквом забаченом селу.

Изгледало је да нема више никога. Он одахну. Ипак је запитао:

— Има ли још давуџија![10]

— Има, — рече један момак и чисто га трже. — Ту је онај Гавро буљубаша што си му поручио да ти се јави.

— А, Гавра! — на то ће Ђорђије опет оним танким гласом.

Тај Гавра, човек осион и бојџија, за некога затишја, и то баш у време кад није требало љутити и изазивати Бошњаке, беше прешао Дрину и Ђерим-бегу Видајићу, човеку врло вићеном, великом бињецији и џамбасу, одвео три добра коња. Бег пошље писмо попу-Луки Лазаревићу, заповеднику српском на граници, с којим се, однекуд, знао, да му Гавра врати коња кулаша, јер му је кулаш био најмилији. Као мераклији, бегу је било стало само до кулаша, а остала два коња остављао је Гаври с алалом.

Али Гавра ни да чује.

Онда се бег пожали самом Карађорђу. Нађе некаква попа у Семберији који му сроči писмо: тако и тако, зар ти бег-Ђорђије, који се хвалиш да си на зулумћаре само ударио, пушташ да којекакви ајдуци захватају туђу поштену муку?

Од Дрине до Дунава, од Цера до Врачара, од руке до руке, стигне писмо до Ђорђија. Кад му проучише писмо, он се љутну, па нареди да пишу попу-Луки да Гавра врати коња. Али Гавра ни тад не пристаде. Опет јаве Ђорђију о том, а овај онда, већ сасвим љут, заповеди да му Гавра претстане где буде.

И ево Гавре пред Ђорђијем.

— Је ли, море, Гаврило? Ја, којекуде, писах да вратиш коња, а ти се оглуши. — рече му полагано Ђорђије.

Гавро пољута, па диже главу и искашљавши се поче врло гласно, као дете кад у мраку пева да сузбије страх:

— Господару, ја сам те коње по цену ове главе извео из ара,[11] провео кроз Турке, а поп-Лука, ако му је до достлука[12] с његовим бегом, нек му накнади и сугобо од своји' коња ако 'оће, ја не марим!

---

[10] Молилац, тужилац.
[11] Штала.
[12] Пријатељство.

— Море, Гаврило, није попу-Луки до достлука него мени, — одговори му још тише Ђорђије. — Ја се чувам да ни не пљунем у Дрину, а ти је мутиш. Него да вратиш коња, док ти је на рамену главе!

— Богме ти ја, Ђоко, не дам коња, па макар ми узео главе!

— А откад сам ја теби Ђока, пас ти матери?! — цикну Ђорђије па пође ка Гаври. — Хоћеш ли дат коња?

— Не дам, вала, — проциди Гавра кроз зубе, али се измиче, а руку положио на пусат и звера у руке Ђорђу.

— Не даш?

— Не дам! — одговори опет Гавра и опет се измиче.

Ђорђије тада, одједном, јурну на њега и опали из кубуре, али се Гавра саже, па извивши се као змија, зађе хитро Ђорђију иза леђа, прескочи неке каце и на задња врата побеже напоље, а нико се не опсети да га задржи.

Растрчаше се момци и доведоше Гавру опет пред Ђорђија, али у овога бес већ јењао. И у Гавре упорност сломљена. Пао он на колена пред вождом и од муке заплакао:

— Ено коња, водите га, аратос вас било! Водите и она друга два. Кад ми не остављате кулаша, не треба ми ништа!

— Сам ћеш их водити, Гавро, — насмеја се Ђорђије. — Како си их ти довео, тако ћеш их ти и вратити!

Кука Гавра до неба се чује. Нуди све што има да га не срамоте, да му образ не узимају, али Ђорђије, сад већ миран, само рече:

— Сутра, како зора пукне, да си код мога писара да ти сачини писмо за страже да те пропусте у Босну. И још ће ти једно писмо дати да га предаш од моје стране у руке ћерим-бегу у Бијељину, а што ћеш бегу изустице рећи, то ћу ти казати пошто ти Стева зготови писма. Еле, иди те припази оне коње, ако ти је још мио живот!

IV

Киша поче престајати. Позно јесење сунце појави се мало кроз облаке. Ђорђије извади из недара голем сахат, притисну га, капак пуче и он погледа па рече:

— Угод ићиндија![13]

Обрисао је зној са чела и промрмљао нестрпљиво:

— Ама где је тај Стева? Цео дан га нисам видео . . . Треба у Смедерево . . . онима . . .

Мислио је о Совету и тражио свога писара да им пише, советницима, нека дођу, да они суде.

Изиђе му пред очи шанац на Мишару. Алачу Турци у даљини, сјаје им се хаљине и такуми на коњима, а у шанцу

---

[13] Управо подне!

тишина к'о у гробљу. Само он с прутићем у руци полако пролази кроз редове бораца. Све упрло очи у њега, напуниле пушке и кубуре, чека да оним прутићем да знак за палеж, кад се Турци приближе на пушкомет . . . Да, да, како је угодно војевати, а како је мучно судити и једнако пазити да се правда свему, свакому и свачему одреди. Сети се Молерових речи да му је лакше обарати најдебљи грм него бити кадија, али не довршн мисао, јер је одагна глад:

— Има л' што да се поруча?

— Море да видиш, има, — одговори Милоје смејући се. — Кад смо видели да ћеш се овде позабавити, момци набраше пасуља и сад ће бити готов.

И доиста, неко се беше досетио, нашао некакав крчаг, одбио му грлић, па приставио у њему пасуљ што га је отребио са заосталих махуна по турским напуштеним баштама. Милоје сад погледа испод ока тај крчаг у коме се на огњишту крчкао пасуљ, па нареди полако момку до себе да потражи по турским кућама чинију и кашике.

Нађе се однекуд и нешто налик на софру. Ђорђије се опет спусти на троножац и пружи руку иза себе као да нешто тражи.

Неко се досети и подметну му врг са ракијом. Он се прекрсти и наже. Мало после зелени сјај у очима поста жућкаст, а оне кврге око уста одвугнуше. Он се ухвати руком за перчин где почиње на темену, поглади га до краја, па рече тихо:

— Којекуде, шта би с оним Јоргаћем? Јесу л' га ујдурисали?

Момак брже некуд оде и још брже се врати:

— Нема онога Циганина, не могу још да га нађу, а старцу што је поарао, све му је повратио.

Испивши и другу чашу, Ђорђије изви усну и као да је хтео да се насмеје, али се предомисли па само рече благо:

— Бог с вама, људи, шта вам је одјутрос да онаквом здравом момку копате очи! Боље му ударите два'ес' три'ес' батина. И да му рекнемо да ћемо му заиста очи ископати ако га још једном ухватимо да арамија! Ја л' тако, Милоје? Кабулиш ли? [14]

Па наже врг по трећи пут. Подржа га подуже на устима, па одушивши, стресе се и поче да се осврће. Тражио је очима некога и кад га не виде, викну:

— Брат-Гавро! Хајде да ручамо што је Бог дао! Ти си човек путник, мора бити да си огладнео.

Сви се поређаше око софре. И Милоје, и момци. Однекуд се створи и онај Гавра. Поседаше на трупце, троношце, понеко и клечећи. Дозваше из подрума и неко турско момче

---

[14] Слажеш ли се?

коме старији побегоше, а он се прибио уз нове господаре, иде за њима к'о млад пас и трчкара, послуша ко му што нареди.

Слатко су сркали посни чорбасти пасуљ и нико се већ није сећао буле која се у том часу већ лелујала дубоко у дунавској води и раци је већ њушкали.

После се по Београду шапатом по кућама препричавало како је преклињала да је не бацају у Дунав него да је ножем убију и у земљу затрпају. И како су она два момка Ђорђијина, с оним аласом што је турио врећу у воду, дуго пили најљућу ракију за њену душу.

Божидар Ковачевић

БАЧКА ЗАПЕВКА

Подрхтава ђерам!
Ко да се тресе зелена равница
од кикота младих жита.
Го се купа у валову пољском Иша;
ждрепци га њушкају разуларени.

Испаравају се росе од млека у подне.
Просејала је зелено сребро равница
од фрктања чилаша код валова пољског
од смеха Ишиног кад им воду мути.
У рзању равнице
киван кобац
не препознаје птице — црне перјанице!
Код ђерма сто наоружаних петлова кукуриче!

Јао Исајије, јао Ишо!

Љуља се ђерам ко дан што сустаје.
С краја једног тешки камен и обруч гвоздени
на другом обешени, Исајије голи.
У ведро под ногама сручио је душу!
Не зна се до ноћи ко је јачи:
камен који се земљи њише
ил последња молба Ише
да покопа себе у бунар дубоки.
Ко још има такво срце да сакрије лице
у мајско вече кад жита бујају?
Ко мртав мисли на пољске птице
које ће сутра остати жедне
јер виси о ђерму с т р а ш и л о Исајије?

Јао, Исајије, зашто се спушташ у бунар дубоки?
Јао, Ишо, разуларени ждрепци у црној пустињи ржу!

О камене безвредни, без срца
сапни снагу у обруч гвоздени!
Издржи до зоре!
(Петлови ће бити поклани)
Видећеш росе од млека, сузе звезда мајских.

О камене без срца, срце ће ти у зору пући.
Сузу до зоре камене не кани
купа се ноћас у очима коњским
И ш а.

Јао Исајије ко је копца на ђерам разапо?

Пева свилену скелециску песму река.
Тиса цвета.
Притајила се скела и уже у воду спуштено.
Водени лептири пресвлаче своје кошуље у јатима.
Чипкаста пена на рукама реке
напила се ко скори бачки сватови.
Моли се Премислав већ десети сат
да невесту у пољупцу нико не преплаши
да скелу до ноћи нико не пробуди.

Јао Премиславе, Премиславе!

Јао црне перјанице жандарске
на ограду скеле шаке ти приковале
на вучу препадничку те натерале
јао црне перјанице жандарске!

Гајде си сватовске распорио
суровo младенце прегазио
скелу зубима возио
срце о уже челично оштрио
вучје зубе у сватовима поломио
крвљу венчаницу пошкропио.
Јао Шандоре, Шандоре!

Поклали се водени цветови у предвечерје;
крваву венчаницу пијаном Сунцу навукли.
Јао црне перјанице гавранске
преврнуле скелу за уже свезану
бацили Премислава младој у наручје.
Преплашени цветови пресвукли знојаве кошуље —
последње коло сватовско над Тисом играју.

Јао Премиславе зашто се Тиса тако разбеснела?

Вуче Шандор скелу шакама прикованим
и уже челично затегло
да не би сневаном лептиру срце престало
да не би челично срце ужета препукло.

(Невеста се удавила са својом чипканом венчаницом)
Ко још има толико снаге да мртав скелу вуче?
Ко још толико љуби да девојку никад не растужи?

Зашто су мртви водени цветови, јао Шандоре?

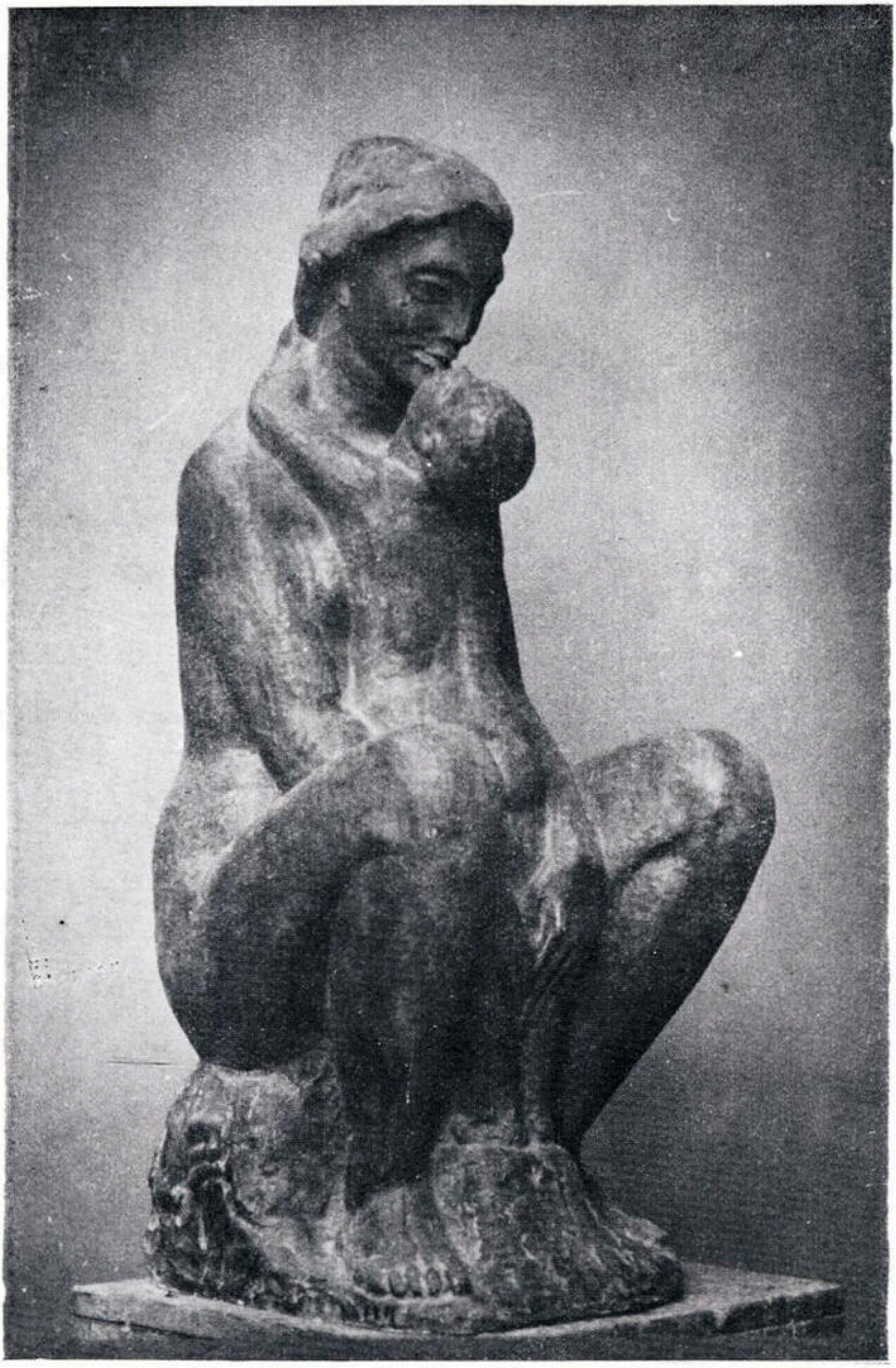
Тодор звани Мрза
чобанском снагом дрмуса дудове гране
зрели дудови стадо да нахране.
Циганске песме (ракије дудове) пева пијане!
Бич змијолики о доње обесио гране.
Ко млеко помужено, стадо под дудом пенуша
магарац код трске њаче
поред црних пољских керуша.
Највишу грану Мрза је тресао
облак је бели врхом пресеко
по небу су овчари киселили млеко.
На каменом путу близу долме
велике мрље крви дудова згњечених
и перјанице црне по пени плове.

Јао Тодоре, Тодоре!

Бичем му везали ноге о доњу дудову грану
пресекли га сабљом све до срца.
Срце је Тодорово просуло последњу крв,
на каменом друму згњечено,
ко најкрупнији дудов плод.
Копрцо се Мрза док је срце имао
с гране све да стресе за стадо своје питомо.

Прострло је вунену широку постељу
заклано стадо под дудом
да Мрза на месечину легне.
Завијају црни рундови над рупом,
шапама ископаном,
за срце братово.
Арлаук се њихов губи у трскама
тичице трну будне у гњезду.
Милује Тодор рукама хладним рундове овчарске?
Пијан пева песме оријашке
од ракије дудове циганске.
Ко обешена свирала на ветру
свира успаванке.

Тодоре, пробуди се и лези мирно у постељу месечеву!
Тодоре, сиђи са дуда да помузеш стадо нахрањено!
Тодоре, браћа ти рундови љубе руке!
Тодоре, тичице се боје за своје младунце у трсци!

ЈОВАН СОЛДАТОВИЋ, Вечити идол

Не певај Мрза песме од ракије дудове
не певај више дудовима се суше гране!
Познају те Тодоре дудови по гласу
слушају зеленим ушима.
Не певај Тодоре
бубе свилене ноћас лишће нађуљено пасу!

Јао Мрза зашто су магарца обесили о твоју грану?

Велики брат и наша велика слава
Никанор, звани водени коњ
спава.
Ко дете без греха спава
у сну се опрашта са нама.

Јао Никаноре, Никаноре

Кроз решетке гледа буцмаста глава.
Доле као да није асфалт сив
већ улица његова шарена и мила.
Гле, иде Богдан и тамбуре га прате!?
Хеј! Богдане
Боrо! Боrо!
Иде Богдан улицом и спава.

Кроз решетке гледа насмејана глава.
Доле као да није асфалт сив
већ река његова зелена и мила.
Гле, весла Љубица и коса јој лети!?
Хеј! Љубице
Љубо! Љубо!
Весла реком Љубица и спава.

Кроз решетке плаче једна глава.
Доле је асфалт сив.
Гле, да л то корача мајка!?
Асфалтом корача мајка будна и права.
Хеј! Мама
Мама... више нећу овде бити.
На лице је навукла мараму мајка.
Асфалтом плаче једна глава.

Никанор
спава.
Ко још може тако спокојно да сања и спава?
Изјутра изрешетана ће бити његова јуначка глава!
Ко може вечерас спокојно да спава?
Само велики брат и наша велика слава
Никанор звани Водени коњ
скелеција на зеленој Тиси.

Јао Никаноре!
Јао Никаноре, Никаноре!

(Одломак из поеме) *Павле Угринов*

ПОХАРА КУЧА

Један перјаник раздраган трчи од Биљарде према пољани на којој перјаници бацају камен с рамена, скачу из мјеста и уче борбу с јатаганима. Међу њима су Марко и Јошо. Марко се бори са тројицом, а Јошо са двојицом.

Задихани перјаник се заустави, диже руке и викну:

— Станите браћо! Станите!

Перјаници обратише пажњу на њега држећи оружје у рукама. Један од њих који је хтио да баци камен с рамена, држи га у рукама и нетремице гледа у перјаника.

Перјаник настави снажним гласом:

— Признате су границе Црној Гори.

Перјаници метнуше оружје за појас, почеше да се љубе говорећи један другоме:

— Нека је срећно по сву Црну Гору.

Једна група се ухвати у коло. Марко га поведе и запјева:

Весели се Црна Горо
Мученица ти одавна,
Сунце те је огријало.
Добри гласи допадоше,
Племена се сјединише . . .

Један од оне двојице перјаника, који су били на стражи кад су посланици улазили у Биљарду, истрча кроз капију од Биљарде у правцу перјаничког кола, одакле допире пјесма и пуцњава.

Он трчи и осврће се десно на пут уз главицу којом одмичу посланици на коњима . . . Дотрча до кола, приђе Марку који пјева и рече њему и Јоши:

— Зове вас књаз.

Марко и Јошо изађоше из кола, а перјаник који их је звао настави да води коло и да пјева . . .

Кнез Данило шета по соби у којој је био састанак.

Марко и Јошо уђоше раздрагани и потрчаше Кнезу. Кнез се с њима пољуби, затим их приведе једном малом столу у углу и рече:

— Сједите!

Марко и Јошо загледаше се у Кнеза који им послије кратког размишљања рече:

— Црна Гора је данас добила велику битку на дипломатском пољу. Комисија европских сила признала је и одредила црногорске границе према Турској. Турска се јавно одрекла својих лажи које просипа већ четири стотине година да је Црна Гора њихова земља, а да у њој живи њихова раја која се буни... Али, наша борба није ни сад сасвим призната... Увијек су велики и моћни научили да од нашег тијела кидају комаде меса и подмирују се између себе... Ни сад нам се то није пасало... Узеше нам ваше Куче у турску границу...

— Куче?! — пренераженo пита Марко.

— Да, тужно одговори Кнез.

— То значи да турски башибозук сасвим завлада нама кад смо мислили да смо заувијек слободни.

— Турски савезници из Кримског рата дадоше им то право.

— И они мисле да нас покоре, онако без мача? Не! — Неће то тако бити, Кнеже! — огорчено узвикну Марко.

Данило га тренутак гледа ћутећи, јер не зна шта да му каже, па му се онда обрати савјетујући га.

— Машо, у оваквим тешким приликама не можемо ступити у рат с Турцима.

— Ја не дам своје огњиште никоме, опет викну Марко, устајући и ударајући руком по столу.

— Ти знаш шта ја мислим и осјећам, топло му рече Кнез. Ја вас сад не могу јавно помагати, јер би се Европа дигла против нас. А ако Турци повриједе наше границе, које је комисија одредила, онда ћемо ратовати... Ви се држите као и досад, а ако један турски војник пређе црногорску границу, хиљаде мојих војника прећи ће њину... Тако је то моји соколови. Морамо се растати, ви опет у хајдуке, а ја да уређујем државу. Биће ми тешко без вас!... Ви се не дајте! Сва Црна Гора је за вама, помоћи ће вам... Ви знате да на овоме нећемо стати. Предах који нам је дало ово разграничење помоћи ће нам да спремимо један велики рат за коначно чишћење земље од Турака... Срећан вам пут!...

Кнез се са њима пољуби и рече им на растанку:

— Пипери и Васојевићи су вам близу... Кад дође до невоље зовите у помоћ сердара Јола и Миљана Вукова...

Марко и Јошо излазе тужни.

*

Граница племена Куча према Подгорици. На њој стоје, поврх једног брда покривеног снијегом, Марко, Јошо, Ново, Ђуро, Перо, Поп Спахо, Миљан, Ујк Гиља и још неколико стотина наоружаних Куча. Сви су мргодни, са изразом увреде на лицу.

Поглед им је упрт доље, на пут, којим се примиче велика колона од преко хиљаду турских војника пред којом јаше Јусуф-бег са посланицима великих сила и са црногорским претставником у комисији.

Посланици гледају зачуђено на Маркову војеку. Француски посланик се обрати на француском овом Црногорцу и рече:

— Гдје је граница према Кучима?

— Већ је видите. Становништво је обиљежило, одговори му овај поносно, показујући на наоружане Куче.

— Реците бегу да не идемо даље... Чланови комисије не могу ризиковати да одређују границу између укрштеног оружја, бојажљиво рече посланик тумачу.

— Стој ће си се нашао, рече Јусуф окрећући коња својој војсци.

— Зовите заповедника племенске војске, рече посланик тумачу.

Тумач се попе на једну велику стијену покрај пута и викну:

— Ооо, Марко Миљанов!

— Чуо сам! — чу се Марков одзив.

— Дођи доље часом.

*

— Пази да те нешто не преваре, савјетова Ујк Гиља Марку, — то су лацмани.

— Не бој се, Гиља, рече Марко и пође бацивши џефердар на раме...

Марко прилази комисији. Претставници великих сила стоје поређани један уз другог, озбиљно посматрају Марка. Јусуф стоји до Француза који држи у рукама мапу, а до Француза стоји тумач.

Марко стаде испред њих, скиде џефердар с рамена, придржа га једном руком за цијев, а другом, слободном, мало подиже капу у знак поздрава.

— Ко ме звао?

— Ви свакако знате каква је судбина задесила ваше племе, то јест, да према разграничењу мора припасти Турској? Да ли се желите покорити одлуци великих сила и предати ваше племе Турцима, преведе тумач Марку са француског.

— Знам шта сте одлучили, али се нећемо покорити, одговори Марко.

— Ова одлука о разграничењу је донесена у интересу Црне Горе и ви њој треба да се разумно покорите, да не би изазвали нове трзавице и сукобе. Треба већ једном да се смири ваше племе, вјечито огњиште сукоба, — опомену посланик Марка преко тумача.

— Питај ти тога господина има ли он своју кућу и своју породицу, — рече Марко тумачу.

Тумач преведе потребан одговор.

— Питај га шта би он радио кад би неко хтио да му породицу покоље и кућу запали, — настави Марко.

— Бранио бих се, — преведе тумач одговор.

— Онда му реци да ми не соли памет! Ми ћемо живјети као што смо живјели ево пет вјекова.

Тумач преведе Марков одговор. Француз се мало замисли и рече:

— Вашу одлуку морате потписати. Комисија неће да сноси никакве последице турске похаре, која ће неминовно уследити. Потпис морате дати лично, пред пашом, да би комисија имала веродостојан документ.

— Овђе ћу потписати ако хоће, а да идем неће друго, нећу!

— Не смијеш, — рече Јусо гледајући га попријеко.

— То ти најбоље знаш, Јусо, — одговори Марко иронично.

Јусо ућута и погледа у земљу.

— Пита те господин што нећеш да идеш, — упита га тумач.

— Не могу војску оставити.

— Можеш се на његову ријеч ослонити. Борба ће почети тек кад се ти вратиш.

— Добро, — рече Марко, — онда идем да и то извршим.

Посланици појахаше на коње.

Марко зовну:

— О Јошо, коња ми доведи.

Турска војска се враћа назад.

Јошо доводи Марку коња.

— Бој ће отпочети кад се вратим од паше. Припазите се, не смијемо се ослонити на њихову ријеч, рече Марко узјахујући на коња.

— Марко, муштулук!

— Да чујем?

— Родио ти се син!

Марко га радосно погледа и широко се насмијеши.

★

Преко равног поља, на коме се виде остаци снијега, протиче ријека. На њој је мост преко кога прећe комисија и Марко. Покрај ријеке, не прелазећи мост, скреће удесно турска војска. На челу је Јусуф са још неколико официра.

— Дођи Муслија, — рече Јусуф окрећући се према једном официру. Изабери најбољих 50 момака и са њима сачекај Марка кад се врати од паше. Ако га не убијеш или не ухватиш, немој ми се враћати, — нареди Јусо оштро.

— Хоћеш ли ти сад са војском у Подгорицу, честити беже?

— Не, идем да попалим Куче.

★

Ноћ. Јусуф се вере уз стрмо брдо. Наоколо су његови војници, који се лако примјећују на снијегу.

Десно од њих виде се ватре и око њих људске фигуре у покрету.

Јусуф се зауставља на врх брда. Посматра брдо са ватрама и констатује задовољно, обраћајући се свом официру што стоји до њега:

— Провукли смо им се иза леђа. Никад нам се одовуд нијесу могли ни у сну надати. Уђи доље у село па ради шта ти је драго, приреди дочек Марку Миљанову ... Луд ли је, вјерује на ријеч лацманима ... ајд!

Официр пође, дајући знак војницима да пођу за њим...

Почеше да горе куће, запрашташе пушке, допиру војнички узвици и јауци народа, који трчи око ватара. Турци јуре за народом са исуканим сабљама, жене и дјеца бјеже и падају под ударцима сјечива и куршума.

Јусуф бег се смије и рече једном од војника који стоји иза њега:

— Изведи ми коња на пут, сад ћемо на Медун ... Војник пође.

★

Медунски град. Село је у пожару. Зидинама се примичу Кучи, скоро трчећи. Кад су били сасвим близу зидина, са бедема запуцаше џефердари, а међу њих падоше лагуми. Земља се затресе од експлозије и у једном бљеску лагума видје се Јошова фигура како пада.

Јусуф се смије радосно вичући:

— Удри! Удри, крмке каурске! ха — ха — ха! Аферим!

Одозго запуцаше Кучи.

*

Ноћ. Помрчина. Мост, познат још од јутрос. Марко на коњу ступа на мост. Са супротне стране појавише се двије џефердарске цијеви, преко камене ограде. Иза њих се појавише двије главе са саруцима. Марков коњ каса. Марко посматра како тамо, далеко у Кучима, пламте куће. Ватре су сасвим мале, као жишке. Његово лице је врло забринуто, грчевито је стегао узду у рукама.

— Чекај да га жива ухватимо, рече један из засједе.

— Јеси ли ти луд?! — рече други, нанишани и окиде.

Под Марком паде коњ. Марко ухвати заклон иза мртвог коња и нанишани џефердаром на турски заклон.

Једна глава се појави. Чу се пуцањ, Турчину одлеће сарук са главе и он се стровали. Други Турчин побјеже. Чу се други пуцањ, Турчин паде, ухвати се за ногу и пуца на себе из самокреса.

Марко зграби струку и потрча преко моста.

Са оне стране, откуд је Марко дошао, запуцаше џефердари. Марко се приби уза зид. Куршуми запрашташе око њега. Он смјело потрча напријед и ухвати заклон покрај мртвог Турчина. Извири опрезно главу и поче да осматра. Иза његових леђа запуцаше пушке. Зрње запара у зид покрај њега. Он хитро скочи и пребаци се, котрљајући се до корита ријеке. Ту одмах ухвати заклон иза једног великог камена и опали. Одозго са главице се сручи на њега плотун. Зрње запара камен и земљу око њега. Он страховито крикну и баци струку у воду, па се онда брзо завуче под стијену иза које се бранио.

— Мртав је, — констатова један из засједе на главици.

— Пао је у воду! Ено га . . . Носи га ријека!

Један се заустави изнад Марка на стијени. Марко чврсто држи јатаган у руци.

— Потрчи уз обалу! Дере се овај са стијене. Марко се полако извлачи испод стијене, кад ухвати згодну прилику ману јатаганом. Турчин паде у воду, а он, тигровским скоковима изађе на пут и изгуби се у ноћ . . . Иза њега остадоше турски повици:

— Заиме, Заиме, нема мрца! Заиме! Заиме! Мртвац је потонуо. Заиме! Ђе си болан?!

*

Марко иде врло брзо узбрдо на коме се види Медунски град. Десно и лијево од Медуна, по брдима виде се ватре од догорелих кућа. Марко долази до под сами град и улази у мноштво мртвих Црногораца. Његово лице је тужно, корак тежак, руке опуштене и у једној од њих вуче џефердар за собом. Он стално разгледа по лешевима и послије дужег хода спази мртва Јоша Станојева. Марко се избе-

зуми. Спусти се до Јоша и поче га пажљиво чистити од снијега. Затим га узе на руке и понесе прескачући и заобилазећи мртве. Изађе са мјеста погибије и упути се са Јошом на рукама ка цркви, чији се кров, недавно запаљен, још жари међу срушеним зидинама . . .

Марко улази у мјесто које је освијетљено жаром, спушта Јоша на земљу . . . Узима алат за копање иза цркве и почиње да му копа гроб. На његовом лицу се свијетле сузе.

Марко оставља трнокоп, узима лопату и почиње са њом да избацује земљу . . .

. . . земља са Маркове лопате затрпава гроб. Он најпосле узе један од многих поломљених крстова и стави га чело Јошевог гроба. Тада горко заплака, изражавајући свој бол и ријечима:

— Како ћу без тебе, побратиме? . . . Кад ме ти остави, као да ме свако добро оставило.

Кад је Марко ово изговорио, ухвати се за главу својим крупним, прљавим шакама . . .

Његова шака прихвата колијевку пред његовом кућом. Марко је тужно гледа и осврће се на згариште своје куће у чијој је омеђини сада жар. Марко спусти колијевку и загледа се у њу. Као кроз маглу приказа му се у њој лик његовог сина, новорођенчета, чу тада и његов плач. Стаде неколико тренутака одлучно разгледајући око себе и оде брзим корацима, покрај осталих медунских кућа без кровова . . .

*

Ноћ. Морачке пећине. Из њих се види свјетлост од ватре. Марко, скрхан од бола, силази низ стијену од пећине, долази до воде, пере у њој руке, брише их једним крајем од струке и уђе у једну од пећина.

На вратима га дочека дјетињи плач. Дијете лежи покрај ватре, а покрај њега сједе Борика и Милосава. Њихова лица су изнурена, пађеничка и поцрњела. Оне тужно погледаше на Марка који им се примиче полако, тужног забринутог погледа.

— Је ли се мали разболио, — упита Марко, заустављајући се изнад жена и дјетета.

— Јес', и то тешко. Промрзао је кад смо бјежали. Изгледа да му нема помоћи, почео је да модри.

Марко се спусти више дјететове главе, откри га мало, дохвати га за ручицу. Оно плаче, немоћно пружајући руку. Марко га покри и узе га на руке, па сједе сасвим близу ватре. Милосава поче да ложи, покретима страховито изнурене жене. Затим се приби уз Марка и поче да му говори уз плач:

— Куку нама, остаћемо без њега.

Њена рамена се страховито затресоше. Марку потекоше сузе. Борика такође плаче.

— Остадох без Јоша, ако још и без њега останем, што ће ми живот? Кучи су ми изгорели, војска ми изгинула, стегли мразеви и сњегови . . . Излаза нема!? . . .

Дијете престаде да плаче, Марко брзо погледа на њега, завrну мало покривач, избезуми се и рече болно:

— Умро је!

Борика паде на Марково крило, сједне, а Милосава с друге стране и почеше тужну запијевку:

— Куку нама, несретнијем . . .

Марко полако спусти мртвог сина пред њих, узе џефердар и изађе напоље горко плачући.

Иза његових леђа, из пећине се чује како Борика нариче:

Куку мене, мој свијете
изгубљени
Куку сине, очи моје
извађене . . .

Марко не мога да издржи ову кукњаву, него, тешко корачајући изађе више пећине и упути се кроз снијег уз брдо . . .

Зора свиће, Марко је на врх брда и гази снијег који му је преко кољена. Он је страховито уморан. Осјећа се клонулост у његовом кораку. Око њега хладан вјетар носи снијег и јауче кроз голо дрвеће . . . Марко почиње да посрће и заустављa се уз једно криво стабло. Глава му клону на груди, а вјетар му засипа снијег у очи. Он чује онај глас попа Спаха што га је још као дијете, оне ноћи када је убио вука, опоминьао:

— Хајдук мора све муке подносити, дању и ноћу пркосити зликовачкој сили и опачилу. Мора пркосити зими и врућини, свакој природној сили и свакој муци, која се измислити може . . .

(Пауза)

Марко подиже главу коју му засипа снијежна вијавица и слуша наставак Спахових ријечи . . .

. . . хајдук мора презирати смрт и муке на живот, које су често теже од смрти . . .

Марково лице је сада одлучније. Он се исправља и полази. Наоколо се чују урлици гладних вукова . . .

Кад Марко изађе на крај шуме, тамо доље, по падини високог брда што се наставља на зимзелену алугу, спази мноштво ватара и око њих војску, народ и стоку. Све је на

голој пољани, запрашено снијежном мећавом... Марко заштити очи озеблом руком и посматра логор и ватру... Послије неколико тренутака оде брзо низ главицу...

*

Људи, жене, мала дијеца, сједе око ватара и пеку по мало меса на жару.

Око једне ватре су Ново, Ђуро, Перо и још неколико познатих хајдука. Они су сви поцрњели од мраза и вјетра. Тужно и беспомоћно гледају у ватру преда се. Око њих пригрнути истим струкама налазе се прозебли дјечаци и дјевојчице.

— Људи, има ли ко дувана, — упита Ново.

— Имам ја, буковог, — одговори Перо.

Ново му пружи лулу. Перо му набија у њу суво буково лишће. Перо му припали лулу из које избише велики колутови дима.

Један младић дотрча и викну:

— Долази Марко Миљанов!

Хајдуци поскакаше и погледаше низа страну уз коју се примиче Марко напорно газећи снијег.

— Сад ми је лакше на души, — констатова Ново.

Хајдучка лица су веселија и одлучнија... Мало по страни од њих види се и обрадована невјеста попа Илије.

(Одломак из сценарија *Марко Миљанов*)

Вукашин Ераковић

ТРИ ПЕСМЕ

ПРКОС СРЦА

Да ли сам у шуми ил шума у мени.
ал птица на грани пева!

Светлост се кроз крошње наметљиво румени
и почиње пећи;
светлост би данас с блеском хтела рећи
све што зна о свету, о мени и њој —

Но чему сва мудрост када тако пева
весела, мала птица
у шуми големој!

НАГРАДА

За прегршт стихова добих диван дар.

Не беху то речи,
ни страствена свила,
нити гробно стар
окер ореол —

Неколко црвених свежих каранфила!

Блиставих ко слава
јер вену већ сутра,
чежњивих ко љубав кад је косне бол.

ПРОЛЕЋЕ СРЕТОХ

Март, а већ толико цвећа
у пољу изван града!
Црвене булке, зеленкада,
куштраве маргарете
ко раздрешене ките венца
са свих ми страна ево лете . . .

Ах, деца! Деца! То су деца.

М. Панић-Суреп

ДВИЈЕ ПЈЕСМЕ

СУТОН — ЗОРА

О игро смрти и рођења, тмице и сјаја над мојом луком
Град већ зури у мраку, небеса над отоком горе.
Сунце, кормилар химера као бакља пламтећом руком,
врти огроман точак сутона — зоре . . .

ДОШЛА СИ . . .

Дошла си . . . Блиснули су као нетом дозидани, сви у сунцу
звоници.
сутон над отоком пламти као ружама оплетени зорини зраци —
застале су све њихалке времена и сви часовници,
и све је големо небо стало у најмањој млаци.

Вјечност и пролазност свака са своје плутаче зуре као
утопљеници,
лађе које иду и које се враћају исту узалудност носе . . .
Облаци су сад рујне ломаче, сад пепељасти жртвеници,
вјетрови један једини дисај у злату твоје косе.

Врх твоје дојке као убод зрелог кактуса бриди у надлактици
и као древно вино разлива се лабиринтом пробуђеног меса:
сад си слична пјени вала, а сад малаксалој птици
гласнику плавих језа непостојећих небеса.

Анте Цетинео

НА БИЉЕЗИ

Ви знате хероја: од камена клесан,
с миром силуете нијемог славолука;
очи су му гнијезда, а у њима несан
од битака ноћних и слушања вука.

Крај њега су никли и друзи из раке,
што у сну му дођу у походе касне.
О, добро он чује те кораке лаке.
(Босонога дјеца и старине часне.)

Кад мјесец му такне замршене косе,
ноћници му спомен младовања носе:
млад сазријев кô јесен у шуштању шума.

Од камена клесан, он сања и шути,
кроз несан глед хрли. Он чека и слути.
Он слуша даљине од друма до друма.

(Из збирке *Кронике без главног лица*)

Златко Горјан

СРПСКА НОВОСАДСКА ГИМНАЗИЈА КРАЈЕМ ПРОШЛОГ СТОЛЕЋА

У вези са стогодишњицом од постанка Српске славне велике гимназије новосадске писано је о томе како је она 1810 г. основана. Имамо, иако не потпуну и онакву какву бисмо желели, и историју те Гимназије, писану на основу архивских докумената који су о њој сачувани. Ипак, слику о њеном свакидашњем животу и раду могу дати само њени ученици који су у њој провели време свога гимназиског школовања и имали прилике да од дана до дана прате њен живот и рад кроз време од осам година.

За мене лично веза са Српском новосадском гимназијом не почиње од времена када сам се септембра месеца 1891 г. уписао у њен први разред. Похађајући четири године Николајевску основну школу и излазећи Златном гредом, где смо становали, у варош, ја сам сваког дана више пута пролазио поред зграде Српске гимназије, чија је задња страна, као и сада, гледала у Златну греду, док је предња излазила у порту Саборне цркве и имала такође улаз. Двориште гимназиско било је према Златној греди ограђено високим зидом, а улазило се у њега кроз широка, већ овештала тешка дрвена врата чије је једно крило зјапило по читав дан отворено. У дворишту гимназиском стајао је један кишомер, који је међу нама, ђацима основне школе, побуђивао увек живу радозналост. И из Златне греде улазиле су и из Гимназије излазиле читаве гомиле гимназиста. Међу њима нас основце нарочито су занимали они из највиших разреда, од којих су неки већ пуштали браде и бркове, имали дуге разбарушене косе, носили наочари и „цвикере“, и чинили нам се као носиоци неких нама још незнаних дубоких студија и наука. У горњим разредима Гимназије био је, док смо још били у основној школи и у првом разреду Гимназије, и познати историчар наш Станоје Станојевић. Увек озбиљан и намрштен, и заузет научним и литерарним препиркама, Станојевић се и зими, на Лиману, испод железничког моста, мало задржавао на тоциљајци и као други гимназисти изводио разне фигуре и акробације, него би остајао повучен, негде на ивици клизалишта, и ту водио страсне и дуге препирке. И данас, после неких шездесет година, сећам се живо једне

такве препирке коју је Станојевић водио са једном групом мађарских гимназиста. Реч је била о томе колики је допринос словенство дало општој, светској култури, када је Станојевић мађарским гимназистима доказивао да је и хелиоцентрични систем открио Словен, Никола Коперник. И како су мађарски гимназисти тврдили да је то био Кеплер, нестрпљиво се очекивало да се из вароши појави професор историје и географије Савковић да би спор ауторитативно решио.

Везу са Српском новосадском гимназијом ја сам, још док сам био у основној школи, имао и преко професора Гимназије који су залазили у нашу кућу, и које сам све одреда познавао, почев од директора Пушибрка, па до најмлађега, Тихомира Остојића који је у Гимназију дошао за професора две године пре него што сам ја у њу ступио. Још у основној школи познавао сам многе гимназисте из нижих и виших разреда, који су станујући у Златној греди или у њеној близини кроз њу пролазили, или са којима сам се у њој или у нашем дворишту играо. Многе ученике гимназиске знао сам и по професорском „нотесу“ мога оца, у којем су била уписана имена свих ученика по разредима у којима је он предавао, који сам кришом отварао и саопштавао оцене гимназистима који су се за њих интересовали. А ти професорски „нотеси“ колико су у ученицима будили оправданих нада, а својим строгим оценама затварали пут кроз гимназију и многим правим талентима. Зато ми је отац не једанпут говорио да за време свога професоровања ученике из принципа није обарао, имајући на уму да се код многих ученика таленат у једном или другом правцу јавља тек када Гимназију оставе.

Још у основној школи са нестрпљењем сам очекивао час када ће ме отац повести у Гимназију и уписати у њен први разред. А очекивао сам га утолико више што сам искусио да у основној школи нисмо добивали наставу онакву каква је она требала да буде. У првом разреду основне школе учитељ нам је био Јован Марић. То је растом био један човечуљак, али ведар и насмејан, увек хуман и добронамеран, код кога смо изучили штицу и буквар. Како је био страстан воћар, он је често напуштао школу и одлазио у школски врт који је био у позадини николајевске порте, и тамо остајао читаве часове, за које време смо ми, ђаци, остајући без надзора, подизали паклену галаму. Враћајући се из врта у школу, Марић је имао обичај да разреду поставља питање: „гори ли ова школа?“ Једном приликом учинило нам се да већ неко треба да му на то питање да одговора. Али тек што смо изустили „не гори“, учитељ показа руком иза табле, што је значило изаћи из клупе и стати по-

зади табле, те претрпети срамоту која се до гроба не заборавља. Утолико тежу што је ту казну пратио смех другова који су остали на својим местима. У другом разреду основне школе учио нас је поп Павле Михајловић, висок старац са јетким изразом на лицу који као да је од саме јеткости остао до гроба сух и смршавео. То је био онај исти Павле Михајловић који је као клерикални посланик на народно-црквеном сабору 1869 г. предлагао да се Светозар Милетић и Лаза Костић, као људи нерелигиозни и неморални, из сабора искључе. Предлог који је чак и код клерикалаца изазвао грохотан смех. Али Павлу Михајловићу та брига за религиозност и морал није сметала да пред децом другога разреда основне школе изговара најгрубље уличне псовке, да им псује „пасматер“ и да подебелим трсковцем својеручно, са неким садистичким уживањем дели деци ударце по голом стражњем делу тела. Михајловић је зими носио чизме са сарама до колена које су у врху биле са шаке оперважене црвеном кожом. Када би седео за катедром и подигао мантију преко колена, ми смо се увек домишљали каквог значаја може имати тај део на учитељевим сарама, када се оне, покривене мантијом, на улици никада нису могле видети. Павле Михајловић био је мађарски племић, па се тако и потписивао. У Новом Саду звали су га по мађарском „немеш“, а наш учитељ трећег разреда, знајући да децу бије, називао га је „лемеш“. Немеш је иначе био чувен појац од кога је и професор Остојић записао неколико црквених песама. У трећем разреду основне школе био нам је учитељ Љубиша Михајловић, зет новосадског свештеника Павла Балте који је за нас, децу, био упадљив зато што је на темену имао израслу огромну „мртву кост“. Са дугом црном и бујном косом коју је руком стално забацивао, Михајловић је више потсећао на каквог раскалуђера него на световњака. Као Павле Михајловић, и он је био велики љубитељ појања, па је, пошто је остао удов, најпосле се покалуђерио. Заљубљен у црквену песму, он би с времена на време по два своја ученика, најбоља појца, посађивао на катедри на покретно степениште које је стајало испред табле, па би им наређивао да по неколико пута једно за другим отпоју у дуету петровданску стихиру *Трикратним вопрошенијем*. За време певања Михајловић је, забацујући косу шетао по школи и топио се од милине, слушајући своју омиљену стихиру. Најозбиљнији међу учитељима некадашње николајевске основне школе био је учитељ четвртог разреда, Радослав Хорват, који се предано трудио да му ученици изнесу знање потребно за Гимназију које смо ми од њега и присвојили.

1 септембра 1891 г. најзад отац ме је повео да ме упише у први гимназиски разред, у старој гимназискоj згради у коју ћу од тога тренутка улазити кроз пуних осам година. Све до јуна месеца 1899 г., када је на том месту прилогом барона Милоша Бајића од 100.000 форинти, као и прилозима других српских родољуба почело зидање нове зграде, ове која и сада лежи на томе месту. Стара гимназиска зграда пружала се у дужину нешто краће од садашње, јер није излазила на Даничићеву улицу, а по ширини она је била отприлике колико и данашња, само што према Златној греди није имала два него само једно крило, које је било нешто краће него крила на новој згради. У њему је у партеру био стан гимназиског послужитеља, а на спрату просторије за физикалну и природописну збирку. Стара зграда гимназиска зидана је крајем девете деценије осамнаестог века, па је у њој Гимназија била смештена преко деведесет година. И она је, као и нова, имала партер и један спрат. Са лица, према порти Саборне цркве, она је и у партеру и на спрату имала по дванаест прозора, а на средини улаз. Са леђа, према Златној греди, зграда је имала и у партеру и на спрату широк ходник, патосан циглом, који се пружао дуж целе зграде и био затворен широким полукружним прозорима. За сваки разред била је изграђена посебна просторија, највећа за први, која је могла да прими свих осам разреда одједанпут, недељом и празником пред службу, или приликом других скупова и састанака. Ипак, зграда није била модерно уређена јер у њој није било сале за гимнастику, сале за цртање, вентилације итд., па је мађарско министарство тражило да се подигне нова зграда, претећи да ће иначе даљи рад Гимназији онемогућити. Сем разредних просторија у партеру је била и соба за библиотеку, а на спрату професорска зборница и од ове, према Даничићевој улици, мали лични кабинет директоров. На спрат се ишло преко тешких растових степеница, и из њега се могло ући у Платонову епископску резиденцију која се наслањала на јужни део гимназиске зграде. Над вратима сваке просторије биле су причвршћене црне дрвене табле са белим натписима који су означавали име просторије. Стара зграда гимназиска била је врло темељно грађена, са таваницама изграђеним на свод, и да није срушена могла је служити још стотине година. Када је јуна месеца 1899 г. почело зидање нове зграде, Гимназија је пресељена у Дунђерскову зграду у бившој Казанџиској улици, где смо јуна месеца 1899 г. полагали и испит зрелости.

Када је у гимназији 1 септембра почело уписивање. порта Саборне цркве и двориште гимназиско добивали су сасвим необичан изглед. Биле су ту гомиле ђака и родите-

ља који су синове своје доводили у Гимназију из свих крајева нашега народа, па и из Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине. Многи родитељи, па и понеки ученици долазили су у народној ношњи, што је слици давало живописности и шаренила. У порти и у гимназиском дворишту вршена је међу ђацима продаја и размена старих књига. Сиромашнији ђаци куповали би старе књиге, на којима су се могли читати власници кроз више ђачких поколења, док су имућнији куповали махом нове. Оне су се куповале нарочито од онога времена када је књижара Браће М. Поповића на сваку куповину нових књига почела давати „рабат“ од 25, а после и од 50 процената. Тај рабат даван је у књигама које је купац књига могао до висине рабата бирати. То су били највише романи Жила Верна и друге књиге које су у оно време биле у књижарском промету.

Будући је Српска новосадска гимназија била средња школа којој су на челу као врховни патрони стајали свагдашњи патријарх карловачки и бачки епископ, а чланови Патроната била и два свештеника, имала је она по самом основном писму у многом погледу вероисповедни карактер. У том смислу гласио је и њен службени назив: Српска православна велика гимназија у Новом Саду. Она је имала и свога катихету који је веронауку предавао као обавезан предмет у свих осам разреда. Чак су врховни патрони тражили да катихета буде и свештено лице. У наше време гимназиски катихета Младен Миловановић морао је по нарочитој жељи патријарха Георгија Бранковића примити монашки чин, па се живо опомињем какву је сензацију Миловановић међу гимназистима направио када се први пут у Гимназији појавио у мантији као ковиљски постриженик и монах Михаило. И похађање цркве било је у некадашњој Новосадској гимназији обавезно, па су свих осам разреда, заједно са професорима чредницима морали отстојати службу сваке недеље и празника, а пред неке велике празнике морали су ићи и на вечерње. Пре службе у недељне и празничне дане скупљали би се свих осам разреда у учионици првога разреда, па би после уласка директора и професора прво отпојали црквену песму *Царју небесни*. После молитве катихета Миловановић, седећи за катедром, прочитао би јеванђеље на дотичну недељу или празник и тумачио га. С времена на време читали су ученици из виших разреда црквене беседе Никанора Грујића или Теофана Живковића.

Саставни део вероисповедног програма у настави гимназиској био је и хор гимназиски који је у Саборној цркви појао на свакој служби, понеком вечерњу, као и на прећеосвећеним литургијама средом и петком за време ускршњег

поста. Хор је појао Остојићеву хармонизацију старог карловачког „пјенија“ које је Гимназија издала за сва четири гласа први пут 1887 г., које је као прерађено и допуњено издање издано други пут 1896 г. Да би се гимназиски хор оспособио, учење појања било је обавезно. Оно је вршено под личним надзором директоровим који је долазио на часове обуке и контролисао рад инструктора који су били постављани од ученика горњих гимназиских разреда. Понекад директор Пушибрк би на часовима појања тражио да појединим ученици понове пред њим места за која је он нашао да се не пој у добро, па би страх хватао ученика на кога би се он преко наочари устремио и заповедничким гласом загрмео: „ајд' кажи ти.“ Ирмоси за поједине празнике морали су се појати „велико“ и са највећом прецизношћу. Верском и црквеном култу и церемонијалу припадала је у Новосадској гимназији и прослава дана св. Саве. После службе у Саборној цркви епископ или патријарх који су служили са свима свештеницима одлазили су у гимназиску свечану дворану где је одржано освећење, отпојана светосавска песма, држани говори ученика и професора и прочитана имена свих добротвора и приложника гимназиских.

Но и поред свих тих обавезних верских и црквених манифестација, гимназиску омладину онога времена већ је увелико захватио био дух слободне мисли и рационалне критике, па се не може рећи да јој је испуњавање свих тих верских дужности и церемонија ишло од срца. Напротив, обавезно похађање цркве сваке недеље и празника било је за ученике теретно и заморно, и само ако је било начина да се из цркве неопажено умакне, није се имало ни верских ни црквених скрупула. Ни тумачења јеванђеља која је вршио катихета гимназиски, која су већином била празна фразирања и парафразирања, нису могла да ученике загреју и одушеве. На Три јерарха, о слави Алмашке цркве, на други дан Божића и Ускрса одлазила је Гимназија са хором у цркву Алмашку, где је служена архијерејска литургија са свом опширношћу византискога церемонијала која је умела да траје и по неколико часова. У вероисповедном духу био је и пропис да се школска година почиње „призивањем св. духа“ у Саборној цркви на којем су такође морали узимати учешћа сви ученици и професори. После црквене церемоније скупили би се свих осам разреда у учионици првог разреда, где би нам директор прочитао „школске законе“, а разредне старешине по појединим разредима распоред часова, после чега је отпочињао школски рад.

Професорску колегију Српске новосадске гимназије, када сам септембра месеца 1891 г. ушао у њен први разред, сачињавали су сем директора Васе Пушибрка, катихете Михаила Миловановића и гимназиског лекара д-ра Јована Велимировића, Филип Оберкнежевић, Светозар Савковић, д-р Ђорђе Дера, Стеван Лекић, Милан А. Јовановић, Андрија М. Матић, Јован Грчић, Стеван Милованов, Благоје Бранчић и Тихомир Остојић. Пушибрк је стајао на челу Гимназије као стални директор од 22 септембра 1882 г., а за професора он је постављен 14 септембра 1865. Остали најстарији професори имали су тада већ сви преко двадесет и двадесет и пет година службе, а Филип Оберкнежевић, који није свршио факултет, имао је већ тридесет и једну годину.

Директор Пушибрк био је човек крупног средњег раста, главе округле и увек кратко ошишане, малог орловског носа и ситних смеђих очију. Пуштао је широку и дугу браду која му је падала скоро до појаса, коју би зими закопчавао под зимски капут. Та велика брада, као у каквог старозаветног патријарха, давала је Пушибрковом лику и фигури озбиљан и строг изглед који је ђацима уливао великог респекта. Због тога што је у говору био спор и често застајао да би се сетио шта да каже, и то време испуњавао једним дугим „е“, и што за време своје службе, у средини професора који су сви били људи од пера није ништа писао, Пушибрк је у ђачким круговима сматран плитким и ограниченим човеком, а због своје строгости рођеном полицискоm природом. Зна се да је ноћу кришом обилазио гостионице и кафане да би се лично уверио да ли ђаци не пију, не картају се и не билијаре, и да при дисциплинским испадима није знао за шалу. Његови непријатељи говорили су злурадо да је он на бечком универзитету једва добио оспособљење за професора и да је оно гласило: „за турске провинције“. Али просуђујући ствари праведно, нама изгледа да се све то о Пушибрку није могло рећи. Иако у њему није било никаквих литерарних надахнућа, он је и поред спо-
дугим „е“, и што за време своје службе, у средини профе-
сор врло разложит. По струци он је био математичар и физичар, и у трећем разреду предавао нам је математски и физикални земљопис. Све што нам је тумачио, иако нешто споро, тумачио је јасно и разложито, и тражио да му се исто тако јасно и разложито одговара. У корист од математике веровао је толико да је тражио да се највећи број часова у свима разредима додели математици. Он је био пријатељ очигледне наставе, па се сећам како нас је једне ведре јесење вечери окупио у порти Саборне цркве и показивао нам великог и малог медведа и друге звезде на нашем делу

неба. И данас када погледам у месец и по његовом положају разликујем да ли иде на уштап или опада, сећам се Пушибрка и његових астрономских тумачења. Што се његове наставне методе тиче, ученици којима је он предавао математику говорили су да је Пушибрк математику од свих професора предавао најразложитије и најјасније, и да се она код њега могла најбоље научити.

Будући је стара Новосадска гимназија била класична. највећи број часова био је посвећен учењу латинског језика. У првом разреду он се учио по шест часова недељно, у другом седам, у трећем и четвртом по шест, а у осталим по пет часова. У првом и другом разреду савлађивани су облици, а почев од трећег разреда читани су класици: Корнелије Непос, Тит Ливије, Цезар, Салуст, Тацит, Цицерон, а од песника Овид, Вергил, Хорац, поред учења синтаксе са којом смо морали да се боримо све до осмог разреда. И латински и грчки класици читани су само фрагментарно, понеки „капут“, али ни они не увек у целини, нити у вези са прескоченим и изостављеним деловима штива. И из римских песника читани су само одломци. И тако не само да од предавача нисмо добивали јасну и прегледну слику о писцу чије смо дело читали, него нисмо добивали јасног појма ни о делу које смо читали, јер смо га читали испрекидано и без везе са његовим осталим деловима и са целином. Све то стоји у вези са чињеницом да у Српској новосадској гимназији није скоро никаква пажња поклањана ни римској ни грчкој књижевности као целини. А није им поклањана зато што ни сами професори латинскога и грчкога језика нису за њих имали довољно интереса. То су били људи који су, као и други професори по гадашњим класичним гимназијама, пажњу своју поклањали у првом реду граматикама; који су живот провели у састављању граматика и читанки за Гимназију, међу којима се само професор Дера издвајао и бавио озбиљније грчком и римском књижевношћу, и из њих написао неколико темељних и занимљивих студија.

Али не само да се у Новосадској гимназији није посвећивала пажња грчкој и римској књижевности, него ни сам латински језик, и поред исувише ревносних граматизирања, није се за осам година могао савладати у тој мери да су се римски класици могли читати без помоћи немачких и хрватских превода, јер српских превода једва да је у то време и било. То је доводило у питање и саму корист од учења класичних језика у Гимназији, па је директор Пушибрк предлагао да се учење латинског и грчког језика у Гимназији сасвим укине, а већа пажња поклони учењу матерњег језика, природних наука и математике. А класике, писао је

Пушибрк, треба читати у добрим преводима на матерњем језику. То мишљење Пушибрково било је утолико више разумљиво што смо ми са успехом у грчком језику стајали још много горе него у латинском, будући је међу слабијим ученицима било таквих који у осмом разреду нису грчки умели правилно ни читати, акамоли са грчког и на грчки преводити. Али то је било у грчком језику који се у некадашњој Новосадској гимназији учио тек од петог разреда. Међутим таквих случајева било је и на часовима латинског језика који се учио од првог гимназиског разреда. Још се и сада опомињем како је један наш друг у осмом разреду прочитао латинско „cerva“ као „керва“, на највеће запрепашћење предавача Филипа Оберкнежевића који је с тим у вези развезао дугу причу о декаденцији читаве тадашње гимназиске омладине. Али са мало разлога, јер је некадашњи класичарски жар почео тада већ да опада и међу самим професорима класичарима. Баш професор Оберкнежевић, увиђајући да се са знањем латинског и грчког језика који се стичу у Гимназији класици у оригиналу не могу читати, препоручивао нам је, без гриже савести, да их читамо у немачком преводу.

Српски језик предавао нам је у првом и другом разреду Александар Сандић. Васа Стајић, љутит на Сандићеве површности које је сретао у његовим књижевним саставима, назвао је Сандића једном приликом шарлатаном. Али ако Сандић није баш био шарлатан, сујета која га је гонила да на себе на сваки начин сврађа пажњу, и да на скуповима говори и онда када су његови говори били излишни, радила је у њему и када је делао као гимназиски професор. Изгледа да је тој сујети Сандићевој служило и његово одело, јер су деведесетих година прошлога века у Војводини још само два човека носили душанке, Сандић и претседник матице српске Антоније Хаџић. То нису, истина, биле душанке плаве и црвене, у каквим су се некадашњи омладинци појављивали на омладинским скупштинама, него душанке од црне чоје, али ипак праве душанке, са ширитима и на душанци и на чакширама. Зими Сандић је носио црн до чланака дуг зимски капут који би, чим време попусти, само пребацивао преко рамена. Како је једно око изгубио, носио је на улици црне наочари, а када би ишао у Гимназију под левом мишком носио би подебелу, у картон увезану четвртасту свеску, теку, пуну разних листића и аката, коју би стезао поширoком гуменом врпцом. У теци су била уписана по азбучном реду имена ученика свих разреда у којима је Сандић предавао. Редовно би се око Сандића окупљала гомила ђака са којима би он ћеретао, а на махове викао својим продорним гласом. Сандићу су неки ђаци помагали при

преписивању његових концепата, које је он називао ћатама, па је некима кроз читав живот остао тај надимак. Како му је жена била Немица, са којом је увек говорио немачки, Сандић је и ђаке кад се наљути грдио немачки и називао их „керловима“ и „шпицбубима“, а када су несташлуци ђачки превршили меру, називао би их „бећарије из земље дембелије“. Када би зими ушао у разред, Сандићу би одмах прискочило неколико ђака да му скину и обесе зимски капут. Пошто се попео на катедру, он би прво јеленском кожом обрисао наочари које су му служиле за читање, затим би се уписао у разредну књигу, скинуо са теке гумену врпцу, па би из ње прочитао по азбучном реду читав ред имена. На прозив ученици би оставили места у клупама и поређали се поред катедре. Како ученике није распознавао, јер није добро видео, Сандић би прво питао ко је ко, па би онда тражио да се поређају по реду како су прозвани, и онда би отпочео испитивање. Он је радо задавао наизуст песме из некадашње читанке Јована Живановића, па је са уживањем слушао добра рецитовања и декламовања и хвалио их.

Када није питао, Сандић је држао предавања, па би објашњавајући облике и порекло речи, исписивао кредом читаву велику школску таблу старословенским коренима и речима, брисао је сунђером и поново целу исписивао. Да су за првошколце и другошколце та Сандићева старословенска извођења била шпанска села, разуме се само по себи, али се Сандић није дао збуњивати, него је и даље пунио таблу старословенским јатовима и назалима. О тој Сандићевој старословенској манији био је обавештен и послужитељ гимназиски, па је на питање једнога професора како напредује испит зрелости који је тога дана држан одговорио: „сад баш господин Сандић компаративно испитује старословенски.“ Упознавши доцније Сандићеву сујету, нама је тешко било објаснити ту Сандићеву упорност да пред децом првог и другог разреда изводи своје етимолошке операције друкчије него жељом да већ код првошколаца и другошколаца покаже каква у њему лежи наука мимо све остале професоре гимназиске. Сандић је иначе у Гимназију ушао против воље свих тадашњих гимназиских професора, као и против воље Светозара Милетића и његове странке, јер је изабран заједно са Јотом Грујићем, великим противником Милетићевим. Зато је био у непрестаном рату са осталим професорима у колегији. Сандић је био и на страни патријарха Самуила Маширевића и гргетешког архимандрита Германа Анђелића, кад је Милетићева народна странка водила борбу око попуњавања Патроната Новосадске гимназије. Тек доцније, 1872 г., Сандић се са народњацима измирио и ступио поново у њихово коло.

Од трећег разреда па до осмог српски језик и књижевност предавао нам је Тихомир Остојић. Он је филозофски факултет свршио у Будимпешти, али је провео два семестра у Бечу као слушалац чувеног слависте Ватрослава Јагића. Радећи практично неко време у пештанској Узорној гимназији, Остојић је у Новосадску гимназију донео сасвим нове наставне методе. Код свих тадашњих старијих и најстаријих професора био је обичај да се ученици ради испитивања из професорског „нотеса“ прозивају, да на прозив остављају своја места у клупама, излазе поред катедре и ту одговарају на питања која им професор поставља. После испита професор у „нотесу“ поред имена учениковог бележи оцену, којих је онда било четири: врло добро (1), добро (2), довољно (3), недовољно (4). Но како су професори испитивања вршили по неком реду, како би сви ученици били испитани, многи ученици могли су, пошто су једанпут били испитани, мирно чекати до идућег прозива, а да за то време ништа не раде. Остојић је прекинуо са тим прозивањима и прослишавањима, па су на његовим часовима сви ученици остајали на својим местима, одговарали без прозива и морали бити спремни да једно за другим одговарају и по неколико пута. Зато је Остојић био једини међу професорима који није имао професорског „нотеса“, није бележио оцене, него је познајући у душу сваког ученика оцењивао их по сећању.

Да би међу ученицима изазвао утакмицу, Остојић није одређивао колико ће се од штива које је задавао да се уче наизуст научити, него је остављао да то ученици сами одреде. Од тога је било, без сумње, много користи, али је било и веселих сцена кад су поједини ученици у претераној ревности по пола сата срицали реч по реч по педесет тешких стихова из Шилеровога *Гњурача*, или још теже хексаметре из Гетеовог *Хермана и Доротеје*. Нарочиту пажњу обраћао је Остојић читању, упућивао ученике шта да читају и водио у сваком разреду где је предавао књигу, у коју би свако морао уписати шта је прочитао, на што је Остојић стављао своје примедбе. Иако је и Остојић задавао доста штива да се уче наизуст, тежиште његове методе било је у томе да се прописано градиво научи у школи. Тако је код Остојића остајало да се код куће само понови и допуни оно што се већ чуло и свршило у школи. Код старијих професора, који су мање разрађивали предмете у школи, а више задавали, морали су ученици да наставно градиво савлађују код куће, што је доносило више вежбе у самосталном раду, али и било далеко теретније и заморније. Као

правило важило је да код Остојића, сем штива која су се учила наизуст, код куће не треба учити, па је углавном тако и било.

Домаћим писменим радњама Остојић је посвећивао нарочиту бригу, особито у погледу избора тема које је задавао из најразличитијих области књижевности и наука. А када су радње биле израђене, Остојић је у школи, за време часова, исправљао неуморно све, и граматичке, и стилистичке, и стварне грешке које је у радњама запажао. Остојић је ревносно пратио нашу тадашњу националну науку и књижевност, нарочито ону која је израшћивала и развијала се у Београду, и умео загрејати и своје ученике да их прате и проучавају. Он је пратио и резултате тадашње наше критичке историографије Руварчеве школе, па је и ученике своје упознавао са њима. Резултати тих Остојићевих настојања били су плодни, јер су се међу његовим ученицима јављали многи у којима је никао највећи интерес за књижевност и историју.

Треба ипак рећи да се у погледу српске књижевности код Остојића запажала извесна скученост и једностраност. Он је одувек показивао више интереса за стару, народну и дубровачку књижевност, док је новијој и најновијој посвећивао мање пажње, па је тако чинио и у предавањима. И у својој *Историји српске књижевности,* која је издата 1923 г., после његове смрти, Остојић је добре две трећине посветио старој, дубровачкој и народној књижевности, а мањи део новијој и најновијој. И о немачкој књижевности као целини ми смо од Остојића добивали прилично мало обавештења, иако је он службено извештавао да смо у седмом разреду прешли немачку књижевност до Клопштока, а у осмом ону од Клопштока. Читаво упознавање немачке књижевности сводило се код Остојића на то, што смо у петом разреду прочитали и наизуст учили неке делове их Хердерова *Сида;* у шестом разреду прочитали и наизуст учили неколико песама великих немачких песника; у седмом разреду читали Гетеовог *Хермана и Доротеју,* а у осмом прочитали нешто из трећег дела Шилерове трилогије о Валенштајну. О Гетеу, Шилеру и о другим немачким песницима; сем песама које смо читали, ми смо од Остојића добили сасвим мало обавештења, а још мање о целини немачке књижевности. Ипак извињава Остојића чињеница да је те фрагментарности било и у настави других књижевности, мађарске напр. Мађарски језик предавао нам је од трећег разреда професор Благоје Бранчић, а од седмог и књижевност. Иако је Бранчић био одличан познавалац мађарског језика и књижевности, човек живе, песничке маште, одличан преводилац великих мађарских песника, а и сам песник, ми ни

од њега нисмо добивали довољно обавештења ни о појединим мађарским песницима и писцима, ни о мађарској књижевности као целини.

Не би успомене на Српску новосадску гимназију биле потпуне, када не бисмо обновили сећања и на уметничку страну која се у њој неговала. Црквена песма и световна култивисане су у оно време још у основној школи. И у њој морали смо сваке недеље и празника ићи у цркву, а пред веће свеце и на вечерња. У цркви смо и појали; један је починьао, а остали су за њим на јектенија у једном гласу одговарали. Када смо ступили у Новосадску гимназију, она је већ била издала Остојићеву литургију за четири гласа коју је хор гимназиски сваке недеље и празника у цркви појао. Хор је водио неко време Остојић лично, и имао је амбицију да од њега створи хор високог уметничког квалитета. На пређеосвећеној литургији појао је хор од нарочито пробраних певача који је пронео његову славу по читавој Војводини, па су за време ускршњег поста, средом и петком, долазили на пређеосвећену литургију посетиоци и ван Новог Сада.

И световна песма почела се у наше време неговати, како смо рекли, још у основној школи, па је њено неговање у Гимназији само настављено. Али док је обука у црквеној песми била у рукама Остојићевим, њу је у световној давао професор Грчић који је био и хоровођа световног хора. А световна песма била је у најтешњој вези са светосавским беседама које је Српска новосадска гимназија на св. Саву приређивала још од седамдесет четврте године прошлог века. Светосавске беседе, поред неговања световне песме и музике, имале су и ту сврху да се из чистог прихода од беседе, и добровољних прилога помажу одлични ученици гимназиски, и да се из њих путем позајмица издају гимназиски уџбеници, па су те позајмице доцније, пошто су уџбеници издати и распродати, светосавском фонду враћане.

Сав огромни посао око припрема за извођење програма светосавских беседа падао је на једног јединог човека, професора Јована Грчића. Поред хора, Грчић је за светосавску Беседу спремао и гимназиски оркестар који је имао око тридесет чланова. Грчић је давао и приватне часове на виолини и на гласовиру, а многи гимназисти из имућнијих породица имали су за виолину инструктора у лицу неког „бандисте“ из војне капеле петроварадинског седамдесетог пука. Многи ученици имали су инструктора и за гласовир, највише учитеља на гласовиру Фрању Петрика. Тако је међу ученицима било толико увежбаних свирача на виолини и на гласовиру да је Грчић од њих могао образовати читав виолински оркестар који је тек на Беседи појачаван са

једним флаутистом и „флигелхорнистом“ из војне капеле. И за гласовир било је толико увежбаних ученика, да су се међу њима увек могли наћи такви који су програм Беседе могли испунити са једном или више пиеса на гласовиру, а ако је било потребно и „vierhändig“, како се онда у Новом Саду говорило, па и свирањем на два и три гласовира.

Са обучавањем хора за светосавску Беседу почео је Грчић већ одмах у почетку школске године, половином септембра месеца. Грчић би прво испробао гласове поред гласовира, па је према томе одређивао какав ће ко глас у хору певати. У току пре подне Грчић се појављивао на вратима појединих разреда и саопштавао у колико ће часова после подне, већ од пола два часа, поједини гласови почети учити. Мушки гласови, тенори и басисти, учили су из нота које је Грчић сам преписивао, а сопрани и алтисти напамет. Грчић би седео за гласовиром и такт по такт песму свирао и певао, а деца су је примала. Тако је Грчић, благодарећи огромној енергији и стрпљењу које је улагао, оспособљавао децу, која су већином долазила са села, да изводе делове из највећих светских опера, и скоро да није било чувене опере из које новосадски гимназисти нису на светосавским беседама понешто отпевали. Исто тако није било познатије песме наших националних композитора која на светосавским Беседама није певана. Тако некадашњи Грчићев хор и оркестар претстављају заметак наше данашње опере у Војводини. И на светосавске беседе долазили су љубитељи песме и музике из свих крајева Војводине.

Посред толиког култа песме и музике није чудо што су се вредност и углед појединих ученика ценили у то време и по гласу, па су изнад свих других били цењени они који су се истицали лепим гласовима. У нижим гимназиским разредима највећа је слава била прећи при проби гласова на почетку школске године из женских гласова, сопрана и алта у теноре, а после у басисте. Прећи из женских у мушке гласове значило је напустити доба детињства и крочити у доба мушкога узраста и сазревања. Док су наставници певања и директор настојавали да одличне певаче задрже што дуже међу женским гласовима, па су неки морали остајати у њима и онда када су већ давно били „мутирали“. Кад је цела гимназија испраћала неког умрлог добротвора или приложника, ми бисмо се, кад смо још били у основној школи, прикључивали гимназиском хору и ишли уз њега чак до алмашког и успенског гробља, слушајући басисте из седмог и осмог гимназиског разреда који су грмели карловачко велико *Свјати Боже* у Остојићевој хармонизацији. Према нашим тадашњим оценама њихови гласови нису се много разликовали од басиста рускога Славјанскового

хора који су према извештајима неких наших другова који су их слушали сасвим лако „спуштали“ и „контра це“.

Говорећи о наставном плану и начину како се он у Српској новосадској гимназији изводио, указали смо и на извесне недостатке којих мислимо да је у њима било. Али, разуме се, то никако не може значити да некадашња Новосадска гимназија није своју мисију у војвођанском српству и у читавом нашем народу ипак часно и плодно извршила. И поред тих недостатака кроз Гимназију новосадску прошао је за стотину година дуг ред гимназиста из којих је после израсло оно што је у нашој народној интелигенцији у Војводини било најбоље и најборбеније. У Гимназији је кроз осам година школовања стваран у њеним ученицима духовни, национални и морални фонд који је у тада страној и непријатељској средини одолевао свим опасностима денационализовања које су претиле. А ти плодни резултати који су излазили из осмогодишњег школовања у Српској новосадској гимназији као да су у наше време били везани за ону класично образовану професорску колегију коју сам затекао када сам септембра месеца 1891 г. у њу ступио. Јер то су били људи који су на омладину гимназиску имали утицаја, пре свега, својим личним примером. Примером у погледу интелектуалном, јер су своју струку и науку искрено волели и њој се посвећивали, па су ту љубав према науци преносили и на своје ученике. У погледу националном, јер су били одани припадници свога народа и цео живот посвећивали његовом просвећивању и подизању, па и тиме давали пример омладини несебичнога и пожртвованога рада. Најпосле у погледу моралном, јер су своја морална убеђења преносили на омладину која је, надахнута њиховим примером и науком, пролазила кроз живот не губећи никада моралну подлогу коју је од својих наставника у Новосадској гимназији примала.

Д-р Јован Савковић

ПРВИ РОМАН БРАНКА ЋОПИЋА

Роман Бранка Ћопића занимљив је и привлачан са више страна. Најпре, по књижевном развоју писца и путу у коме је првина; затим, по композицији једног замашног фрагмента Револуције који је сложен већ сам у себи, а многоструко се везује за јединствено широки опсег целине, из ње извире својим најбитнијим животним струјањима и у њу увире свим својим снагама; даље, по личном размаху и домету и по месту у данашњој ситуацији нашег романа, најзад, по разноврсним решењима која су се морала дати и давати чим се додирнула та сложена материја живота, тако изузетно богата свим оним појавама које чине његову величину, снагу и лепоту. И по стилу, ликовима, идејним опредељењима, животним усмереностима и противречностима. И другим чиниоцима.

Предратни Бранко Ћопић у својим *Борцима и бјегунцима*, *Планинцима* и *Под Грмечом* унео је у нашу приповетку социјалну проблематику вечитог патника-сељака Босанске Крајине са свежином језика и духа Петра Кочића, премашајући га у непосредности и ширини хумора, али не достижући га у страсности и дубини сатире. А никако се није могло одредити да ли Ћопић негује кратку, сажету причу, уствари цртицу, по просторној ограничености листа у коме је радио или по уметничкој потреби фиксирања мотива у баш тим и таквим облицима кратког даха и тренутне инспирације. Али се у њима ипак видео писац у свој пластици свога лика, борбен и смео да захвати у најзначајније социјалне односе свога времена, да их живо и уметнички убедљиво оствари са интонацијом човечне топлине кад је у питању свет малих људи, тежака, горосеча, оних који у себи носе милионе срца и говоре у име милиона људи. Тим својим приповеткама Бранко Ћопић се утврдио као хроничар једног вида епохе, а у нашу прозу тога доба ушао један приповедач од крупнијег дара, са индивидуалисаним изразом и изворним могућностима да јој својом оригиналношћу размиче границе. И не само у ширину. То је већ значило стварање изразитог лика и заузимање истакнутог места. Послератни Ћопић, пошто је у рату проширио обла-

---

Бранко Ћопић: *Прелом*, издање Просвете, Београд, 1952

сти свога стваралачког продирања у дубинске токове живота и опробао своје могућности у лирици (где није остао без виднијих резултата, а да ипак не увери о свом органском поетском изразу, о основици којом је условљен сваки активитет и уметничка оријентација), није се задржао у границама своје предратне приче. Постао је и књижевно и животно зрелији, са ширим тежњама да ствара значајније целине и у њиховом опсегу носиоце оних снага којима се у једном времену у исти мах водила пресудна историска борба на судбоносној прекретници заласка једног дотрајалог света и рађања новог, бољег и праведнијег, и преображавао човек у свој најпоноснији лик. Али је Бранко Ћопић углавном задржао своје већ познате и утврђене особине писца од духа, ведрог хумористе, лаког и брзог у причању, вештог у сликању личности са две-три црте, окретног и природног у дијалогу. И зато, мада се квантитативно његов принос нашој данашњој приповедачкој прози богатио до обилне жетве мотива, ликова и приповедака, то још увек није значило и истовремено квалитативно богаћење изражајних могућности, подизање њихово на виши, продорнији и обухватнији степен уметничког обликовања животне грађе у којој Ћопић никад није оскудевао. Уз нове књиге нису долазиле и нове ознаке. Је ли то значило да је Ћопић у застоју, да тапка у месту? Ја овде, наравно, не улазим у питање његовог стварања у области дечје поезије, у којој је он дао значајне резултате и потврдио квалитете високе даровитости, можда највише после Змаја. То је засебно питање. Ја се ограничавам на прозу. У њој су се могла постављати оваква питања. Она су претпостављала да је Ћопић приповедач са поседовањем одређеног стваралачког фонда, омеђеног круга мотива и изражајних могућности ограничених на познати и усвојени манир. То још није морао бити знак немоћи, него у сваком случају граница опсега до које ће се Ћопић исписати, усахнути у њеним међама пошто до краја исцрпе извор личних доживљености. Ту се природно могао везивати за случај Борисава Станковића и условљеност његовог стварања само доживљеном друштвеном атмосфером роднога места Врања у животним комплексима младости.

Сад је Бранко Ћопић овим романом разбио сваку недоумицу у погледу својих стваралачких моћи. Остварујући њиме свој досада најзрелији домет, али и крупан резултат наше савремене књижевности, он је уједно отворио нови период своје стваралачке делатности, освојио нову област књижевног израза и додао нове особине и црте рељефу свога уметничког лика. У *Прологу* Ћопић није напустио

земљиште својих приповедака. И у њему је он остао у Босанској Крајини, тамо где се најбоље осећа и најслободније креће. У тој географској области он је нашао фине разлике између склопа и менталитета градова које је могао изразити само писац чији је то истински дубоки и стварни доживљај. Кроз биће трајни доживљај. Бања Лука му је светла, пуна „животворне ведрине", према осталим мањим градовима и варошицама Крајине у којима је било „мучних стегнутих чворова". Урошу Павловићу, позитивној и снажној личности романа,

> често се један такав тијесни градић чинио као један једини мртви чвор који сапиње човјека и не да му да слободно дише, говори и мисли, али чим би ступио у Бању Луку, у њему се све развезивало већ на неколико корака испред станице, на ономе широком булевару, правом као стријела.

Али ако је физиономију градова дао уопште у времену и трајању, Ћопић је смештај и положај села истакао као један чинилац од значаја за оријентацију и ослонац отпора сељачких маса према страшној опасности истребљења од људских наказа — усташа.

> Кад настадоше усташки дани, пуни стрепње, злослутна ишчекивања и рђавих вијести, свак поче завиђати заклоњеним Боканима и пожели, у ова вучија времена, да му је кућа изгубљена и скрита, без стазе и богазе, богу за леђима и обрасла гором до неба. Сваки друм, нарочито онај широк и раван, постао је право проклетство и невоља. Од зоре до мрака могла се уза њ појавити мрка и закрвављена напаст — усташе.

Повратак у примитивизам! Или горе, и црње, и срамније, и нечовечније. Враћала се трагична и крвава епопеја хајдуковања и збегова, бекства од друмова у шумске непроходности, живота сведеног на најтању нит. Али није ту било историског понављања. Јавили су се нови облици зла: манијачка расистичка теорија фашизма као најгорча негација хуманости и пад у мрачне поноре човека-звери. Али су насупрот њима заблистале и нове друштвене снаге вођене напредном идеологијом комунизма. Њихове прве појаве и изразе, прве додире и борбе на терену краја који је описао у роману, њихове утицаје на опредељивање људи, на ток развоја њихове свести, Бранко Ћопић је дао у широкој слици разгарања устанка од неусклађених појединачних акција, стихијних, вршених по нагону самоодржања, до организоване борбе под руководством Партије. Нема

у тој слици шаблона. Она би била документат и да је утврдила само спољашњи изглед развоја и односа, да се заустављала само на покретима и динамици видљиве и свачијем оку приступачне драме живота. Али је Ћопић показао племениту и живу амбицију да пође даље, да продре у унутрашње, мање или више скривене чиниоце моралне, политичке и психолошке атмосфере средине и времена које описује, да их разоткрије у свој њиховој првобитној, суштаственој покретачкој сили. Па је уз ту амбицију Ћопић у свом роману потврдио и уметничке могућности да је оствари. Ту се, можда, и налази оно што он доноси као личну новину нашој књижевности, у првом реду нашем роману, о начину виђења и давања Народноослободилачке борбе. Те прве тренутке, са још неразговетним циљевима, нејасним смерницама, неразмрсивим клупком загонетки за велики део сељачке масе. Загонетки никлих прво у неславном краткотрајном рату од неколико дана: зашто и откуд и како та издаја водећег слоја? Па одмах затим загонетке другог карактера: зар има држава која је против свога народа? То сливање струја узнемирености, стрепњи, неспокојства, избијености из уобичајеног опсега живота, у бујицу која чупа све корене дотадашњих схватања, која у својим ковитлацима немилосно уништава светиње традиције, добило је у *Прелому* своју убедљиву и импресивну пластику. Ћопић је сложеност процеса преображавања горштака, неуких, а морално здравих и снажних људи, условио њиховом дубоком ураслошћу у традиционалне наслаге појма о свемоћи, вредности и значају државе, њиховом природном вековном везаношћу уз недокучљиви смисао нечега што је изнад њих, увек далеко и магловито, а увек присутно и оличено у нечему и некоме.

Отуда проистичу основне ознаке развоја не фабуле, не овога или онога мотива, без обзира на његову врсту, садржину и вредност, већ развоја у сложеној, противречностима густо истканој, људским подацима штедро уграђеној целини. У њој је раст изукрштаних линија, правих и кривих, светлих и мрачних, у некој судбинској путањи и личности вијугавих до изласка на видике осветљене најпунијом људском свешћу и осмишљене драгоценом ковином вере у моралну оправданост борбе против насиља и неправедног поретка, а у другој судбинској путањи и личности испресецаних, изломљених, колебљивих, или свесно управљених до утонућа у кањугу људске изопачености. На централним чворовима тих линија није Ћопић везивао истоврсне и истостепене људске вредности. Партиски радници Урош Павловић и друг Милан улазе у роман као већ готови, формирани карактери. Њихов рад, у чијим су се граница-

ма развили и формирали, види се у ретроспективној слици предратног живота. Сад су они носиоци јасности, одређености линије и оријентације и делују на своју околину тим свесним држањем, тим сигурним знањем о коначним циљевима борбе, па се природно издижу изнад околине и светле јој као обрасци. Они су такви и кад су лично неупадљиви и без истицања своје функције и вредности јер та вредност долази од снаге идеја чији су носиоци, од замашности покрета у коме су чиниоци. Учвршћујући их у ромању као сјајне и у развој устанка многоструко уграђене путоказе, Ћопић им је дао улогу какву су они једино и могли играти и којом се психолошки уверљиво и решава канализовање појединачних, различно условљених отпора у заједничку, целовиту струју која поред својих извора има и своје ушће.

Но, иако су у средишту догађаја, иако одлучно и пресудно утичу на акције и реаговања, на организацију и планове, на садржину и форме борбе и рада, те личности нису у центру интересовања. Ћопић није на томе настојао. Ту је нашао природан пут. Центар привлачности у *Пролому* су преображајни процеси малих, повучених, заборављених, са стазе живота одбачених људи, у смеле борце у којима живи поносна лепота личне подређености величини и судбоносној далекосежности борбе ширих народних маса. Пратећи и оцртавајући те процесе, Ћопић је нашао плодне могућности за оживљавање једне богате галерије ликова, са моћним распоном од блиставе ведрине свесног хероизма до мрачне провалије издајства, или од Гојка Ћупурдије до Тривуна Дракулића. У том распону, у снази да га постави, утврди, испуни животном садржином и уметнички успелим решењима, лежи и неоспорни чинилац вредности романа Бранка Ћопића. При томе је Ћопић показао значајан књижевни квалитет: сва та множина ликова држи се и делује својим људским особеностима, видљивим и тада када су груписања по битним особинама заводљиво примамљива и прете да постану опасност. Некад она и јесу неизбежна опасност па и слабост код писаца мање вичних и мање снаљажљивих у тој бујној мешавини људских вредности. Сваки би романописац могао да пожели да му личности чувају до краја фина нијансирања карактера, да буду носиоци одређених црта, да не изневеравају своју праву природу, од најкрупнијих израза моралне снаге до најситнијих обележја навика, говора и покрета. Ћопићеве личности живе својим пуним и схватљивим животом, чак и онда кад су сасвим блиске по одређењу и готово сасвим једнаке по основним чиниоцима. Ево светла, зрачна и цветна младост Гојка Ћупурдије и Маркише Кртинића сва је исто-

смерна, поникла са исте основице, осунчана истим видицима, па ипак има у њиховим тек пролисталим ликовима разлике у рељефу слике. Како је у том смислу психолошки свежа, неизвештачено природна и топлим дечачким дахом понесена она сцена кад се Гојко и Маркиша „ребре“ због нарастања у властитим очима јер је Маркиша постао скојевац, а Гојко члан Партије. Па исто тако природна, а људски узбудљиво суморна својом једноставном патетиком сцена Маркишине погибије.

Богатство ликова, и мушких и женских, у животној динамици њихова развоја Ћопић је успешно ускладио једном сигурно вођеном, чврсто и доследно примењиваном композицијом. Она је сложена и саткана из бројних шароликих гушћих и тањих нити, мада наративна лакоћа и хитрост догађаја могу и обманути о њеној суштини. Ћопић је ушао одмах у средиште догађаја: усташе зову сељаке на кулук. Са кулука ће их послати у смрт. Али пошавши одатле, од те слике масовног скупа, покрета и гибања у којима су на једној страни крволочна и манијачка усташка насиља, а на другој психологија узмућене, преплашене, обезглављене сељачке гомиле, Ћопић ће ту целину раставити на њене саставне делове, распредати је у појединачне животне нити и одвојене токове. Тако ће показати мрког и у животу увек сурово одбациваног Тодора из породице Бокановних који су „глуво и заборављено живјели и нечујно боловали и умирали ником на сметњи“, па лаконогог Гојка Ћупурдију у чијем ведром јогунлуку и неуништивој жилавости живи и сазрева размах јунака, па трезвеног и енергичног Стојана Кекића, а уз њих и љигавца Сава Љусину чији пут нема други циљ но у издајство, па смртно преплашеног и до губитка човечје свести и достојанства утученог Илију Радиновића, кога зову „Катичин Илија“, и друге. Код сваког од њих Ћопић окреће рефлекторе своје анализе унатраг, у протекли живот, осветљава им дотле прећени пут, и тиме зауставља радњу романа, прекида је сваки пут по устаљеном реду. То чини и код Милоша Радекића, Уроша Павловића, па чак и код усташа Никице Шкура, Јозе Орешковића и других. Разградивши тако целину на ситне, издвојене делове, да их аналитички продорно прати по основним снагама бића, Ћопић их после те мирно вођене и исцрпне анализе опет склапа у раније јединство. Сад њима додаје и нове ликове, друкчије по телесној и моралној градњи, и густо их уткива у развојни ток романа. Таквом композицијом Бранко Ћопић је учинио смео покушај, али га је решио успешно и поред неизбежне тромости темпа уводних страница. Но уз тај истински епски дах он је постигао и један одлучујући резултат: објашњено је изра-

стање Милоша Радекића у јуначког команданта Подгорине и сви разнолики путови Тодора Бокана, Стојана Кекића, Бојана Љусине, Николетине Бурсаћа, Стојана Долинара и других до расветљене људске свести и размахнуте снаге. Ако се читалац у једном тренутку надао да ће главна личност романа бити Тодор Бокан, у другом ће то бити Гојко Ћупурдија, у трећем неко трећи, онда је убрзо морао увидети да је роман без главне личности у навикнутом смислу, да је у њему много главних личности, да је он уствари роман колектива, народа, устанка, са свима елементима које таква животна стварност може пружити.

Документарној вредности романа доприноси и улажење у интимни психолошки и морални састав целог низа ликова усташа и четника. Требало би употребити неуобичајено велики простор за један приказ да се покаже колико је широк резервоар личности Бранка Ћопића. То је, уосталом, и врло тешко учинити. Кад би се то, међутим, учинило, онда би било видљивије да се писац није задовољавао само хватањем главног тока живота него улазио и у његове бројне ситне струје и пратио их увек с подједнаком пажњом. То, наравно, не значи и с подједнаком симпатијом. Што све личности, и оне главне које су као основни стубови целе грађевине романа, и оне споредне, допунске, у засенку од већих и осветљенијих, имају свој рељеф, своју особеност, своје специфичне ознаке, то само значи да су производ истинског познавања живота. Ту слику живота Бранко Ћопић је дао стилски не увек уједначено, са разнородним особинама и неједнаким вредностима. Течност причања, своју природну и драгоцену особину, он је успоравао и отежавао прекидима које му је наметала сложена композиција. Но уз тај губитак темпа радње, роман је само делимично, по некој танкој нити, губио и у занимљивости. Битније особине стила налазе се, међутим, у измењивању прозрачно лаких и неодољиво живих места са другима, отежалим од гушће и једрије изражајности. Интимне пишчеве наклоности вукле су га видљиво ка првој особини. Њој га је вукао и његов неусиљено ведри хумор. Он му је долазио као чинилац присно људског тона и у тако страшном периоду и суровим искушењима. Некад је тај хумор као извађен из Матавуљева *Бакоње фра-Брна*. Тако стари Јовандека, рељефни лик виталитета, каже за Урошев импресивни говор: „Од велике драгости ја га нијесам ни разумио, само сам блен'о у њ к'о теле у шарена врата". Некад је човечно топао и неодољив као у причању како је Јовандека „добио по старки" сачму. Ћопићев Станко Веселица као да је рођени брат Кочићева Симеуна ђака по фантазији и сликовитости језика. Некад, неочекивано и у су-

протности са целом атмосфером суморности и страха, он се расцвета до пуне поенте, до карактеризације и једног менталитета и целе реалности времена. Такав је овај дијалог између двојице грађана, муслимана:

> Искрено желећи да с Мехагом буде што отвореније и присније, Мујица одједном упита:
>
> — Мехага, хајд' ми право кажи: или су бољи они горе у брдима или ови наши ту... овај чемер око Шкуре?
>
> Мехага дубоко слеже раменима као да се неком покорно предаје, у недоумици рашири руке и веома брижно одврати:
>
> — Најбоље је, брате, кад је човјек здрав. То ти је живу инсану најпрече.

Шта је све садржано у оваквом облику досетке који би, у једном нормалнијем времену, био захвална грађа хумористичког листа: коментар је то по карактеру исти као и онога усташког бифеције Фушера чија је цела животна филозофија сведена у: „Помози, боже, онога који бјежи, а и онога који гони“, али у њему има и страх од неизвесности, и опрезна уздржаност давања преваге било којој страни, и заклањање за параван неког народног шеретлука, половичког и са тежњом прикривања властитог опредељивања. Здравог хумора који разведрава мрачне видике има у обиљу, али утканог у вез причања тако природно да никад није у нескладу са главним смерницама дела, никад не штрчи ван граница психолошке и уопште животне убедљивости. Опис приредбе у селу са претставом Кочићева *Јазавца пред судом* Ћопић користи многоструко: да верно и тачно прикаже многе личности сељака (Стојана Кекића упознајемо сад и по другим особинама), да се ненаметљиво нашали са ревношћу глумаца који место јазавца доносе мачка у врећи, да успутно открије и заосталост неписменог света, али и његову чисту жеђ за ширењем видика.

Језик Ћопићев није укалупљен, осушен и банализован од употребе. Његова сочност, једрина и свежина размичу изражајне опсеге до квалитета индивидуално обележеног уметничког степена, до стваралачке оригиналности. Цео текст романа је густо посејан росним и звучним речима које су каштo и чисти провинцијализми (турцизмима је аутор дао и објашњења), али вазда делују свежином и новошћу облика и значења. Мислим да је ту постигнут најзначајнији резултат у примени оних атрибута који у себи моћно и са пуном пластиком сједињују статику спољашњег изгледа и динамику карактерних црта, који су у исти мах и живописна

ознака и емоционални квалитет ономатопејске погођености. Кад Ћопић каже: „Кркељави и оматувили старци“, читалац их и види и осећа као такве; тако је и код израза „засукан зјакота“, па тушта и тма других: зашапорише, наресише, боденица, ришкао, накомица, умрлац, наштрљен, поскочни, мрнцао, претрглије, прљуга... Не упуштајући се у подробнија испитивања духа и снаге тога језика, очевидно је да њиме Ћопић уноси нови, особени израз у нашу данашњу прозу. Тај израз није беспрекорно чист. Ћопић се понекад служи речима које читалац не би очекивао у тако чистом и светлом тексту. Он кованицу „разноразни“ не употребљава у њеном ироничком смислу, ради кога је и настала, него у озбиљном, па то квари утисак. Тако је и са изразима „кураж“, „по први пут“, „сконцентрисати“. Такви су тренуци, међутим, ретки.

Има, ипак, тренутака падања у друге слабости. Чудно је то како у Ћопићевом причању понегде и понекад иду упоредо суптилна психолошка обасјања и опора улична духовитост сасвим јевтине врсте, како фине, „свилом саткане“ (реч је Максима Горкога) карактеризације бивају кидане сировом површинском сликом. Ево једног одломка у коме се то разговетно види:

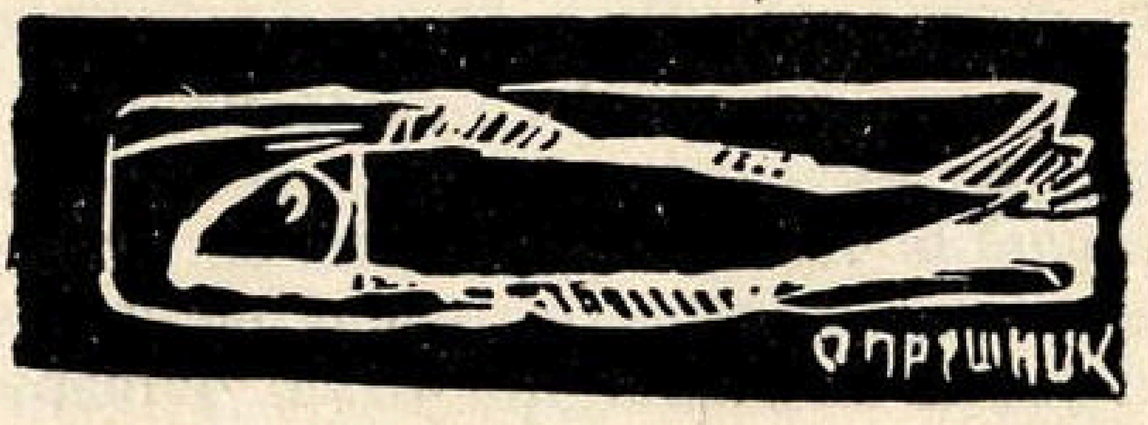
> Помрли људи и минули догађаји још су увијек живјели у овој рујини од човјека, а малишан пред њим, заигран каменчићима и тријешћем, градио је и пред собом гледао чаробан обасјан свијет маште и тако су та два различита свијета живјела један поред другога не додирујући се и не сметајући један другоме. А догле је онај најреалнији свијет и живот, опор, суров и тврд, гонио Николу Бундеву Мачка да се, ваздан гладан, ломи и крије по шуми и бескрајно преклапа и договара се са својеглавим Чугаљем који је и са самим собом лоше ишао у корак, а да се и не говори о коме другом. Једва је сачекао ноћ која се бестрага оклијевајући дошуњала из дубине шуме, растао се од Чугаља који је окренуо својој тетки, на вечеру, и пожурио до Саве Љусине.

Цео одломак састоји се од три реченице. Прва је својом изражајном сажетошћу, цизелираношћу и ванредном погођеношћу слике сазрела до уметничке продорности прозе Ива Андрића, до њеног сјаја и садржајности. Но Ћопић не може дуго да издржи такав корак. Већ у другој реченици полет његове слике опада, мада је њен други део свеже сликовит, а у трећој ноћ „која се бестрага оклијевајући дошуњала“ вулгаризује кристалну лепоту почетка. Та смена врхунске личне снаге и слабости узимања онога што је прво под пером у *Пролому* је карактеристична особина. Кад је

оно прво, онда је то импресивна, да поново кажем јер она наводи на то, андрићевски прецизна, мисаона и обухватна анализа ноћних сновиђења онога у својим јадима изгубљеног претседника Пепа, или сликање првих тешких недоумица Милоша Радекића, или сигурно усклађени и до праве мере доведени опис масовног убиства над понором, заједно са чудесно динамичним бекством Тодоровим и лудачким страхом Илијиним, или онај лирски мек опис тишина које доноси први снег, или дубоко дирљиви, чистом лепотом озрачени тренутак буђења рањеног Радекића из бунила и сагледање Лекиних очију, или портре Ћане, па Уроша, Јоза Орешковића. Има велики број таквих остварења у роману. Она подижу Ћопићеву прозу до изворног сјаја. Али је слој таквог стваралаштва испресецан улегнућима. Постаје Бранко Ћопић просечни писац репортаже кад двапут, на двема додирним страницама (340—341), употреби за Тривуна ознаку „бивши жандар“, или се спушта до фолклорног описивача кад тумачи значење речи „умрлац“ (263) или „дјечачине“ (421), или кад у цртању љубавних односа остане на клишеу.

Својим првим романом Бранко Ћопић се убедљиво потврдио као писац стварних и значајних могућности. Добаченом метом широке слике устанка који својом револуционарном садржином брише традиционалне предрасуде противмуслимана, уништава страхопоштовање према накарадној држави и преображава људе у носиоце нових вредности, Ћопић је наметнуо себи и извесне моралне обавезе: да настави успешно започети пут. Јер је наш читалац радознао. Он ће желети да види и прати Гојка, и Бојана, и Тодора, и Милоша, и Леку, и друге, у херојским годинама искушења . . . да их, можда, сагледа у сјају коначне победе. То Бранко Ћопић, као писац, треба да има на уму.

Бошко Новаковић

САВРЕМЕНА АМЕРИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

Америчка књижевност, као и сам амерички народ, носи у себи наклоности и темпераменте свих цивилизованих народа света. Пре него што је Америка могла бити оригинална, морала је да позајмљује од целога света. И баш у томе лежи снага и јачина Америке и необично освежавајућа разноликост савременог америчког писања.

Ова књижевност је само век и по стара. За време прве половине свога постојања она је по стилу и по садржају била зависна од праваца у Енглеској и на континенту. Са појавом Натанаила Хоторна, Хермана Мелвила и Волта Витмена она је почела да кида пупчану врпцу. У освит двадесетог века постала је своја и независна. За последње три или четири деценије, са појавом Теодора Драјзера, Синклера Луиса, Вилјема Фокнера, Ернеста Хемингвеја, Џона Дос Пасоса и Џона Стеинбека она је постала најснажнија и најмоћнија у свету. Бивше имитаторе, америчке писце сада други имитују, и америчка књижевност је почела да даје потстицаја талентима и машти писаца у другим земљама, нарочито у Француској.

Од свих америчких писаца можда је у иностранству најбоље познат Едгар Алан По. Он је више него ико други живео и умирао од свога пера. Био је врло многостран и истрајно је радио на поезији, приповетци и критици. Он је не само отац модерне америчке приповетке него, у извесном смислу, и отац америчке критике. Мајстор приповетке, велики песник и велики критичар, али му је обим био узак. Имао је извесно универзално интересовање, али чињеница је да су проблеми којима се бавио били у великој мери особени, лични, ексцентрични и чак морбидни. Био је увек обузет лудилом, патолошким манијама и необичним и чудноватим драматичним ситуацијама. Да је По био јачег здравља, да је показивао више интереса за нормалне људске односе и био сређен психолошки, социјално и економски, могао је са својом изванредном техничком опремом, живошћу и оригиналношћу свога духа, великом осећајношћу и сјајном маштом постати један из малог друштва универзалних уметника. Али тада, наравно, он не би био По.

Најзначајније прозно дело америчке књижевности у XIX веку дао је Поов савременик Херман Мелвил. Појавом

Мелвилове књиге *Моби Дик*, 1851, амерички роман достигао је свој врхунац у том столећу. Десет година млађи од Поа, постао је славан у своје време, али је убрзо заборављен, и интерес за њега није оживео све до 1920 г. У младости био је морнар и ловац на китове, потуцао се по јужним морима и живео је неко време на једном острву са људождерима. У *Моби Дику* Херман Мелвил развио је најсвежију и раскошну прозу свога времена. Поов стил био је сув и крут, иако богат у сликама и тајанственим епитетима; он је испитивао чудне дубине и забрањене области психе. По је био одличан испитивач душе, Мелвил срчан путник и тужилац света. Мелвилова визија, дубља и суптилнија од Поове, тражила је инструмент веће снаге, регистра и раскошности.

Прича о *Моби Дику* је хајка на белог кита капетана Ехеба који је имао рибљу кост као продужење окрњене ноге која му је остала од раније борбе са Моби Диком. Капетан Ехеб је оличење непрестане борбе човечанства и човека са неиспитаним снагама свемира. Група индивидуа подвргнутих вољи Ехеба и које у својој целини обухватају микрокозам људског рода чине скуп делова ове огромне алегорије наше опште борбе са непознатим.

Хајка Моби Дика је дуга, и најзад се сврша са три одвојена сукоба, и бели кит излази као победилац, разбија брод и потапа све учеснике осим самог приповедача. Узгред књига успева да обухвати невероватно много поезије, чисте ритмичне прозе и најбогатије маште. Она садржи алузије не само на китоловну индустрију већ и на толико суседних области, да су критичари обратили пажњу на њену сличност са Раблеовим делом. Записи и цитати, покушаји застрањивања и дивља реторика обилују у књизи. И сама бела боја кита постала је предмет једне дуге главе, и пред нама је читава расправа са изношењем свих зала која вребају из беле боје. Дати одређено и конкретно оличење апстрактног појма, то је основни циљ *Моби Дика*. Он претставља успешну комбинацију идеалног и реалног, што је, према Поу, крајње уметничко достигнуће. Мелвил је у своју огромну књигу улио бело усијану бујицу ватрене визије; он је дословно избацивао грађу у сноповима један за другим кроз цело једно лето и јесен.

„Да бисте створили значајну књигу, морате узети значајну тему“, рекао је Мелвил. „Дајте ми перо од кондора“, узвикнуо је, „дајте ми кратер Везува за мастионицу.“

Да ли ће се *Моби Дик* сматрати као највећи амерички роман, зависи од тога да ли ће се прихватити тај орфички стил, богати и често нетачни апострофи, раскошна лирска проза, чиста масивност и тежина предмета и бујна поплава

начина обраде. И његова претежна важност потиче из његове озбиљне намере, из разних слојева његовог симболизма, из његовог дубоког и постојаног интереса за последња питања која су збуњивала људе кроз дуги низ векова — проблем зла, природа људског живота на земљи.

Моби Дик једва да је роман, јер Мелвил никад није савладао ту технику. Он је, као и велики Руси, писао више из преобилности генија него вештином. Изливао је бујну и укусну прозу, и његов је роман довољно велик да створи своју сопствену категорију. Неки критичари назвали су га смесом авантуристичке приче, моралне драме, мистицизма и практичне информације; други су рекли да је то богато оркестрована композиција са многоструком темом, слична симфонији, која се служи свим средствима језика и мисли, фантазијом, описом, филозофијом, природним наукама, драмом, изломљеним ритмом, слободним стихом и сликовитим приказивањем. *Моби Дик* има 135 глава, пун је епизода и дигресија, али најзад достиже величанствени врхунац у судбоносном сукобу капетана Ехеба с китом, једном од најузбудљивијих ствари у целокупној америчкој књижевности.

Још док је Мелвил био жив, јавио се на америчком књижевном хоризонту светао пламен који, иако се брзо угасио, још увек обасјава америчку књижевност. То је био Стивн Крејн. Написао је само два романа и неколико приповедака, али је био прави уметник и велики писац. Родио се 1871, а умро од туберкулозе у Немачкој 1900 г. Његов први роман *Меги, улична девојка*, рђаво је примљен од публике, јер је поразио читаоце својом аморалношћу; читаоци би сварили одвратне теме само да је било наглашено моралисање. Крејн се међутим задовољавао строгом репортажом о ономе што је опажао, и свет девојке Меги је грешан свет који није свестан својег греха; то је свет незнања без могућности сазнања; то је свет лишен наде или снова о спасењу.

Крејн је стекао светски глас својим монументалним делом *Црвена вртца за храброст*. Млади писац тога значајног романа о грађанском рату није никад био у борби ни видео рат, и тачна објашњења и реакције човека у ватри потпуно су интуитивни. Страх, бесрамна жеља за личном сигурношћу и потпуно отсуство тежње за славом, то су фактори који мотивишу доживљаје главног јунака. Нема ничег херојског у поступцима јунака који увек бежи из битке. Он је молекул захваћен силном експлозијом, и главна му је мисао како да се спасе. Са ова два необична романа сјајни гениј Стивна Крејна се угасио. Он је умро у

двадесет деветој години не испунивши своје изванредно обећање.

Каријера Стивна Крејна по краткоћи и борбености за нови реализам у америчкој књижевности била је слична оној Франка Нориса, који је био једну годину старији од Крејна и који га је преживео само две године. Иако син богатих родитеља, Франк Норис се ипак заинтересовао за социјална и економска питања. *Октопод*, који драматично приказује сукоб између калифорниских сточара и Уније тихоокеанске железнице због контроле житних поља у долини Св. Јоахима, има све елементе социјалног рата; његов други роман, *Јама*, бави се операцијама на чикашком тржишту пшенице; док је трећи, *Марк Тиг*, историја зубара из Сан Франциска који учествује у убиству и бестијалностима.

Норис је мислио да би требало да роман има социјалан циљ, али да романописац не би требало да дозволи да га циљ романа упропасти као приповедача. Он је мислио да у оном тренутку кад романсијер постане стварно и животно заинтересован за циљ свога романа његов роман промаша. Реформатор и уметник су понекад ратовали један против другог, и Норисови романи су трпели од тога дуализма. Међутим, он остаје смели пионир америчког натурализма и тучен је његовим оружјем у једној непријатељској ери. „Никад се нисам улизивао“, говорио је он, „никад нисам скидао шешир по моди нити га тако држао ради пенија. Тако ми Бога, говорио сам им истину.“

Американац који је више него икоји други романсијер двадесетог века радио у такозваној великој традицији, у традицији Толстоја, Филдинга, Балзака и Дикенса, био је Теодор Драјзер. За њега је роман био казан у који би се сипала опажања о понашању и особинама људи, мисли на исходу дана, и целокупна лектира о значају живота. За Драјзера је роман био широк и пространи омнибус који треба да се пише са искреношћу избегавајући све трикове и измишљотине. Он треба да обухвати све истине које његов писац зна; ништа не би требало да му буде страно и његова неизвештаченост треба да буде његова снага; једино што треба избегавати је обмана.

Теодор Драјзер је рођен у Тер От, у Индијани, 1871. Био је син теутонских досељеника ниже средње класе, католика из Рајнске области. Породица је, често оскудевајући у храни, била у непрекидној борби на најнижем економском степену. Отуда је Драјзерова претстава о лепоти била тешка, неразвијена и неодређена. Када је најзад дошао до књига, гутао је све што је видео, нарочито из фи-

лозофије. Од Спенсера, Хакслија и Дарвина потекло је његово механистичко схватање света. Он је видео неслагање између онога што се износило као истина о друштву и онога што је сам претрпео у младости; окренуо је леђа верским плиткостима и прогутао је цео детерминизам научника деветнаестог века. Посветио се истраживању основних узрока свег људског понашања. Његово истраживање није никад било награђено. Он је заувек остао агностик, непрестани испитивач.

Под утицајем детерминистичке филозофије био је обузет идејом да људи желе моћ и уживање, да јаки влада над слабим, да су успели они који тријумфују над неуспесима. Теодор Драјзер је био дубоко заинтересован за стање човека у овом тужном свету; био је обузет огромним сажаљењем за човека ухваћеног у мрежу прилика; веровао је да би, иако се ништа не може учинити за нашу судбу, милосрђе могло ублажити њену суровост.

Драјзеров први роман, који се звао *Сестра Кери*, повукао је сам издавач после штампања, и Драјзер једанаест година после тога није ништа написао. Међутим, за то време његово схватање живота се изоштрило и проширило, и он је нашао нове изразе за књигу коју је написао пре једанаест година. Написао је поново исту књигу и назвао је *Џени Герхарт*, уметничку израду прве књиге, која је заиста била први нацрт. У обе књиге имамо незаштићену девојку притиснуту великоварошким животом и вођену у постељу људи који имају мало разумевања за њену праву вредност и особине. После *Џени Герхарт* дошли су убрзо једно за другим седам гигантских, монументалних романа у које је Драјзер улио своју безграничну енергију и са којима је заузео своје место као колос у америчкој књижевности. И сами наслови романа одају човека великих размера: *Титан, Финансијер, Геније, Бедем, Једна америчка трагедија.* У свим овим романима Драјзер брани човека од сила које га притискују, што је по себи доказ да у човеку почива нека способност да се одупре силама свемира, да човек има неку вољу да пркоси природним законима и да у човеку мора бити нека моћ која се не може мерити у научниковој лабораторији. Драјзер је без околишења разголитио лажне идеале и малограђански морал који је гушио америчку приповетку када је он почео да пише. Ако је истина изгледала груба, то није била његова грешка; он није створио свет и није могао бити одговоран за јадна бића која станују у њему. Нити би он могао корети људе што су бедни; одговоран је био поредак ствари. То издвајање дало је Драјзеру велику снагу, оно је омогућило књижевни натурализам првога реда без неког формалног схватања

романсијерове уметности. Јер Драјзерова проза је преоптерећена филозофирањем, његов стил је слоновски тром, књиге су му огромне, развучене и без облика.

Пре две године Нобелова награда за књижевност припала је Виљему Фокнеру, кога је америчка публика дуго занемаривала. Елементи морбидности, моралне несигурности и нејасноће одбијали су публику од његовог дела. Читаоци су се туђили од њега још и због његовог тешко разумљивог наративног метода, песимистичке филозофије са наглашавањем абнормалног и испод нормалног људског и нељудског држања, као и због препуне украса и веома компликоване структуре његове реченице. Он гради своје реченице као симфонију. Једна реченица вуче се понекад преко две стране.

Фокнер употребљава исти метод и у роману и у приповетци, али док је тај метод прихватљив у малим количинама, тешко је сварљив у великим. Сваки Фокнеров роман има бриљантних одломака који су страховито узбудљиви сами за себе, али ниједан његов роман није тако одличан као његови делови.

У његовим романима разочарава нас расипност његовог талента и ретко знање, који се међусобно потиру у претераностима. Сувише је много Фокнера у свима Фокнеровим романима. Та особина неумерености је главна његова мана, тај напон и притисак раскошног талента који прецењује себе. Романи су му насилно рађени и само их недостижна снага његове маште чува од пропасти. Спасава га живост којом задржава своју и нашу пажњу на карактерима и њиховој позадини. То даје његовим романима, несавршеним, растрзаним и неуспело авантуристичким по техници, неку врсту демонске енергије и журбе која нас носи са собом упркос нас самих.

Звук и страст, око 1929, мажда је његов најбољи роман. Од осталих вреди споменути *Сарторис*, *Како сам умирао*, *Светлост у августу*, *Абсалом* и *Уточиште*. Карактери из једног романа јављају се у другом. Сви догађаји дешавају се у истом крају, у граду званом Џеферсон, што је у ствари Оксфорд, у држави Мисисипи, Фокнеров родни град.

Мрзовољна меланхолија прожима сва Фокнерова дела, и мада има и хумора, то није прави, жестоки, готово невини хумор Марка Твена, већ сардоничан, разоран — окрутни смех свирепости и сатире. Његове књиге, претрпане реториком и сумњивим наративним околишењима биле би готске приче кад не би имале своју основу у стварности. Међутим ужас, страшна и абнормална изопаченост радње, ставља их у категорију фантазије.

Највећу репутацију коју је икад уживао један амерички писац има Ернест Хемингвеј. Стекао ју је још док је био млад и она се није смањила ни до данас. Ниједан други амерички писац није надахнуо толико много угледања. Не само у Америци већ и у Енглеској и на континенту има двадесетак Хемингвејевих подражавалаца. Али ниједан од њих није створио дело које би имало величину и искреност оригинала.

Стил Ернеста Хемингвеја састоји се од голих изјава стављених насупрот непотпуним исказима, од простих декларативних реченица често спојених узастопним „и“, од ритмова који се понављају и од успешног понављања кључних речи. Мало је писаца који су обдарени тако оштрим, јасним и истинским темпераментом као што је Хемингвејев. Његов дар писања је као музичко осећање Бетовена или лакоћа четкице у рукама једног Ел Грека. Подражаваоци га никад нису достигли јер му се мајсторство у техници, трикови и манијеризам не могу копирати. Све то произлази из тога како се гледа на ствар.

Хемингвејево настојање да пише искрено о стварима онако како су доживљене а не онако како се претпоставља да их доживљујемо, то је тајна његове величине и она је везана с његовим темпераментом и не може се подражавати. Осим тога, Хемингвеј има осећање времена, осећање савремености оштрије од ма ког другог америчког писца. То највише временско осећање нема ничег новинарског у себи. Он је увек осећао религиозно поштовање према стилу и чистој приповедачкој уметности, и рано је показао у свом делу да, иако је сам живот недовољан и у суштини бесмислен, стваралачка уметност можда може да му да разлог за постојање.

Хемингвеј жели да зна „докле проза може дотерати ако је неко озбиљан и има среће“. „Постоје четврта и пета димензија које се могу достићи . . .“ каже он. „То је много теже него поезија. То је проза која никад није написана. Али она се може написати без трикова и без обмане. Без ичега што ће касније бити рђаво.“

Он се више брине о одлучујућим апстракцијама него о површини живота. Интересују га идеализација емоција и драматизација апстракција. У том смислу веома је сличан Херману Мелвилу. Обојица граде карактере и описују спољашњу акцију, али стварно их занима недокучиви смисао свега тога.

Сви Хемингвејеви јунаци су једна и иста личност, моделисана по њему самом, тако да се кроз романе, како су се јављали један за другим, може пратити развој и сазревање писца. Хемингвеј је у свом целокупном делу обузет ра-

том, смрћу, љубављу и мушкошћу. Његове жене су само предмет за човеково уживање. Из приповетке у приповетку љубав уништава његове јунаке; љубав изгледа као физичка борба, као манифестација свирепости света која заповеда човеку до краја, и од које нема лека. Они Хемингвејеви јунаци који побеђују победници су само у моралној области, жестока љубав или још „ствари какве су“ презиру њихове честе победе поштених људи у моралном свету. Његове јунакиње су увек инструменти за уништавање људи. Људи се роје око њих као мушице око светлости срљајући у властиту пропаст.

Ниједан писац није без мана, па и Хемингвеј има својих. Он је у суштини сентименталан, и његово жестоко узбуђено држање само је маска за ту сентименталност. Има много мушког позирања и изигравања у његовом делу. Истакнуто је да је његово несаломљиво одбијање да испољи ма какво осећање само мерило претерано развијене осећајности. Мушкост, увек мушкост и изопачивање су његове тајне лозинке. Друштво и његови прописи су безвредни, а што се тиче норми понашања, „Морално је оно после чега се добро осећате“. Та урођена склоност према сентименталном удружена са јаким смислом за сензационално и за акцију без обзира на њену целисходност, то је Хемингвејева слабост.

Исто тако је ширењем својих симпатија и повећавањем свога хуманизма Хемингвеј као уметник изгубио нешто од своје савршене вештине. То је најочигледније у *Звону*, где је љубав најмање успешна ствар. Сукоб између животне снаге и много моћније силе која вуче у смрт даје роману значење. Роберт Џордан даје сажето психологију човека који је вољан да положи свој живот за безличну ствар, то је човек који воли обичне људе јер су хумани. Као такав, Роберт Џордан је врло убедљиво приказан. Али роман *Звоно*, као целина, није технички савршен. Даје утисак као да је написан на брзину, и недостаје му брижљиво израђен план. Нема сразмере, губи се у епизодама које слабо заслужују пажњу, а јури преко одељака које је требало развити. У *Звону* Хемингвеј први пут покушава да више потврђује и усваја него да одриче и одбацује, и изгледа да је неспособан да развије адекватан израз својим новим склоностима. Док је писао као свестан бранилац изгубљене генерације, био је у стању да обухвати своје будно посматрање света у снажну и непосредну слику. У *Звону* он се ослања на општа места која нису изложена довољно оригинално и оштро да би носила осећајни потенцијал којим је желео да буду испуњена.

Ниједна расправа о савременој књижевности није потпуна ако се не спомену Томас Вулф и Џон Стеинбек. Томас Вулф је стално обрађивао једну тему, борбу романтичног „ја“ против туђег друштва. Све његово странствовање је русоовско оправдавање уметника у комерцијализованој цивилизацији, покушај да се оцрта схватање индивидуе као неке врсте романтичног надчовека против непријатељске околине једне културе богаћења.

Вулф остаје романсијер чији је успех непотпун, чије је дело више обећавало него што је испунило. Он је ипак један од најважнијих америчких писаца последњих година. Написао је четири романа: *Гледај кући, анђеле, О времену и реци, Пређа и стена*, и *Кући се више не може*. Сва четири романа су аутобиографска, јер је Вулф цртао своје лично искуство у свему што је писао. Ако се нека ствар није њему догодила, није био способан да о томе пише убедљиво. Он је клесао више по узору на свој сопствени живот него икад иједан романсијер, на један тако развучен, тако подробан и тако брижљив начин. Као да је у свом сопственом духу правдао себе пред светом, објашњавајући појаву Томаса Вулфа у његовом времену и месту. И имао је потпуно право што је употребљавао свој сопствени живот и живот својих пријатеља и рођака као материјал за роман једноставно зато што је све то уздигао до степена опште употребљивости.

Хемингвеј, Џемс Џојс и Пруст развили су ново средство за изражавање својих погледа на живот, истраживали су у стоваришту нагомиланог сећања и искуства. Вулфу је недостајала њихова оригиналност, дисциплина и техника, али је ипак удесио да све то избаци у четири огромне свеске без правог уметничког одабирања. Снагу која му је недостајала да пише убедљиво надокнадио је способношћу да се сети до последње речи и даха шта је учињено, речено или осећано о свему што је икада чуо, видео или доживео. Имао је темперамент абнормалне плодности, који је реаговао болном жестином на сваки доживљај, и економично је скупљао околности доживљаја и реакцију на њих. Он је био изгубљени и осамљени егоист међу милионима своје врсте, од којих сви од срца траже да се један с другим идентификују. Сви су изгубили свој пут у јагми за богатством и удобношћу научног доба. Али у сваком је романтична потреба за сигурношћу и сваки тражи другога. Вулф је рекао: „Потребно нам је да се о нешто ослонимо, стена, довратак, непронађена врата; голи и усамљени идемо у изгнанство. У тамној утроби наше мајке нисмо познавали њено лице, из тамнице њеног меса улазимо у неизрециву и неописиву тамницу овог света.“

О супротности Томаса Вулфа, Џону Стеинбеку, могло би се рећи да је Дикенс америчке књижевности. Он је рођени писац, богато обдарен стваралачким талентом и љубављу за своје другове људе. Врло вешт у служењу својим нарочитим начином изражавања, требало му је више година да нађе себе и да доведе до пуног остварења и уметничке реализације облике у којима би могао најуспешније делати. Од свих савремених америчких писаца, са могућим изузетком Фокнера, за Стеинбека се може рећи да има највећи приповедачки дар. Он извесно има универзалне симпатије и опште осећање које обухвата велики део човечанства. Он ствара карактере са великом лакоћом, иако понекад више израђује типове него индивидуе. Његова озбиљнија слабост је сентименталност; најјаче црте су му заплет и карактеризација.

Пошто је написао три или четири романа осредњег успеха, Стеинбек је постигао велику награду кратким романом *О мишевима и људима.* Овај необично популарни роман био је најпре написан као позоришни комад, а затим је прерађен у роман. Он је механички конструисан, написан са погледом управљеним на касу, и врло ефективан.

После романа *О мишевима и људима* дошао је роман *У неодлучној борби,* где се ради о штрајку у калифорнијским воћњацима. То је поштено дело, студија штрајкова и штрајкача, али је без дубљег значаја и широког социјалног нагласка победничког социолошког романа *Плодови гнева,* у којем је срџба на социјалну неправду главни мотив. Ова историја Џодзових их Оклахоме, којима је одузета земља, и њихова епска сеоба у Калифорнију на тржиште претрпано јефтиним радницима, круна је Стеинбековог достигнућа. У рукама мање савршеног уметника *Плодови гнева* били би само један пропагандни роман.

(С енглеског превео Светислав Марић)

За *Летопис* написао
Стојан Христов

НОВЕ ПЕСМЕ МИРЕ АЛЕЧКОВИЋ

(Мира Алечковић: *Трагови без стопа*, Београд 1952)

Нова књига песама Мире Алечковић, под насловом *Трагови без стопа*, не претставља ни у једном смислу удаљавање од онога што су до сада биле карактеристичне одлике њене поезије. Њено настојање да извесним општим поетским расположењима утисне и једно индивидуално обележје није дало резултате на основу којих би се могао изменити утисак да је поезија Мире Алечковић поезија општих места. Оно што је поред осталог карактеристично за њену поезију и што одмах доиста наметљиво пада у очи, то је једна наивност која се огледа у односу песника према свакој теми која га интересује. Има се утисак да та наивност није никакав спонтани начин на који песник реагује на догађаје из спољњег света, већ да је у питању један смишљени поступак са одређеним идејним и психолошким мотивима и са тежњом да се произведе један литерарни ефекат нарочите врсте. По томе песме Мире Алечковић често потсећају на стихове који се пишу за децу. Она је песник који увек тежи да један комплексни проблем растави на елементе који га сачињавају, да сваку сложену појаву сведе на неколико момената који се њој чине да су основни, а који су често само оно што се у први мах и без великих напора може сагледати.

Сложене емоције не одговарају Мири Алечковић, као што јој не одговара ни компликовани начин изражавања. Понекад читалац остане под утиском да једноставни језик којим она пише стихове, да намерно упрошћени облици у којима казује своју поетску мисао, захтевају од ње то поједностављивање. Онда када су у питању љубавне песме, или стихови у којима даје слике пејсажа, и, још чешће, онда када су то песме у којима говори као мајка и обраћа се деци, тај уметнички поступак даје извесне домете који се морају признати. Али изван тога, као општи манир, и као став песника према свету, и онда када су у питању теме које траже дубље понирање у живот и у човека, то схватање поезије и тај уметнички поступак не само да постају један проблем о коме се може дискутовати, него у многим случајевима бивају и нешто што се не може прихватити.

Као пример за то може да послужи ова нова књига песама, у којој је основни мотив једна тако мало једноставна и по самој природи ствари тако много сложена тема као што је рат. На око, на сто страница своје збирке Мира Алечковић непрестано говори о рату, и то говори да би се ослободила извесних мучних доживљаја, дакле по потреби једног унутрашњег растерећења. Интересантно је видети како је она доживела рат и из које га перспективе посматра. Ту је, свакако још више него у њеним ранијим песмама, дошао до изражаја поступак који стварност лишава многостране сложености њених видова. Рат који је протекао и оставио за собом пустош, али је у исто време за нашу зе-

мљу био и доба једне велике и победоносне Револуције, на Миру Алечковић је оставио утисак пре свега оним што су његове грозоте и наказности. Непријатељи човечности и људске слободе дошли су и разорили земљу и илузије песника о животу потонуле су у мору невино проливене крви:

Запиши, човече, век двадесети.
Овако скотски треба мрети.
Можда ће сутра хроничар неки,
Мислити да су то списи стари,
Преисторијски, предалеки.

И не само у овим стиховима, већ и на много места у новој књизи песама Мире Алечковић, основни став према рату могао би се свести на једно осећање стида и срамоте што је данашњи цивилизовани човек доживео све те нељудске страхоте које га на неки начин понижавају. И ту је баш постала јасна ограниченост оних људских и уметничких позиција са којих Мира Алечковић на један патетичан и декларативан начин говори о рату. Када се прочита књига *Трагови без стопа* онда постаје разумљиво да се са једним традиционалним схватањем улоге жене и мајке и са наивним човекољубљем које сваког човека хоће да сматра братом, и имплицитно мисли да су људи браћа и онда када се убијају, — не може одговорити на питања која је Мира Алечковић, говорећи о рату, поставила у овој збирци.

Када заклопи последњу страницу *Трагова без стопа* читалац не остаје миран и жели да и песнику и себи постави извесна питања. Зар се у томе умирању, на пример, које је донео век двадесети, и које је по речима песника било скотско и срамно, зар се баш у томе умирању није пробудио и један дубоки хуманизам који је савременог човека, борца против фашизма, спасао од срамоте пораза? Зар је човек, кога су клали и вешали, и који се са оружјем у руци борио за лепоту сутрашњег дана, а то је човек о коме говори Мира Алечковић, зар је тај човек био мање човечан онда када је умирао и зар је његова смрт у својој трагици била мање човечно лепа него његов живот и његова борба?

То су питања на која Мира Алечковић није дала одговоре или је дала одговоре са којима се читалац може тешко сагласити. Она је видела само једну страну рата, можда из потребе да увек поједностављује мотиве који је инспиришу, можда из жеље да сачува и одржи традиционалан став жене и мајке, која се већ по својој природи противи сваком насилном умирању. И са таквим схватањем живота и поезије, у коме доиста има нешто што је данас већ превазиђено, песник и није могао дати одговоре на толико сложена и толико судбоносна питања нашега времена.

Миодраг Протић

ЛАЛИЋЕВИ ПУТОПИСИ

(Михајло Лалић: *Успут записано*, Ново поколење, Београд 1952)

Свежина Лалићевог приповедања одувек ме је привлачила. Лалић уме да споји садашњост и прошлост збивања на терену о коме пише, он може да дâ пејзаж упечатљив, пун локалног колорита, што потпуно доказује и његова последња књига путописа кроз нашу земљу, *Успут записано*. Читам поглавља *Промјене у завичају* и *На Дрини и Неретви*. Питам се када сам склопио корице ове укусно опремљене књиге: зашто су поменута поглавља уметнички најзрелија? Зашто запис *На Зети* или онај *Кроз Боку, Под Леотаром* и други могу да се уброје у најсвежије, најимпресивније странице наше путописне прозе о нашој земљи, кроз њу и на њој створеној. Не лежи ли одговор у томе што је Михајлу Лалићу уметнику Динарцу најмилији крш динарских крајева, „гдје је Шћепан Мали судио и заводио ред, гдје и сад показују његову таманицу“, а где се сада монтира „гарнитура за бушење нафте, радови су при крају, можда је већ и зарила своје челичне шипке у дубину.“ И тако свуда, Лалић ће успешно, течно спојити прошлост са оним карактеристикама које обележавају наше време. Свуда ће Лалић ненаметљиво причати о крајевима где се развија туризам, напоредо казујући шта о том месту и догађајима каже XXII глава Барског родослова. Казаће нам Лалић нешто и о Прчњу који је „привредно процветао у XVIII вијеку а у XIX опадајући, дао научнике свјетског гласа. Серафим Михнић, математичар и физичар, био је ректор у Падови.“ Али неће Лалић заборавити да „ту крај Кртола, 17 априла 1941 морнарички официри Миливој Спасић и Сергије Машера, минирали су брод „Загреб“ да не падне у фашистичке руке, и погинули на њему као Раде Грабљанин на св. Николи и као Синђелић на Чегру“. У таквој путописној прози нема елемената површног репортерства.

Записи *Мавровски гигант*, *Аутопут*, *Код Немиле и Врандука* топло причају, до данас можда најнепосредније, о прошлим временима ових крајева који за данашњег нашег човека значе сутрашњицу. Казаће Лалић колико је године 1941 прилепска организација СКОЈ-а имала чланова, колико је људи учествовало у припремама партизанског одреда. Послужиће се он и бројем да каже и опише јединство неке акције која је помогла ослободилачкој борби тога краја. Рећи ће Лалић да Врбенска турбина мавровске хидроцентрале има 15.000 коњ. снага. И тако се у овој књизи смењују историски подаци испричани једним свежим језиком са чињеницама снажног полета нашег времена. Казаће нам Лалић бројем пораст дневне зараде задругара од 1948 године до данас, али ће читалац моћи да стекне јасну и упечатљиву слику о човеку коме се надница пење, о човеку који своју средину осећа као своју, човеку довољно снажном да може своју личност уклопити у општи смисао свакидашњих збивања. Запис *Човјек из Савиног села*, сусрет са Рађом Стењевчанином, његов упечатљиво оцртан лик претставља посебну вредност у овој књизи. Лалићеви *Успут записани* нису само тек олако створена, пријатна за читање путописна проза, већ и упоран рад на прикупљању низа података.

Лалић све више тежи ка лапидарном, сажетом обликовању јасних и прегледних ситуација, ретки дијалози у књизи живи су а ликови које је писац успут сретао, којима често имена не знамо, дати су концизно, јасно и

свеже. Лалићев пејзаж није само дат са једном уметничком рутином, већ и са искреним осећањем писца за лепоте природе. И не може се један запис претпоставити својим уметничким вредностима другом, једно поглавље другом, запис *На Неретви* запису *Крушево у облацима и на земљи*, поглавље *Промјене у завичају* поглављу *Македонски могиви*. Из сваког реда ове књиге избија непосредно и спонтано снага људи и земље који су знали да се током целе своје историје боре за своју слободу исто као и 1941 и 1948 године против поробљивачких тежњи свих непријатеља напретка и прогреса, мира уопште, и изградње наше земље посебно.

Па управо то истицање историског слободарства наших народа поред других уметничких квалитета чини ову књигу занимљивом и драгом свакоме ко не цени само Лалићево књижевно стварање већ пре свега истинску снагу и виталност југословенског човека.

Бранко Пешћ

НИЗБРДИЦА

досад непозната драма Светозара Ћоровића

У књижевности није редак случај да се после низа година од пишчеве смрти открију нека његова нова дела. Тај случај десио се недавно и код нас. После пуне 34 године од смрти Светозара Ћоровића, поред неколико приповедака пронађена је и његова непозната драма *Низбрдица*.

То је мали снопић од 38 листова беле хартије формата обичне свеске са 73 мастилом ситно исписане странице. Драма је подељена на три чина, па и поред несређених листова јасно се осећа подела материје по чиновима. Од првог чина недостају највише трећи, четврти и пети лист, од другог два из средине и свега један, завршни, са краја трећег чина. Недостатак тих неколико листова не смета садржају и јасноћи драме јер се развитак радње потпуно јасно осећа, и у рукама једног доброг позоришног мајстора и познаваоца Светозара Ћоровића даде се врло лако, брзо и неосетно надокнадити. Свих петнаест лица ове драме узето је из наше грађанске чаршије четрдесетих година, заправо из трговачке средине. Ћоровић није обележио место радње али се по неким знацима може претпоставити да се све догађа у Мостару, ма да би то могло да буде и свако друго место наше земље а нарочито Босне и Херцеговине. Цела драма одвија се у две собе куће најбогатијег газде места. Само ове неколике чињенице јасно говоре да се ова драма Светозара Ћоровића разликује од његових ранијих драмских остварења и као таква прва је и једина ове врсте у његову стваралаштву.

При првом читању осећа се нека сличност са материјом обрађеном у *Стојану Мутикаши* јер приказује сиромашног човека који је од малог бакалина постао богати трговац и крупни индустријалац. Из овога Ћоровић је у *Низбрдици* приказао његов пад у моменту највише моћи. Ова трагедија разочарења једног човека у друштво слично њему, реалистичка слика трулежи и покварености наше домаће буржоазије у њеним првим моментима рађања и психолошка друштвена драма једне породице која се држи само дотле док има новаца који за њу претставља једину вредност, јасно показује сву разлику од ранијих Ћоровићевих позоришних комада и ње-

гов крупан корак у драмском стваралаштву јер је, са њему својственом лакоћом, кроз мајсторски извајане ликове, у једном догађају, дао тешку и уметнички зрелу друштвену драму из епохе ретко обрађене у нашој књижевности.

Драма почиње кад газда Тодор, власник „големе пилане", на врхунцу своје моћи, закључује уговор о извозу великих количина дрвета у Италију, кад се око његове жене Маре окупљају малограђанке из комшилука које су на путу да постану оно што је и она, и пред удају једне од две кћери за официра. У том моменту долази до пропадања због очевог „ударања у шпекулације" и наглог губитка винограда, њива, кућа, пилане и свега што су имали. Све се преокреће. Жене из комшилука ликују. Његови стари пријатељи, газда Ристо, Лазар и Симат, неће ни да чују његово тражење помоћи већ износећи прљаво рубље једни другима, напуштају га спасавајући своје капитале. У тој ситуацији долази као хијена банкар и лихвар Саламун са перверзним планом. Ређају се сцене између Тодора и Саламуна као између два лешинара од којих је један на умору. Тада долази и стари слуга Ибро јављајући да се доле у дворишту буне радници тражећи своје плате. На све то надовезује се и распад породице у којој син Рајко, беспосличар, пијаница и коцкар, који троши „више него министар" не може да се одрекне лаког и удобног живота и после мучних сцена са мајком и сестром, пун жеље за авантурама, одлази у Америку без динара у џепу. Очај размажене и дрске ћерке Данке која не може да се одрекне најскупљих хаљина и изгубљене шансе удаје за капетана па му и даље под ферецом слугине жене Фате одлази на састанак и све више и више срља у проституцију. Његова жена неће да се одрекне четири служавке, раскоши и имена најбогатије газдинице па му сасипа у лице да га се стиди и да ће га оставити јер не жели да буде бакалуша, иако никад ништа није ни имала јер „Твој мираз нисам продао нити уништио јер га нијеси ни имала. Ако си била прва газдиница. ја сам те диго" узвикује Тодор.

Једино млађа ћерка Савка остаје уз њега и жели да оде код младог трговца Јове који се брзо богати, а кога она воли, са намером да му буде помоћница у трговини. Међутим Тодор ће оставши сам поново започети. Отвориће бакалницу у којој ће му она помагати јер он још има новаца, пријатеља, снаге, пословних веза и искуства како се стиче богатство. При крају се осећа да ће се Савка удати за Јову који ће ускоро постати најбогатији у граду, тако да на месту где се један круг затвара отпочиње нови, што јасно доказује да је Ђоровић при крају свог живота потпуно ушао у суштину стварности у којој је живео оставивши своје најбоље драмско дело да се на нашу штету тек сада пронађе.

Светозар Лозо

ПЛАЧ СРБИЈЕ У КРУГУ ЊЕМУ СЛИЧНИХ ПЕСАМА

Ја сам лањске године у Летопису (369, 1952, 224-5) покушао унети Плач Србије у заједницу сличних песама, које су највише јадане у Италији, као и у другим земљама, где су постојали разлози за оплакивање судбине народа, држава и градова. Мотив је тако стар и толико пута опеван да о потпуности навођења свих Плачева не може бити ни говора. А то није ни потребно. Главно је било утврдити песничку врсту у коју Плач спада, упозорити на њему најсличније претходнике и истаћи најважније утицаје које је он вршио на потоње Плачеве. То сам, мислим, у споменутој белешци и извршио, те сам, осим тога, истакао да је Плач Србије вредан што савеснијег испитивања.

Пошто је моја белешка већ штампана, упознао сам се с једном песмом врсте Плача Србије, на коју се мора с два разлога обратити посебна пажња. Имам на уму песму „Slava Dalmacije“ у делу: Grabovac Filip, Cvit razgovora 1747, издање Југославенске академије знаности и умјетности, 1951, 196-8. Први разлог њеног помена јесте што се ова песма тиче Далмације, до које су најгласније допирали одјеци многобројних талијанских ламента, те је сасвим разумљиво што су и они наишли на угледање у овој земљи као и остале врсте талијанске поезије и прозе. Други разлог помена јесте што ова песма носи натпис „Slava Dalmacije“ а стварно је то Плач Далмације. Значи, Плачеве не треба тражити само под тим натписом него и под другачијим; у овом случају „Slava Dalmacije“ тиче се њене бивше славе и потоњега јада; исто, дакле, оно што се хтело истаћи и у Плачу Србије.

Недавно је, као што, уздам се, знате, опет поведена реч о овој дубоко смишљеној и дирљиво испеваној јадиковци: Георгијевић Крешимир, Павле Јулинац, Зборник Филозофског факултета, II, 1952, 77-8. У вези с тиме рад сам скренути пажњу читалаца Летописа на занимљиву чињеницу да су Плачеви и њима сличне песме били предмет дугогодишњег проучавања једнога нашега земљака, који се није хтео сасвим однародити. Мислим на Антонија Мединa и на дело: Medin Antonio e Frati Lodovico, Lamenti storici dei secoli XIV, XV e XVI, I-IV. 1886—94. Њега је највише занимала политика у историчким песмама, дакле, исто онако као и у Плачевима. Мединје сам истицао, како је његов омиљени предмет проучавања „Poesia storico-politica italiana“; особите пажње вредан је његов чланак: La morte del Re buono nei poeti del popolo, La Lettura, II, 1902, 696—703; о Мединуима веома поучан прилог: Brunelli Bonetti B., Antonio Medin, Archivio veneto, Quinta serie, VII, 1930, 233—44; о њему и о нашим Мединима ја сам рекао шта је најнужније у расправи о лажној повељи цара Душана кир-Датајку Мединy, Прилози, XVIII, 1938, 342—56.

Мене толико привлачи важност Плача Србије, и с њиме целе песничке врсте ламента, да ћу, при крају, истаћи нарочито источне, нама најближе, обраде јадања на злу срећу народа, држава и градова. У својој споменутој белешци у Летопису ја сам особито истакао важност Максима Грка за ову врсту песништва код Словена. Сада су ми о њему познате још две монографије: Denisoff Élie, Maxim le Grec et l'Occident, Paris—Louvain, 1943, и велика грчка студија Г. Папамихаела, чији ћу натпис на српски превести: Максим Грк, први просветитель Руса, Атина, 1951. У ширу област источњачког јадиковања на злу судбину и на мучења самога себе, без чега ни-

су ни Плачеви, уводи студија: Hausherr I., Penthos, La doctrine de la componction dans l' Orient chrétien, Orientalia christiana analecta, 132, 1944.

Сви ови споменути мотиви нису страни Захарији Орфелину, по својој прилици писцу Плача Србије, и свако проучавање старости, дубине и сложености мотива, који су осећајно, умно и вешто опевани у Плачу, помоћи ће да се многостраност Орфелинових књижевних напора тачније схвати и правичније оцени.

Никола Радојчић

ЈЕДНА УСПЕЛА МОНОГРАФИЈА О ДАВОРИНУ ЈЕНКУ

(Драготин Цветко: *Даворин Јенко и његово доба.* Издала Српска академија наука: посебна издања, књига CCI. Музиколошки институт, књига 4. Београд, 1952. 8°. Страна V—237. Цена 560 динара)

Поред Стевана Мокрањца (1856—1914) и Јосифа Маринковића (1851—1931), Даворин Јенко (1835—1914) претставља најзначајнију личност у историји српске музичке културе крајем прошлог и почеком овог века. Па ипак, све до данас нисмо имали једну посебно штампану монографију о њему. Некоме се може учинити као да је ова монографија закаснела, као да се према уметнику није имало довољно обзира. Међутим, баш то што се она појављује четири деценије после његове смрти и више од пола века после његових највећих успеха, чини да је суд о њему објективнији. Јер из овакве перспективе живот и рад сваког уметника, сваког јавног радника, као историске личности, може се сагледати потпуније и, далеко од свих ситних страсти и идеолошких неслагања, па чак и сукоба, може се изнети тачнији суд од онога који су о њему доносили савременици.

О Јенку је прилично писано, често и доста широко, али је све то што је написано требало сакупити у једну целину и приказати нам га онаквим каквим се он сам приказао својим животом и радом на пољу музичке уметности. Овога посла латио се Драготин Цветко, чије је име већ добро познато у младој југословенској музикологији. После *Ристе Савина* и низа других радова из области историје југословенске музике, монографија о Даворину Јенку, Словенцу музичару који је деловао првенствено на пољу српске уметничке музике, само је природни наставак једног одређеног смера у његовом истраживачком и научном раду.

У словеначкој уметничкој музици, на почетку друге половине прошлог века, Даворин Јенко поставља основне смернице словеначке уметничке музике и по свом композиторском опусу и уметничкој концепцији претставља значајну ако не и најзначајнију музичку личност. Али не само по томе, већ и по свом идеолошком ставу он заузима видно место у групи напредне омладине окупљене у Младословеначком покрету. И раније, као ученик гимназије у Љубљани, и доцније, као студент у Бечу (1858—1862), Јенко се налази у групи некадашњих „Вајеваца" (Матија Ваљавец, Менцингер, Симон Јенко, Стритар и др.), са којима одржава непосредне везе, радећи на уздизању словеначке националне и културне мисли. Његова оданост Младословеначком покрету иде до те мере да и своје име Мартин мења у Даворин. Он активно учествује у оснивању Словеначког певачког друштва у Бечу пред сам крај Баховог апсолутизма (1859) и постаје његов први диригент. У овом друштву Јенко је делао сна-

гом револуционара и „својим будницама, песмама прожетим патриотизмом и заносом, својим снажно постављеним химнама и осећајно широко распреденим и доживљеним лирским композицијама“ преносио свуда по Словенству младословеначку идеологију, дајући тако самом покрету изванредан значај. Врло је вероватно да је ово друштво могло утицати на организовање српских студената у Бечу и оснивање „Зоре“ (1863), која је онако видно учествовала у стварању Уједињене омладине српске (Нови Сад, 1866).

Врхунац Јенковог деловања у оквиру Словеначког певачког друштва и композиторског уобличавања своје уметничке и националне мисли, а то ће рећи и идеологије целокупног Младословеначког покрета, претставља његова будница *Napréj* из 1860 године, која својом унутрашњом снагом прелази оквире једне масовне песме, због чега, прихваћена од маса, убрзо постаје и остаје до данас словеначком химном. Јенкова слава као словеначког композитора расте до те мере да добија признање чак и од конзервативног Блајвајсовог круга у Љубљани и Љубљанској читаоници. Но захваљујући баш овом кругу, са Блајвајсом на челу, њему је онемогућено деловање у Љубљани и даљи рад на словеначкој уметничкој музици, због чега је словеначки композитор приморан да напусти своју ужу домовину, да пређе у Србију („na Turškem, v Belem Gradu“) и да тамо стекне још веће име и славу.

У српској уметничкој музици јавио се Јенко на самом њеном почетку, непосредно после покушаја Сомборца Јосифа Шлезингера (1794—1870) и Тршћанина Николе Ђурковића (1812—1875), и после племенитих романтичарских настојања Корнелија Станковића (1831—1865), оца српске уметничке музике. Најпре диригент Панчевачког српског црквеног певачког друштва и учитељ његове певачке школе (од 1863), он затим прелази у Београд (1865), где постаје диригент у Београдском певачком друштву, и развијајући изванредну активност ради на формирању српске уметничке музике. У почетку неспретно, с обзиром да је поникао из једне сасвим друкчије средине, Јенко постепено све више улази у дух српске народне музике и ослобађајући се ранијих назора о уметничкој музици успева да својим радом за релативно кратко време подигне музичку продукцију у Београду на такав ниво, какав нико пре њега није достигао. Ипак, његов хармонски стил никада није достигао лепоту доцнијег Мокрањчевог хармонског стила.

Прешавши у Народно позориште (1871) Јенко јасно осећа којим путем треба да пође српска уметничка музика да би се ослободила раније заосталости. Дигујући оркестром Народног позоришта, он увиђа да је за овај оркестар потребна музика и он је пише. Пише је неуморно. Ускоро постаје централна личност око које се окупља све што је музички настројено не само у Београду, већ и у целој Србији. У једном тренутку он је композитор, диригент, музички педагог и организатор.

За све време свога рада у Србији, Јенко је успео да створи такав опус преко кога се није могло прећи, и признања се ређају почев од обичних јубилеја до избора у чланство Српског учености друштва (1869), Српске краљевске академије наука (1888), Матице српске, као и почасно чланство многих певачких друштава у Београду и Србији.

У току свога дугогодишњег рада у Београду и Панчеву Јенко је показао најразноврснију активност, компонујући хорове, двопеве, соло песме, композиције за клавир, музику за више од осам-

десет позоришних комада, оркестарску музику и црквене композиције. Поједини хорови нису ни до данас изгубили од своје свежине, а неки од њих својом актуелношћу допиру чак и у прве деценије нашег столећа. Један од његових хорова узет је за званичну српску химну (*Боже правде*, компонован 1872 год. за позоришни комад *Маркова сабља* од Јована Ђорђевића). У његовим оркестарским композицијама посебно место заузимају девет увертира од којих неке и данас делују пријатно за ухо (Врачара, Ђидо, Потера).

За све време свога деловања у Србији Јенко је остао искрени романтичар. Отуда и његове везе са људима блиским Уједињеној омладини српској (са којима је имао сличних, али не и истоветних схватања), а можда отуда и сукоб са Стевом Тодоровићем, једним од претставника конзервативаца у Београду и Србији седамдесетих година прошлог века.

Иако нападан и неразумеван, Јенко је, ипак, признат као велики радник на пољу српске уметничке музике, и лист *Немања*, који 1888 излази у Бечу, назива га „српски музичар". Судећи на основу времена проведеног у Србији и његовог композиторског опуса, у коме претежу композиције из области српске музике, па чак и на основу његовог стила у односу на композициони стил његових савременика у Словеначкој, могао би он, можда, с правом заслужити овај назив.

Да нам прикаже овог и оваквог Јенка, Драготин Цветко користио се, пре свега, богатим архивским материјалом сакупљеним са разних страна (Љубљана, Трст, Беч, Нови Сад, Панчево, Београд), као и приличном литературом која у нас постоји о Јенку. Притом је целокупну грађу сврстао у посебна поглавља, држећи се хронолошког реда у приказивању Јенковог живота и рада. Избегавши тако школску поделу (живот—дело) успео је да нам прикаже Јенка и његово доба и да нам пружи једну монографију рађену на модерној основи, која својим обликом и обимом прелази оквире сличних радова ове врсте код нас. Поред документованог приказа Јенковог школовања и критичког улажења у оцену његове уметничке делатности, Цветко је нарочиту пажњу посветио и посебним проблемима Јенковог живота и рада (као што је питање постанка словеначке химне *Напреј застава Славе*, Јенкова жеља да остане у Љубљани и отпор блајвајсоваца према њему, приказ и критика његове вокалне и инструменталне творевине, односно позоришне музике, Јенков избор у чланство Српског ученог друштва и Српске краљевске академије наука, повратак у Љубљану), додајући на крају опсежно поглавље о значају и улози Даворина Јенка у српској и словеначкој музици. Том приликом Цветко се нарочито трудио да уђе у друштвена збивања средина у којима се Јенко креће, показујући изразиту склоност ка уочавању и адекватном уобличавању културно-политичких прилика Словеначке и Србије Јенковог доба и њиховог утицаја на формирање и активност Младословеначког покрета и покрета Уједињене омладине српске. Чини нам се, и разумемо, да је Цветко у том погледу много ближи поимању свих ових прилика у Аустро-Угарској Монархији, у вези са словеначким настојањима, него разумевању унутрашњих прилика и проблема ондашње Србије (династичке борбе, политичка трвења и померање њихових снага, националне тежње, културна настојања и сл.), али тиме није речено да се он ових питања није дотакао, уколико су она у непосредној вези са личношћу и радом Јенка. Напротив, далеко од индивидуализованог приказивања историских личности, Цветко нам је дао Јенка реалистички и рељефно, са пуно и-

сторических слика у којима се Јенков лик помаља на првом плану; не суво, и не посебно, већ на културно-историској и друштвеној подлози са које се тај лик може најбоље сагледати. Тиме је Цветко показао да сигурно влада обиљем материјала који му је стајао при руци и који је требало сажети у једну целину, али је тиме, у сваком случају, и сама монографија добила у својој вредности, поставши на тај начин приступачна не само уском кругу музичара и музиколога, већ и свакоме кога интересују културно-историска збивања.

Посебан значај Цветкове монографије за културну историју и историју југословенске музике састоји се у томе што је уз Јенков живот и рад приказан читав један период из историје српске музике, везан за појаву првих српских композитора (К. Станковић, Ст. Мокрањац, Ј. Маринковић) који са Јенком претстављају зачетнике националног правца у српској уметничкој музици, при чему су расветљени многи значајни догађаји из живота и рада Београдског певачког друштва (које ове године прославља стогодишњицу свога постанка) и Народног позоришта у Београду.

Темељно анализирајући Јенкова дела и прилике у којима је овај стварао, улазећи у оцену свега што чини општу проблематику Јенкове личности и његове делатности, Цветко се служио методом компаративног истраживања и тај објективно-научни начин коришћења извора чини да монографија о Јенку има трајну научну вредност и као таква улази у ред значајних научно-истраживачких остварења Драготина Цветка. Ако томе додамо прегледност изложеног материјала, онда се у самој оцени добија још више.

Иако је рукопис преведен са словеначког на српски језик, и местимично не баш најуспелије, јасноћа стила овим није нарушена. Међутим, сматрамо да би објављивање овог дела и на словеначком језику имало својих оправданих разлога, узимајући у обзир да Јенко као личност и као уметник припада подједнако и Србима и Словенцима.

Техничка опрема књиге успела је у свему, захваљујући бризи и старању у првом реду особља САН и Научне књиге, и она са додатом збирком докумената, изводом на енглеском језику, библиографијом Јенкових композиција (до сада најпотпунијом), цитираним изворима, са регистром појмова, регистром имена, сликама, факсимилима и објашњењима добија још више у својој вредности.

У свему, монографија Драготина Цветка претставља значајан прилог не само српској и словеначкој него и општој југословенској музикологији, која се овим делом видно обогаћује. У раду Музиколошког института САН она претставља значајан напредак на пољу проучавања историје српске уметничке музике.

Стојан В. Лазаревић

*

ДВЕ ЉЕРМОНТОВЉЕВЕ ПОЕМЕ

(Демон и Мцири — Издање Новог покољења)

Заједничко обележје поема *Демон* и *Мцири*, тих најзначајнијих остварења Љермонтовљевог песничког опуса, није само у њиховом кавкаском „декору". Много обилније искоришћена у *Демону* него у *Мцирију*, атмосфера Кавказа ипак игра само подређену улогу на страницама тих поема што обележавају највиши домет песника који је од почетничких строфа па све до своје преране смрти тежио да оствари лик борбеног, несаломљивог и слободољубивог јунака. Та Љермонтовљева тежња подједнако обасјава ликове Демона и Мцирија. Дата помоћу средстава романтичне поезије великог замаха и ретке унутарње усредсређености на једну мисао-водиљу, та два лика нипошто нису варијанте једнога, али је неоспорно да су оба Љермонтовљева јунака никла из исте изванредно снажне преокупације, из песникове упорне и жарке чежње за слободом. За слободом вољеном и траженом пре свега и изнад свега, ради што дубљег прожимања живота лепшим и племенитијим садржајима. У тој истоветности расположења, у тој јединствености стваралачког потстицаја, супротстављеног спутаној, духовно сиромашној и кратковидој, али подмуклој средини умундиреног руског племства које се окупљало око престола Николаја Првог, у том песниковом протесту, беспоштедном и смелом, лежи органска међусобна повезаност двеју најбољих поема М. Ј. Љермонтова — о Демону „духу изгнања" и о дечаку-искушенику Мцирију који је хтео слободу у поносној и свежој лепоти кавкаских предела.

Обе поеме су дело духа и темперамента сазрелог кроз романтизам и у романтизму, уобличеног под неоспорним утицајем Бајронова и Шилерова песништва, али кадрог да утисне романтизму и тим утицајима печат свог животног става, свог поимања стварности. Док су се код мањих Љермонтовљевих савременика узори романтизма изродили у патетични и празни „велики гест" без унутарњег пламена, Љермонтов је на плану романтичне поеме остварио садржаје који су били нови чак и у односу на Пушкинову поезију. Дао је поеме о бићима јаке воље која се боре против неслободе, једноликог и сивог таворења, убиствене монотоније свакидашњице. Има у тим поемама призвука величања усамљене, високо уздигнуте, егоцентричне личности, а у многом чему *Демон* и *Мцири* звуче и као Љермонтовљев одговор његовој мрачној епохи и њеним достојним претставницима, али основни смисао обеју поема прераста све временске оквире и отстрањује од данашњег читаоца све што би овде онде могло да му смета. А тај је смисао слободарски и борбен. За Љермонтова чин ослобођења и лепота слободе, њен чисти и продорни дах, значе највиши и најплеменитији циљ којем су уствари и испеване обе његове поеме.

На првој је песник радио током читавог свог стваралаштва, од ране младости из које датирају почетне скице *Демона*. Ниједно друго Љермонтовљево дело није прошло кроз толике измене, нити се песник икад толико колебао при избору места радње, фабуле и облика. Историја поеме *Демон* уствари одражава све фазе песниковог стваралачког развоја, и није искључено да би се Љермонтов још једном или више пута вратио тој поеми — да није погинуо убрзо по завршетку рада на њеној шестој редакцији.

Први пут објављена петнаест година после ауторове смрти, 1856, поема *Демон* је још пре девет деценија преведена на срп-

ски. Реч је о познатом Змајевом препеву, објављеном у *Летопису* 1863, исте године прештампаном и посебно, а прештампаваном и касније.

Као и *Демон*, поема *Мцири* вуче своје корене из почетног периода Љермонтовљеве делатности, али у знатно мањој мери. Љермонтов је годинама настојао да створи поему која би уствари била јунаков монолог о најпресуднијим тренуцима његова живота и у којој би се међусобно повезали и прожели елементи лирике и трагедије. Тих елемената има у поемама М. Ј. Љермонтова *Исповест* и *Бојар Орша*, много слабијим од *Мцирија*, али местимице подударним с потресним монологом младог искушеника који се из тешке монотоније винуо ка зрачној слободи и вољно сагорео у њој своје нејако тело. Ту једноставну фабулу (добрим делом црпљену из причања старог манастирског чувара-Грузина с којим се Љермонтов упознао за време свога путовања по Кавказу, 1837 г.) песник је проткао садржајем велике поезије казаним у отсечним стиховима продорног металног звучања. Они одјекују као звека ланаца које сужањ разбија огромном — и последњом — концентрацијом снаге, више унутарње него физичке.

Никола А. Бертолино, преводилац *Демона* и *Мцирија* у издању Новог покољења (серија Мала књига поезије, свеска четврта), решио је свој врло тешки и сложени задатак нешто успешније него Милан Павић, који је прошле године дао у истој серији превод Пушкинове *Полтаве*, али је и овог пута постигнуто само делимично решење, оптерећено знатним слабостима. Оне чине Бертолинов подухват неком врстом наговештаја наредног, бољег превода најславнијих Љермонтовљевих поема и одузимају том подухвату битна обележја песничке репродукције изворника, мада је преводилац добро пренео дух и музику појединих строфа.

Нема сумње, кроз Бертолинов превод местимично се заиста осећа и делује Љермонтовљев тон, али у целини превод оставља утисак расплинутости, распричаности, прекомерних концесија обртима који су изван поезије М. Ј. Љермонтова — и изван сваке поезије. У тексту превода опис је овде онде потиснуо акцију и мисао на један начин коме Љермонтовљев оригинал не пружа и не може пружити подршке. Нису посреди никаква већа отступања од изворника, него његово разводњавање.

Ради слика, преводилац каткад довлачи у текст наивне и промашене „налазе". На пример:

> Увек је, hутеh', спрам долина
> Гледао с хриди мрачни дом,
> Но данас пир је у њем, лом —
> Чује се зурна, тешу вина —
> Удаје Гудал ћерку своју.
> И рођаци су сви на броју.
> С другарицама својим млада
> Ту седи, дивна као зора,
> И досада уз песму сада
> Њих пролази.

„Лом" се појавио с очигледном намером да прави друштво речи „дом". Тако су настала два слаба и незграпна стиха, а нису бољи ни рођаци који су „сви на броју". За Тамару Бертолино каже да је „дивна као зора", што није речено у односним стиховима оригинала. Да је лепша и поетски оправданија, преводиочева допуна не би могла изазвати никакав приговор, јер се од превода у стиху не тражи потпуна тачност, али убацивање оваквих допуна, шаблонских и слабих, нема оправдања — не зато што су то допуне, већ само зато што су оне шаблонске и слабе.

Мало даље Бертолино врло лепо преводи опис Тамарине игре:

Час прхне увис, као птица,
Час стане, — дрхти попут листа
И влажни њезин поглед блиста
Под велом дугих трепавица.

Добар је и препев прве Демонове поруке Тамари. Кристална лепота Љермонтовљевих стихова нашла је свој заиста адекватан и песнички доживљен одраз. Међутим, Бертолино не успева да се одржи на том нивоу превођења. Демонова заклетва, једно од највеличанственијих остварења Љермонтовљеве поезије, преведена је прозаично и хладно, тако да њен превод местимице личи на просечне преводе оперских либрета.

Поема *Мцири* још тежа је за превођење него *Демон*. Четворостопни јамбови *Мцирија*, јамбови само с мушким једносложним сликовима, неотстрањиво морају добити у преводу друкчије звучање и ток. О томе треба водити рачуна при оцењивању преводиочева резултата.

Не може се тражити савршен превод песничког дела које самим својим обликом скоро искључује могућност савршене репродукције, беспрекорног препева средствима поезије првенствено упућене на двосложни слик. С обзиром на то, за Бертолинов превод *Мцирија* може се рећи да није ни слабији ни бољи од његова превода *Демона*. И ту има делимичних успеха, живо и лепо препеваних стихова, али они не обеснажују основне, врло озбиљне замерке.

Лав Захаров

ИЗАБРАНА ПИСМА ГОСПОЂЕ ДЕ СЕВИЊЕ

(Превео, изабрао и предговор написао Рашко Димитријевић, Просвета, Београд 1953)

Госпођа де Севиње не припада оним највећим писцима по којима је седамнаести век добио назив класичног века француске књижевности. Па ипак, иако се идејна и духовна стремљења овог века сагледавају кроз дела Паскала, Корнеја, Расина, Молијера и Лафонтена, тешко би се добила права и потпуна слика књижевних остварења и реалног живота високог друштва и двора без познавања „мондених писаца“ војводе Ла Рошфукоа, Кардинала де Реца, госпође Лафајет и госпође де Севиње.

Живот Марије де Рабитен-Шантал, удате де Севиње, нема ничег необичног. Чак би се могло рећи да је незанимљив, прозаичан, без догађаја. Оставши рано без родитеља васпитавана је у манастиру где је стекла солидно образовање. Рана удаја за бретонског племића Анри де Севињеа није овој лепој, веселој и паметној девојци пружила срећу у браку. Оставши у двадесет и шестој години удовица, она ће, обасипана почастима, пажњом и удварањем, остати само добра пријатељица и мати своје деце. Једина и велика љубав, до смрти, била јој је ћерка, каснија госпођа де Грињен.

Сем тога стварног живота, постоји, по речима једног критичара, и један други, онај из њених *Писама*, која су убрзо после њене смрти почела да се штампају. Али тај живот госпође де Севиње о коме је она сама, кроз неких две хиљаде познатих писама, оставила доста детаља и о себи и своме времену, није читаоцима дат у оном облику у коме га је сам аутор фиксирао. Приређивачи и издавачи, по сугестијама потомака госпође де Севиње, по својим схватањима, жељама и укусу кројили су и прекрајали, сакатили и касапили, „премазивали лаком“, дотеривали, преиначивали, и „улепшавали“ ориги-

нални текст онако како се њима чинило да треба да буде. Изгледало је да је тај други „живот“ докрајчен *Неиздатим писмима* која су штампана према копији пронађеној 1872, која датира из почетка 18 века. Међутим, припрема новог издања наговештава још једну (да ли и последњу?) редакцију писама госпође де Севиње.

Писма госпође де Севиње нису само документат о једном времену, већ и жива, литерарна слика многих политичких и друштвених догађаја из живота високог француског племства на двору Луја XIV.

Ту су, на првом месту, и прва по реду, писма о суђењу Николи Фукеу, врховном руководиоцу финансијама у Француској, заштитнику Молијера и Лафонтена, човеку огромних богатстава, који се у раскоши и сјају такмичио с краљем и кога је овај из суревњивости оптужио да расипа државну имовину. Тај, како бисмо данас рекли, „монтирани процес“ указује да су сличне судске пресуде и онда биле средство моћних и силних да се ослободе и отарасе оних који им нису били у вољи. Ту је, затим, опис грубог, изненадног и немотивисаног отстрањивања де Помпона с министарске дужности. Ту је и ванредно живо, непосредно, једноставно испричана погибија славног војсковође де Тијена, па опис прелаза француске војске преко Рајне и борбе из ове последње успешне ратне кампање за владе Луја XIV. Све ово госпођа де Севиње не прича хладно, хроничарски, већ страсно, а и пристрасно приказује и брани људе с којима ју је везивало искрено пријатељство. У случају Фукеа и де Помпона госпођа де Севиње показала је, без обзира да ли је све онако како она прича, довољно грађанске храбрости да брани своје пријатеље и заслужне људе који су пали у немилост.

Ту је и она позната афера врачаре и тровачице Воазен, која је вршила и побачаје. У овај скандалозан догађај биле су уплетене и личности из највишег дворског племства. Једна маркиза отровала је свога оца и браћу да би осветила смрт свога љубавника. Једна војвоткиња искала је од тровачице отров не би ли се ослободила свог старог мужа, а једна грофица тражила је савет како да поврати љубавника који ју је напустио. Краљичина дворска дама, некадашња калуђерица, љубавница маршала де Ликсанбура, ослобађала се ту нежељена плода који је спаљиван у пећи. Цела ова афера заташкана је, а истрага прекинута кад се сазнало да би и највише личности, па и краљева љубавница госпођа де Монтеспан, морале одговарати пред судом.

Живот на двору приказан је у пуном сјају. Ипак, иза тог спољашњег блеска често се скрива „самртна туга“. На том двору где влада највећа раскош сретају се разноврсни људи, највише ласкавци и интриганти који ће учинити све само да се дочепају звања и положаја који доносе велике приходе и пензије.

Повремено госпођа де Севиње повлачи се на своја племићка добра где се одмара од раскошних свечаности, пријема и гозби. Ту, у сеоској и провинцискоj тишини, она размишља, чита и ужива у природи. Ово њено одушевљавање природом, иако није она егзалтација каква ће се јавити код Русоа, претставља праву реткост за ово време у француској књижевности. Госпођа де Севиње се диви пролећу, „триумфу месеца маја“, певању славуја, чарима поља и шума и благој јесени „кад није ни топло ни хладно“.

Док је дворско племство углађено, култивирано, провинциско је још увек сирово и необразовано. Бележећи своје присуство на скупштини бретонског

племства, чији се „рад“ своди на то да на богатим гозбама претерано, неумерено једу и пију, госпођа де Севиње помало с висине говори о тим скуповима раблеовских пијанки и ждерања.

Мноштво ситних, узгредних напомена тачно илуструју прилике и људе оног доба. Не мислим ту на ону познату анегдоту о краљевом мадригалу, већ на догађај с оним несретником двораном Вателом који се убио што риба за краља о једној свечаности није приспела на време и на случај с ремским архиепископом који је, пролазећи кроз град „као вихор“ и срушивши једног коњаника и сам се изврнуо, хтео овом да пребије руке и отсече уши што се није на време уклонио с пута. Само ово не треба да нас, случајно, доведе у заблуду па да помислимо како је госпођа де Севиње била на страни потлачених. Једно писмо о сељачкој побуни у Бретањи речито говори на чијој је страни била.

Највећи део писама написала је госпођа де Севиње својој кћери. Иако су та писма, и поред разумљиве материнске нежности и љубави, данас прилично отужна и сентиментална, ипак су она, у односу на стил којим су писали њени савременици, природна и спонтана.

Госпођа де Севиње, по речима Сен-Бева, ујединила је у себи природну уметност са најживљом машћу и умела да посматра и анализира појаве и људе око себе. Она је са пуно укуса и мере, довољно смело и тачно судила о ономе што је видела.

Још и данас бије дах непосредности из њених писама. Сама госпођа де Севиње говорила је за себе да пише „с опуштеним вођицама“ и о оном што јој дође под перо. Али није увек, и све тако. Знала је она да њена писма круже међу познаницима, да се траже и с уживањем читају. Прошавши у младости кроз добру школу, она је знала да, поред тог „спонтаног“ и „лежерног“ тона, избегавајући прециозан манир, довољно прецизно, у брижљиво обрађеном књижевном изразу каже оно што мисли и осећа. Природни дар и књижевна култура извиру из сваког писма госпође де Севиње. Управо тај њен наоко лак, небрижљив стил показују да је она писац који се с интересом може и данас читати и од кога се имамо чему и научити.

Исцрпан и инструктиван предговор и добар избор писама одакле се може сагледати књижевна физиономија писца и солидан превод дао је Рашко Димитријевић. Известан број галицизама на пр. велико чудо, то је што су је прешли пливајући, стр. 91; Колбер је био тај који је изговорио... стр. 112; ја сам та која сам јеретик... стр. 129 могао се с мало више пажње избећи.

П. А.

ГИ ДЕ ПУРТАЛЕС: ШОПЕН ИЛИ ПЕСНИК

(Издање Просвете, Београд, 1952)

Романсирана биографија садржи многоструке могућности да се из живота и дела стваралаца извуку оне нити које су писцу биографије најпотребније или најближе. То је и најопаснија оштрица овог рода књижевности, у коме је субјективност присутна од стилизовања особина до произвољног подешавања података. Некад су у питању нијансе карактера или животне оријентације, али некад је слика и неверна, или верна само једном страном, једном бојом, одзива се само једним звуком. Да ли су писци романсираних биографија увек довољно снажни да одоле

искушењима слободног претстављања лика онаквог какав се жели видети, какав је замишљен и створен још пре приступања послу? Досадашња искуства у овој врсти литературе нису одговорила претежно потврдно на постављено питање. Ги де Пурталес, писац од имена у овоме жанру (животи Франца Листа, Лудвига II Баварског, Ничеа, Вагнера, Берлиоза), није се ни трудио да у своме делу покаже такву снагу. Он је пошао од идеје да у Шопену види песника, изузетно и издвојено биће чије кретање по овој тврдој земљи пуној курјачких апетита и неизбежних класних судара, увек има у себи лакоћу и занесеност једнога месечара, увек је као ванпросторно и ванвременско. Таква основица сагледања и уобличавања дала је карактер целом делу. Имамо живот Шопенов; живот песника, уметника и љубавника, у коме геније и детињска наивност иду упоредо својим путовима. И живот физички нежног човека, сталног болесника: трошно тело а у њему моћни дарови, стваралачки огњеви и полети до истинске величине. Женствено тело, мужевно стварање. „Крв јуначка, душа девојачка". Недостаје живот борца, уметника чији се стваралачки замах храни соковима земље, патњама и тежњама малог човека. А знамо и за таквог Шопена.

Пурталес је дао овакву карактеристику свога дела: „Циљ наших напора је био да поређамо догађаје по извесноме реду, да из тога извучемо главне линије душе и духа, а не да објаснимо оно што је у Шопеновој души било увек необјашњиво; да нашем моделу никако не одузмемо ону сенку која му даје његов унутрашњи смисао и његову магловиту лепоту". „По извесном реду" иду догађаји у којима се најрељефније види Шопенов љубавни живот: Марија Вођинска, Делфина Потоцки, Жорж Санд. Највише места је дато, као што је и разумљиво, односу са последњом. Ту је цео роман, прво љубавни па доцније животни, до танчина, са психолошким преливима, са прецизном аналитичком методом објашњавања карактера ове велике љубавнице која у Шопену види своје дете. Пурталес толико улази у документацију њених особина (писмо од шест страница!) да дело у тим тренуцима клизи са трачница Шопенова живота на друге, с њим у вези, али туђе и друкчије. Пурталес се ипак није одрекао амбиције да своме „моделу" нађе и изворне ознаке уметничких снага. Ако су описи односа и поступака понекад сладуњави, у разрешавању музичких облика вредности има инвентивности и сигурности доброг познаваоца. „Плава нота" је такво разрешење. И хармонија ситница у Шопеновом стварању. И чудесна моћ импровизације. И немоћ изражавања речима.

Вештина стила и композиције, тако разумљиве код једног опробаног и солидног француског писца, успева да из разноврсних података створи течну и складну целину. Она се не пење до потресних акцената, иако обухвата узбудљиву материју. Као да се задовољава наменом: да буде пријатна лектира, забавна, занимљива. Пут до правог Шопена.

Б. Н.

СТЕФАН ЦВАЈГ: ЖОЗЕФ ФУШЕ

(Просвета, Београд 1952)

Дужи период између два светска рата Стефан Цвајг био је један од најчитанијих писаца. Великог, широког и дубоког образовања Стефан Цвајг као један од најпопуларнијих писаца, најрадије читаних, долазио је у додир са многим истакнутим личностима културног и политичког живота свога времена Он је заиста имао много смисла не само за дубље продирање у проблеме свога времена већ и за низ проблема и историских личности своје ближе или даље прошлости. Један од таквих резултата пишчевог интересовања за прошле дане је монографија Жозефа Фушеа, најпревртљивијег политичара у периоду од 1793 до 1815 г. Монографија Жозефа Фушеа у низу Цвајгових радова ове врсте (Еразмо Ротердамски, Магелан, Марија Антоанета и др.) истиче се као и остали сигурним пишчевим познавањем времена у коме живи и активно делује на бини политичких збивања. Жозеф Фуше, јакобинац, министар полиције под Наполеоном, истакнути дворанин Луја XVIII и вечити покретач готово свих закулисних политичких збивања од Француске револуције до Наполеоновог коначног пада и доласка Бурбона. Сам писац ову књигу зове, можда неправедно, студијом. Ако је то само студија са научним подацима о збивањима тог доба, онда је таква која се чита као најзанимљивија уметничка проза. Зато се с правом може рећи да је ово Цвајгово дело, писано са њему својственим гипким и занимљивим стилом, успела уметничка проза која се наизуст чита, дело где се догађаји и људи у свој својој истинитости и узбудљивости појављују пред читаоцем. Ово дело је пример синтетизовања историских података око једне личности и успеле тежње да се ти подаци пруже читаоцу као пријатна и интересантна лектира одмора. Књига се појавила у језички коректном и стилски дотераном преводу Николе Половине.

Бранко Пеић

*

НАШ БУДУЋИ НАЦИОНАЛНИ БАЛЕТ

— Уз петогодишњицу Ансамбла народних игара Србије —

Тешко да смо на ком подручју уметности данас толико своји, толико изворни као овде. Поразмислите ли мало о Ансамблу, упознате ли се са његовом прошлошћу, аналогија са Мокрањчевим *Руковетима* се вишеструко намеће. Узмемо ли у обзир и њихову уметничку зрелост, биће нам схватљива и неподељена љубав свих слојева домаће публике према њему, баш као и његови несвакидашњи триумфи на страни, у Лондону, — у једном Паризу! И док се данас — као што добро рече један наш истакнути фолклориста — културни центри света просто отимају о гостовања Ансамбла, код нас се о њему није појавио ни један озбиљан напис, ни једна критика. Не мислим да је тиме Ансамбл нарочито много изгубио — та они иду тако сигурно напред! —, но ипак, карактеристично је то неинтересовање компетентних...

Маја месеца се навршава пет година рада Државног ансамбла

народних игара Србије. Евоцирајмо, у знак љубави, његов досадашњи пут.

Са припремама почињу првих месеци 1948 године, да би 15 маја исте године отпочео и рад. Из београдских културно-уметничких друштава, а нарочито из „Лоле Рибара“, регрутовано је петнаест младића а исто толико и девојака. Наравно, у оно време задобијање људи није било без тешкоћа. На овом подручју уметности код нас није било традиција, док је новостворени Ансамбл, који добија чврсте смернице и професионалан карактер, захтевао с једне стране потпуно ангажовање играча на овом послу, а са друге, задовољење критерија, иако још ни близу онако оштрог као данас. Од самог почетка па до сада, уметничким радом руководи Олга Сковран. Те године, све до септембра месеца, ради се чисто школски; уче се народне игре, а играју се онако како их игра и народ, без икаквог обрађивања. Међутим, позорница има своје захтеве, те припреме за први концерт значе и прву развојну фазу, која се може назвати сценском адаптацијом народне игре. За разлику од ансамбла других Република, овде је већ први програм имао широко југословенски карактер. (Ова репертоарска политика је одржана и до данас.) Поједине тачке су састављене из десет до дванаест игара, које, иако свака бисер за себе, још немају потребног органског јединства у целини. Због тога овакве тачке имају више карактер потпурија. Игре се изводе уз пратњу сопственог симфонијског оркестра од педесет чланова, пошто се сматрало да уметничка игра, сценски адаптирана, а делом и обрађена, захтева и одговарајућу музику. Поред оркестра постоји и хор од тридесетак људи. Треба, наиме, имати у виду да је играти и у исто време певати веома тешко и заморно, тако да су у играчким тачкама са певањем често потребни и помоћни певачи са стране. Од самог почетка уметничко руководство Ансамбла има своје најбоље сараднике у композиторима, уметничким обрађивачима музичког фолклора. Христић, Бошњаковић, Барановић, Живковић, Логар, Вукдраговић, Херцигоња и други пишу за Ансамбл, но нема сумње да ће од овог корисног међусобног утицаја прави плодови тек доћи. Прве кореографије, а и највећи део досадашњих, даје Олга Сковран. Вредни сарадници на том послу су јој Добра Путник, Мила Пенић, Агата Жиц, као и Мира Сањина, те Звонимир Љеваковић (из Загреба).

Прво гостовање у иностранству, (у Швајцарској, марта 1950) афирмира Ансамбл и у међународном размеру, но још оштрије указује на једну другу страну. Заједно са оркестром и хором има их око 110 чланова. То је гломазна, најскупља трупа у Европи, па материјална страна, и поред пуних дворана, остаје тежак проблем. Зато ће доћи до распуштања оркестра и хора, а уместо њих се узима, с јесени 1951, мали ансамбл свирача који су у исто време и тамбураши, док певачки део преузимају сами играчи. Данас Ансамбл, заједно с руководећим и помоћним особљем, има 63 члана. — Нешто мало статистике биће довољно да прикаже спољну страну његовог рада и успеха. 1948 Ансамбл даје четири концерта, 1949 — 55, 1950 — 68, 1951 — 116, 1952 — 138, од тога броја преко половину у иностранству. 1950 добија II Савезну награду. 1951 на Интернационалном фестивалу у Енгле-

ској добија 99 од 100 могућих бодова, са три прве награде: за народну игру, за народну песму соло, као и за соло народни инструмент (фрула). Но највећи триумф претстављају једномесечна гостовања, 1952, у Лондону, где Ансамбл даје 32 узастопна концерта, те у Паризу, где ће 26 пута напунити Палату Шајо.

Но, ма колико била интересантна тема о садашњем ступњу развитка Ансамбла, ма колики били његови успеси, за нас је далеко интересантније питање његове будућности. У Уредби пише: „... Чување и уздизање народних игара на уметнички ниво".

Кад је једна игра већ узета у план, онда се или иде на терен, или се, чешће, доводе играчи (махом старији људи, који чистије играју) од којих се учи. Игра се записује, водећи нарочито рачуна о стилу. Каткада, у трагању за ретким и интересантним играма, ствар се ради и само по запису, као што је то био случај са једном од најбољих тачака, са префињеном, управо гурманском игром Машкото. Нашли су је у записима сестара Јанковић. Заправо, то је био тек један играчки мотив из околице Дебра. За развој кореографије ово је веома важан случај. Игра која је и из народа нестала, оживљена је благодарећи једном мотиву, наравно уз коришћење карактеристика игара из истога краја.

Једном узета из народа, игра се развија под утицајем двају фактора: решености да се сачува изворност и закона сцене. На крају, ти закони, а и сва одговорност, су ипак у рукама уметничког руководства. Значи да се задатак кореографа своди пре свега на елиминисање из игре сваке празне егзибиције, а затим да, водећи рачуна о новом тлу, развија све латентне могућности, да дорече све оно што је народ кондензовао у једној игри, да, најзад, из једне мисли роди другу, више, да напише еп. То ће бити наш, југословенски балет. А досадашњи развој Ансамбла даје места овој мисли.

Богат је материјал који наш фолклор даје на расположење уметнику-обрађивачу, но проблем је у његовој специфичности. А за ту уметничку делатност, за обраду, па и стилизацију фолклора, постоји један бескомпромисан, најкомпетентнији критичар — сам народ који је ову уметност и створио. Ако дело и прерасте свога творца, оно мора да дише истим дахом ако неће да се извитопери, да се однароди. Случај са обрадом музичког фолклора је добро познат: написане су стотине обрада да би неколико десетина успело.

Да је Ансамбл на правоме путу указују неке, наизглед ситне, ствари. Код њих, пре свега, нема „научених", „готових" комада. За ове виртуозе играња исти се школски задатак, рекао би човек, увек понавља. Но то привидно понављање једне игре не значи друго до ли прочишћавање и продубљивање ствари. С друге стране, о трезвеном уметничком ставу руководства речито говори један други детаљ. У разговору са секретарицом Ансамбла, нашом познатом теоретичарком игара Оливером Младеновић (којој и дугујем податке), споменух реч „стилизација", чиме сам изазвао живо реаговање: код њих је у употреби појам сценске адаптације, затим и обрађивања, док се реч стилизација нерадо спомиње. Може се говорити само о оријентацији ка стилизацији.

Рекосмо већ да су прве тачке Ансамбла биле сплетови, чак и од десет до дванаест игара, тако да је на једном концерту било

просечно седам до осам тачака. Сада можемо рећи да се Ансамбл налази у другој фази. Тражећи чистоту главне мисли, дајући чвршћу везу њеним саставним деловима, појединим играма, неке тачке репертоара су претрпеле смањење броја саставних игара на шест до седам. Тенденција је јасна: уместо потпурија, једна доминантна тема. Садржај има све већи значај.

И треба бити заиста прави уметник па се не задовољити већ постигнутим, не запасти у испразан виртуозитет, већ се упорно, пионирски понети са тешким али великим залатком: наћи свој уметнички језик.

Гледам их између кулиса позорнице, па слика није тако богата као из гледалишта, али видиш више, видиш и наличје. Олга Сковран стоји код дизача завесе. Кажу ми да своју трупу још ни на једном концерту није гледала из публике. Стално је са њима, диригује. А када се игра, времена је премало. Имају две гарнитуре: високе и растом ниже, и док су једни на сцени, други се брзо пресвлаче или певањем помажу оне који играју. Да не би било застоја, организација мора бити заиста беспрекорна. Седамнаест, осамнаест тачака има сада један програм, а зној немилице лије већ при крају првога дела. Нема ту усиљене, хладне гримасе смеха рутинера... Игра се Тешкото. Силовито осећање тражи пута да се ослободи, али га достојанство мушкарца сузбија, потискује, набија до тог потенцијала да губиш дах. А гоч их помамно распаљује, изазива коловођу, подмеће му се под ноге. Он пак, ставивши ногу на гоч, тек обрвама и гримасом на лицу каже бубњару све оно што потискује у себи. Гледаоци то нису могли видети, јер им је леђима био окренут, али то мораш осетити, јер овако може играти само онај који своју младост претаче у игру. — Осећате ли сву тегобу живота жене у *Гламочком колу*, где нема музике, а ритам одржава само накит? Упорно сам им испитивао лица, знате ли да и она то исто говоре! — Игра их троши, али и напаја. Засвира Моравац, а они просто ђипише на игру! Чујте, ово нису професионалци, они живе својим личним животом и сада: зар не видите оног црног високог како просто ашикује?

И није ми било тешко да схватим Оливеру Младеновић када је рекла:

— Знате, ви ваљда осећате колико ми волимо овај наш Ансамбл. Но, кад би ме неко замолио да му у поверењу кажем шта више волим: игру Ансамбла или ону тамо, негде далеко у селу крај цркве, морала бих рећи: ону другу, на пољани!

Могу ово и јавно да кажем, јер док тако буде, можемо мирно гледати на будућност Ансамбла.

И. Врсајков

ГОДИШЊА СКУПШТИНА МАТИЦЕ СРПСКЕ

У присуству преко 130 чланова, 15 марта т. г. одржана је редовна скупштина Матице српске. Скупштини су као гости присуствовали: Александар Вучо у име Савеза књижевника ФНРЈ; д-р Милош Ђурић и Божидар Ковачевић у име Српске књижевне задруге; Душан Матић и Душан Костић у име Удружења књижевника НР Србије; Јурај Спевак, секретар Савеза културно-просветних друштава Војводине; Нандор Фаркаш у име Културног одбора Мађара; Еуген Планчак у име Културног одбора Русина и други гости.

Скупштину је отворио потпретседник Светислав Марић, и, пошто је поздравио присутне, скупштина је једним минутом ћутања одала почаст пок. претседнику Матице српске д-р Милану Петровићу и другим умрлим члановима. Након тога су скупштину поздравили Александар Вучо, књижевник и д-р Милош Ђурић, професор универзитета, а затим су прочитани поздравни телеграми.

По завршеном свечаном делу прешло се на дневни ред. Извештај није читан јер је раније штампан и благовремено послат свима члановима, те се по одлуци скупштине одмах прешло на дискусију. У дискусији поводом извештаја о раду Матице српске у 1952 год. први је говорио Милан Вујин, секретар Надзорног одбора МС; он је истакао неколико питања из материјалног пословања Матичиних привредних огранака, чија се делатност развила у толикој мери да Надзорни одбор није у стању да врши детаљни преглед рада. Предложио је да скупштина одобри да се, као помоћ Надзорном одбору, одреди један Матичин службеник који ће вршити преглед материјалних докумената. У вези са тим питањем, говорили су Милош Хаџић и Бошко Петровић, а затим је говорио Божидар Ковачевић, књижевник из Београда, истичући плодан Матичин рад у 1952 години. Он се осврнуо и на Матичину издавачку делатност и подвукао да је она усмерена задовољењу културних потреба, но да би је требало употпунити издавањем књига за широке народне масе. Затим је говорио Спасоје Чобански, ректор ВПШ из Новог Сада, а потом је Живојин Бошков, књижевник, говорио о раду Књижевног одељења МС, које за собом има свега годину дана рада. Сумирајући резултате рада, он је истакао неколико проблема, међу којима окупљање нових кадрова и питање оцењивања рукописа поднесених Књижевном одељењу. У даљем току дискусије књижевник Бошко Петровић је изразио мишљење да Матица засад не треба да издаје тзв. књиге за народ, јер у Београду већ постоје нека издавачка предузећа чији је задатак да издају само књиге за широке народне слојеве, у првом реду за село.

О смерницама рада Књижевног одељења и потреби окупљања већег броја сарадника говорила је Иванка Јовановић, проф. ВПШ из Новог Сада. Она је посебно говорила о *Летопису*, који је, по општем мишљењу, видно напредовао и, поред многих познатих и угледних сарадника, окупио и знатан број млађих, од којих добар број почетника. Д-р Бранислав Букуров је говорио о раду Научног одељења МС и тешкоћама на које се наилази. Истакао је потребу окупљања већег броја сарадника. Јурај Спевак, секретар Савеза културно-просветних друштава Војводине, говорио је о потреби окупљања већег броја сарадника из редова националних мањина; о томе питању говорио је и Раіко Николић, директор Војвођанског музеја, истичући да су сарадници

из мањинских редова већ окупљени у Научном одељењу, а да ће се поздравити појава нових сарадника, без обзира којој националности припадали.

У току даљег рада скупштина је одобрила измене правилника Библиотеке МС и Научног одељења. Правилнику Научног одељења додат је нов члан, према коме ће се из чланства брисати они чланови-сарадници који се у току две узастопне године не буду интересовали за рад Одељења.

После исцрпне дискусије скупштина је одобрила и Правилник о стипендијама, те ће се отскоро почети давање стипендија студентима високих и средњих школа.

Скупштина је у целости одобрила предложени план рада Матице српске за 1953 годину. Образложење плана рада дао је Живан Милисавац. Он је истакао потребу преуређења Галерије МС, затим рад на организовању прославе 50-годишњице Змајеве смрти, потребу активирања фондова и коришћења њихових прихода за стипендије. Поред осталог, нагласио је да се у току године мора посебна пажња посветити окупљању нових сарадника Књижевног и Научног одељења. Д-р Бранислав Букуров је обавестио скупштину да Научно одељење, поред својих уобичајених послова, ради и на прикупљању података за Југословенску енциклопедију. Новом Управном одбору стављено је у задатак да реши проблем смештаја Матичиних одељења у што погодније просторије и, у вези с тим, да размотри могућност адаптације садашње Матичине зграде или зграде коју је Матица недавно добила од Градског народног одбора у замену за стару зграду која је порушена. Такође је предвиђено да се у току године приступи изради стручног каталога у Библиотеци.

После претреса плана рада изабрана је нова управа. За претседника је изабран академик Вељко Петровић, а за секретара Милош Хаџић, јавни радник.

Значајна је одлука овогодишње скупштине да се при Матици оснује фонд под називом Змајева награда из којег ће сваке године на дан Змајеве смрти бити награђено по једно књижевно дело са 100.000 дин. Такође је одлучено да се размотри могућност оснивања сличних награда за дела из науке и ликовних уметности.

Скупштина је одобрила предложени буџет за 1953 и одредила да годишња претплата за *Летопис* износи за чланове 700, а за нечланове 750 дин. годишње.

Пред завршетак рада скупштине послати су телеграми Претседнику Републике Јосипу Брозу Титу и претседнику Извршног већа НР Србије Петру Стамболићу.

С. Ј.

НАШИ САРАДНИЦИ

Павле Угринов (право му је име Васа Поповић) рођен је у Молу у Бачкој 15 априла 1926 год. Гимназију је учио у разним местима у Војводини, матурирао је у Зрењанину, а у Београду је дипломирао на Академији за позоришну и филмску уметност. Учествовао је у НОБ-и 1944—1945 године. Сада је редитељ у Београдском драмском позоришту.

До сада је штампао стихове у неколико омладинских листова.

Вукашин Ераковић, рођен 1925 године у Бањанима код Никшића, детињство је провео у Ветернику код Новог Сада, гимназију завршио у Никшићу. У Београду студирао Југословенску књижевност, а затим се уписао на Редитељски отсек Академије за позоришну уметност.

Од 1948 год. сарађује у омладинским листовима и часописима.

Јован Солдатовић родио се 1920 год. у Черевићу где је свршио и основну школу. Гимназију похађао у Новом Саду, а затим се уписао на архитектуру. Студије прекинуо већ у почетку рата и почео да се бави вајарством. 1945 год. је примљен на другу годину Академије ликовних уметности у Београду где је са одличним успехом дипломирао 1948 год. 1949 год. је примљен у мајсторску радионицу Томе Росандића, где ради и данас.

Од 1949 год. излаже на изложбама УЛУС-а, а крајем 1952 год. имао је своју прву самосталну изложбу у Београду.

Анкица Опрешник се родила 30 априла 1919 године у Витезу код Травника. На академију ликовних уметности уписала се 1941 године и студирала код проф. Петрова, Милуновића, Гвозденовића и Челебоновића. Од 1947 до 1949 била је на специјалном течају (Сликарска специјалка) код Табаковића и Челебоновића.

Излагала је на изложбама УЛУВ-а и изложби „Младих". У заједници са Миланом Керцем приредила самосталну изложбу у Новом Саду 1951 и у Суботици 1952 год.

*

БИО-БИБЛИОГРАФСКА ГРАЂА О ЉУБОМИРУ П. НЕНАДОВИЋУ

I — ХРОНОЛОГИЈА

1826 — 14 септембра родио се у Бранковини, код Ваљева.

1843 — објавио прву песму *На Видовдан у Подунавци.*

1849 — објавио прву збирку стихова *Песме.*

1850 — 5 јануара покренуо у Београду *Шумадинку*, лист за књижевност, забаву и новости.

1895 — умро у Ваљеву.

II — БИБЛИОГРАФИЈА

1 — ЗАСЕБНО ШТАМПАНЕ КЊИГЕ

1849 — *Песме* I. Писмени др. Дан. Медаковића. Земун 1849.

1849 — *Славенска вила.* Спіевао Љубомир Ненадовић године 1847 на Некару у Њемачкој. Брзотиском нар. печат. Дан. Медаковића. Карловци 1849.

1849 — *Славенска вила.* Спјевао Љубомир Ненадовић године 1847 на Некару у Њемачкој. Загреб 1849. [Латиницом].

1860 — *Песме.* Второ умножено издање. Издао и печатао И. К. Сопрон. Земун 1860.

1861 — *Дочиновић Воин.* Спјев у шест пјесама од Љубомира П. Ненадовића. Издала печатња И. К. Сопрона. Земун 1861.

1862 — *Рватбаша Црногорски.* Августа 1859. Књигопечатња књаж. црногорскога у Цетињу. Цетиње 1861.

1863 — *Свештенство и ратарство.* Прештампано из „Срб. Новина“ за 1859 год. А. Добровојевић, књижар у Београду. У штамп. Н. Стефановића. Београд 1863.

1867 — *Снага народа.* Прештампано из „Илустрованог света“ трошком кнеза Црногорског Николе. У кнежевској печатњи. Цетиње 1867.

1881 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Прва свеска. Издаје штампа „Задруге штампарских радника“. Београд 1881.

1881 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Друга свеска. Исто издање. Београд 1881.

1881 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Трећа свеска. Исто. Београд 1881.

1882 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Четврта свеска. Исто. Београд 1882.

1882 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Пета свеска. Исто. Београд 1882.

1883 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Шеста свеска. Исто. Београд 1883.

1883 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Седма свеска. Исто. Београд 1883.

1883 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Осма свеска. Исто. Београд 1883.

1884 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Девета свеска. Исто. Београд 1884.

1884 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Десета свеска. Исто. Београд 1884.

1885 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Једанаеста свеска. Исто. Београд 1885.

1887 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Дванаеста књига. Издање књижаре Тасе Стојановића у Ваљеву. Штампарија „Задруге штампарских радника“. Београд 1887.

1889 — *О Црногорцима.* Писма са Цетиња 1878 године. Издање књижаре Тасе Стојановића у Ваљеву. Штампарија А. Пајевића. Нови Сад 1889.

1891 — *Књиге Љубомира П. Ненадовића.* Тринаеста свеска. Издање књижаре Љ. Јоксимовића у Београду. Штампарија Народне радикалне странке. Београд 1891.

1891 — *Радничка библиотека.* Књига прва. [Песме Влад. М. Јовановића, Ђуре Јакшића, Јаше Томића и *Љубомира П. Ненадовића*]. Издање књижаре Љ. Јоксимовића у Београду. Парна штампарија Народне радикалне странке. Београд 1894.

1889 — *Поглед на поезију и њен утицај на човечанство.* Приступна беседа читана у Срп. краљ. академији на свечаном скупу 26 јуна 1888. Издање Српске краљевске академије наука. Глас XV, други разред 9. У краљ. српској државној штампарији. Београд 1889.

1892 — *Целокупна дела.* Свеска прва. Са сликом писца. Друго поправљено и умножено издање. Накладом књижаре Љ. Јоксимовића у Београду. Парна штампарија Народне радикалне странке. Београд 1892, стр. 120.

1892 — *Целокупна дела.* Свеска друга. Друго поправљено и умножено издање. Исто издање. Београд 1892.

1893 — *Целокупна дела.* Свеска трећа. Исто. Београд 1893.

1893 — *Целокупна дела.* Свеска четврта. Исто. Београд 1893.

1893 — *Целокупна дела.* Свеска пета. Исто. Београд 1893.

1893 — *Целокупна дела.* Свеска шеста. Исто. Београд 1893.

1893 — *Целокупна дела.* Свеска седма. Исто. Београд 1893.

1893 — *Целокупна дела.* Свеска осма. Исто. Београд 1893.

1894 — *Целокупна дела.* Свеска девета. Исто. Београд 1894.

1894 — *Целокупна дела.* Свеска десета. Исто. Београд 1894.

1894 — *Целокупна дела.* Свеска једанаеста. Исто. Београд 1894.

1894 — *Целокупна дела.* Свеска дванаеста. Исто. Београд 1894.

1894 — *Целокупна дела.* Свеска тринаеста. Исто. Београд 1894.

1894 — *Целокупна дела.* Свеска четрнаеста. Исто. Београд 1894.

1895 — *Целокупна дела.* Свеска петнаеста. Исто. Београд 1895.

1895 — *Целокупна дела.* Свеска шеснаеста. Исто. Београд 1895.

1895 — *Целокупна дела.* Свеска седамнаеста. Исто. Београд 1895.

1895 — *Целокупна дела.* Свеска осамнаеста. Исто. Београд 1895.

1895 — *Целокупна дела.* Свеска деветнаеста. Исто. Београд 1895.

1895 — *Целокупна дела.* Свеска двадесета. Исто. Београд 1895.

1902 — *Шетња по вашару* од Љуб. П. Ненадовића. Са белешком о писцу. Наклада „Привредника". Српске штампарије у Загребу. Загреб 1902.

1907 — *Писма из Италије.* Са тумачењима и напоменом Српске књижевне задруге. Издање Српске књижевне задруге, књига 107. Штампарија „Доситеј Обрадовић". Београд 1907.

1908 — *Изабране песме за школску омладину.* Издање дворске књижаре Мите Стајића у Београду. Нова штампарија Саве Раденковића и брата. Београд 1908.

1912 — *Целокупна дела.* Књига прва. [Песме]. Треће издање. Накладом књижаре Љ. Јоксимовића у Београду. Нова модерна штампарија Миливоја Бођанског. Београд 1912.

1912 — *Целокупна дела.* Књига друга. [Песме]. Исто. Београд 1912.

1912 — *Целокупна дела.* Књига трећа [Песме]. Треће издање. Београд 1912.

1912 — *Целокупна дела.* Књига четврта. [Песме]. Исто. Београд 1912.

1912 — *Целокупна дела.* Књига пета. [Песме — Писма из Грајфсвалда. — Приповетке]. Исто. Београд 1912.

1914 — *Целокупна дела.* Књига шеста. [Писма из Швајцарске. — Први лонац]. Исто. Београд 1914.

1922 — *Писма из Немачке.* Са предговором: Љубомир П. Ненадовић као путописац од Павла Поповића. О овом издању од Владимира Ћоровића. Издање Српске књижевне задруге, коло XXV, бр. 165. Штампарско подузеће „Застава" Д. Д. Нови Сад 1922.

1923 — *Целокупна дела.* Књига седма, свеска 11 и 12. [Писма из Италије]. Треће издање. Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића. Штампарија „Давидовић". Београд 1923.

1923 — *Целокупна дела.* Књига осма, свеска 13 и 14. [Писма из Немачке I—XI]. Треће издање. Исто. Београд 1923.

1923 — *Целокупна дела.* Књига девета, свеска 15 и 16. [Писма из Немачке XII—XIX. — О Црногорцима (Писма са Цетиња 1878 год. I—VIII)]. Исто. Београд 1923.

1923 — *Целокупна дела.* Књига десета, свеска 17 и 18. [О Црногорцима IX—XV]. Исто. Београд 1923.

1923 — *Целокупна дела.* Књига једанаеста, свеска 19 и 20. [О Црногорцима XVI—XVII. — Приповетке]. Исто. Београд 1923.

1926 — *Одабране стране* [Први део: Путописи. — Други део: Песме]. Приредила Паулина Лебл Албала. Издавачка књижарница Геце Кона. Школски писци 4. Штампарија „Омладина" М. Вујадиновића и друга. Београд 1926.

1928 — *Словенска вила* од Љубе Ненадовића. Мјесто предговора од Павића Маудића. Књижара

„Прогрес“ Милутина Радоичића. Никшићска акц. штампарија. Никшић 1928.

1929 — *О Црногорцима*. Писма са Цетиња 1878 године. О овом издању В.[ладимир] Ђ.[оровић]. Издање Српске књижевне задруге, коло XXXII, књига 212. Штампарија „Св. Саве“ М. Сладековића. Београд 1929.

1939 — *Целокупна дела Љ. П. Ненадовића* [Песме. — Приповетке. — Писма]. У редакцији проф. Трифуна Ђукића, књижевника. Реч издавача Јована Р. Шарановића. Са сликом писца. Предговор: Књижевни лик Љубомира П. Ненадовића и поговор ка овом издању од Трифуна Ђукића. Издање Народне културе. Институт за националну просвету Јована Р. Шарановића. Штампарија „Југославија“ Земун. Београд 1939.

1939 — *Одломци из путописа*. Са предговором. Приредио Светозар Георгијевић. Издање Задруге професорског друштва. Школска библиотека, серија I, свеска 6. Уредник д-р Крешимир Георгијевић. Штампарија „Соко“ Миливоја Ј. Трајковића. Београд 1939.

1946 — *Писма из Италије*. Са напоменом. Редактор Ђура Гавела. Просвета, издавачко предузеће Србије. Културна историја. књига III. Штампано у штампарији Просвете издавачког предузећа Србије. Београд 1946.

1947 — *Разговор с Његошем*. Средио и предговор написао Живојин Бошков. Издање Матице српске. Нови Сад 1947.

1948 — *Одабрани листови*. [Писма. — Песме]. Са сликом писца. Са предговором: Љубомир Ненадовић (1826—1895) од Ђ.[уре] Гавеле. Издање Ново поколење. Југословенски класици књ. 11. Уредник Маријан Јурковић. Избор и редакција Ђуре Гавеле. Београд 1948.

1950 — *Писма из Италије*. Издање Полет. Југословенски писци. Штампа Југословенско штампарско предузеће Београд. Сарајево 1950.

1950 — *Путописи*. Са сликом писца и предговором: Љубомир П. Ненадовић (1826—1895) од Ђуре Гавеле. Издавач: „Зора“ Државно издавачко предузеће Хрватске. За издавача: Иван Дончевић. Југословенски писци. Уредник Добриша Цесарић. Загреб 1950. [Латиницом].

1950 — *Писма из Италије*. Са ликом писца. Са предговором: Љубомир Ненадовић „Писма из Италије“ од д-р Вида Латковића. Редактор Вељко Купрешанин. Уметнички опремио Петар Дабовић. Издање „Југословенска књига.“ Београд 1950. [Латиницом].

1950 — *Писма из Италије*. Са ликом писца. Са предговором: Љубомир Ненадовић „Писма из Италије“ од д-р Вида Латковића. Редактор Вељко Купрешанин. Уметнички опремио Петар Дабовић. Издање „Југословенска књига“. Београд 1950.

2 — ПЕСМЕ У АНТОЛОГИЈАМА

1927 — *Антологија*. Први део — Песништво. Саставио у Ници, 1917 године, Миливоје Павловић. Београд 1927, стр. 132—147.

1938 — *Песме Домовини*. Одабрао и уредио Трифун Ђукић. Београд 1938, стр. 29—35.

1946 — *Декламатор*. Одабране уметничке песме. Уредио и издао Томаш П. Марковић. Београд 1946, стр. 37—38.

1952 — *Српска родољубива лирика*. Саставили Ђуза Радовић и М. Панић Суреп. Београд 1952, стр. 97, 124, 126, 136.

3 — ПИСМА

Грчић Јован: Из моје некадашње уредничке архиве. Љубомир П. Ненадовић. Босанска вила, књ. XVIII, бр. 17 и 18, 1903, стр. 325. — Портрети с писама I. Загреб 1921, стр. 13—17.

Латковић Видо: Једно писмо Љубомира Ненадовића Сими Поповићу. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XIII, св. 1—2, 1933, стр. 137—138.

Пајевић Арса: Стара писма. Љуба П. Ненадовић — Арси Пајевићу. Бранково коло, књ. V, 1899, бр. 46, стр. 1473—1475.

Новаковић Стојан: Писмо пок. Љубомира П. Ненадовића Стојану Новаковићу. Бранково коло, књ. XI, 1905, бр. 23, стр. 733.

Стефановић-Виловски Тодор: Успомене на Љубомира П. Ненадовића. [Три писма из архива Јована Ст. Виловског]. Бранково коло, књ. X, бр. 21, 22, стр. 657—663, 694—699.

III — ЛИТЕРАТУРА

Аноним: Београдска књижара Љ. Јоксимовића подухватила се да поново штампа Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Јавор, књ. XXII, бр. 14, 1893, стр. 450.

Аноним: Биоградска књижевна писма. Владика црногорски у Италији од Љ. П. Ненадовића. Виенац, књ. I, бр. 6, 1869, стр. 143.

Аноним: Вајар Ораовац израдиће бесплатно споменик Љуби Ненадовићу на Цетињу. Време, 16 маја 1939.

Аноним: Генијалност. Коло I, 22 августа 1942.

Аноним: Где је чика Љуба Ненадовић. Коло I, 11 јула 1942, стр. 5.

Аноним: Двадесет седмог септембра навршиће се сто година од рођења Љубомира П. Ненадовића. Време, 22 септембра 1926.

Аноним: Дела Љуб. П. Ненадовића. Бранково коло, књ. I, 1895, стр. 94.

Аноним: Дела Љубе П. Ненадовића. Бранково коло, књ. II, 1896, стр. 766.

Аноним: Друго издање Љуб. Ненадовића. Дјела. Босанска вила, књ. VII, 1892, стр. 366.

Аноним: Змај и Ненадовић. Виенац, књ. XXIV, 1892, стр. 160.

Аноним: Из Ваљева у Визбаден. Коло I, 5 децембра 1942, стр. 5.

Аноним: Како је чика Љуба путовао по мразу. Нин, 12 октобра 1952.

Аноним: Књижара Љ. Јоксимовића у Београду издаје у другом издању Целокупна књижевна дела Љубе Ненадовића. Јавор, књ. XIX, 1892, стр. 496.

Аноним: Књижевно уметничка заједница издаје Споменицу о 50 годишњици Љ. П. Ненадовића. Јавор, књ. XXII, 1893, стр. 37.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић. Српска зора, књ. IV, 1879, стр. 153 — 154.

Аноним: Љ. П. Ненадовић. Летопис Матице српске, књ. 173, 1893, стр. 57.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић. Женски свет, књ. X, 1895, бр. 2, стр. 30.

Аноним: Љубомир Ненадовић. Омладина, књ. II, 1895, стр. 25—26.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић. Дело, књ. V, 1895, стр. 1—4.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић. Наставник, књ. VI, 1895, св. 1, стр. 61.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић (1826—1895). Трговински гласник, књ. V, бр. 18, 24 јануара 1895.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић [слика: ученик у Ваљеву 13 маја 1838]. Искра, књ. I, 1898, стр. 319.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић. Поводом открића споменика му у Бранковини на дан 13 јулија 1903 год. Бранково коло, књ. IX, 1903, стр. 928—932.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић. Откривање споменика. Нова искра, књ. VI, 1904, стр. 57—58.

Аноним: Љуба Ненадовић у Књићаниновом логору. Југословенски гласник II, 14 фебруара 1931.

Аноним: Љуба Ненадовић и „Турчин с пиштољем“. Југословенски гласник II, 16 фебруара 1931.

Аноним: Љуба Ненадовић о Немцима и Енглезима. Обнова, 27 децембра 1941.

Аноним: Љубомир П. Ненадовић. Српски народ, 12 децембра 1942.

Аноним: Љуба Ненадовић и цензура. Београдске новине, 31 децембра 1952.

Аноним: Ненадовићево вече. Босанска вила, књ. VIII, бр. 2, 1893, стр. 31.

Аноним: Одбор за Споменицу Љуб. П. Ненадовић. Нада, књ. I, 1895, стр. 118.

Аноним: Педесетогодишњица књижевнога рада песника ветерана Љ. П. Ненадовића прослављена је у Београду на Богојављење књижевно уметничким вечером. Јавор, књ. XXII, 1893, стр. 39.

Аноним: Помен Љуби Ненадовићу на Цетињу. Просветни гласник, књ. XVIII, 1897, стр. 176.

Аноним: Прослава педесетогодишњице рада Љубомира П. Ненадовића. Отаџбина, књ. XXXII, 1892, стр. 746—747.

Аноним: Ријетко одликовање. Босанска вила, књ. VIII, бр. 19, 1893, стр. 294.

Аноним: Српчад чика Љуби. Бранково коло, књ. II, 1896, стр. 1567.

Аноним: Сликар Тодоровић и Љуба Ненадовић. Коло I, 4 јула 1942, стр. 8.

Аноним: Са чика Љубина гроба „Ђачки одбор". — Рад овог одбора. — Приложници у 1901. — Последњи апел [18 марта 1896 образован у Бранковини „Ђачки одбор" за подизање споменика на гробу чика Љубе П. Ненадовића, песника и књижевника]. Мале новине, 25 фебруара 1902.

Аноним: Српчад чика Љуби. Мале новине, 22 новембра 1896.

Аноним: Стогодишњица Љубе П. Ненадовића. Правда, 14 марта 1927.

Аноним: Споменик Љуби Ненадовићу. Босанска вила, књ. XVIII, бр. 13, 14, 1903, стр. 261.

Аноним: Тринаеста свеска скупљених списа Љубомира Ненадовића. Јавор, књ. XVIII, 1891, стр. 822.

Аноним: Чика Љуба Ненадовић у невољи. Коло I, 27 јуна 1942, стр. 4.

Аноним: Чика Љубина здравица. Коло I, 1 август 1942, стр. 4.

Аноним: Чика Љубина оцена. Коло I, 26 децембра 1942.

Аноним: Чика Љуба питомац. Коло II, 30 јануара 1943.

Аноним: Чика Љубина ватрена кола. Коло II, 27 марта 1943, стр. 5.

Аноним: Чика Љуба и Комарчић. Коло II, 30 октобра 1943, стр. 12.

Аноним: Шала чика Љубе Ненадовића. Република, 3 фебруар 1953.

Андрић Иво: Љуба Ненадовић о Његошу у Италији. Стварање, књ. VI, 1951, стр. 601—606.

Анђелић Ђорђе: Љубомир Ненадовић (1826—1895). Историја југословенске књижевности. Београд 1938, стр. 247—249.

Атанасијевић д-р Ксенија: Наш најискренији путописац. Путописна и рефлексна проза Љубомира Ненадовића. Правда, 23—26 априла 1938.

Брр.: Љуба Ненадовић и Лаза Комарчић. Илустровани лист V, 12 октобра 1924, стр. 20.

Бабић Јован Ј.: Љубомир Ненадовић (1826—1895). Календар Колубара за 1936 г., стр. 95—99.

Б.[ожиновић] Љ.[убомир]: Љубомир П. Ненадовић. Правда, 2 јула 1936.

Борисављевић М.[илоје] К.: Забрана Шумадинке (1850 године). Књижевно историска слика. Годишњица Николе Чупића, књ. XXX, 1911, стр. 180—201. — И засебно. Београд 1911.

Босићева С.: Док је у Ваљеву срушен стари конак Ненадовића дотле можда једино село Бранковина љубоморно чува материјалне трагове на мудрог проту и храбре кнежеве. Правда, 21 јула 1938.

Бошков Живојин: Љубомир Ненадовић. Предговор уз издање „Разговори с Његошем“. Нови Сад 1947, стр. 3—4.

Бошковић Стојан: Мемоари проте М. Ненадовића, издао Љубомир П. Ненадовић, у Београду у Државној штампарији 1867. Вила, књ. III, 1867, стр. 577—580, 592—595, 608—611.

Бугарски Ђуро М.: Љ. П. Ненадовић, приложак биографији и оцјени књижевног рада његовог. Школски вјесник, 1895.

Васиљев Сп.[асоје]: Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића у редакцији проф. Трифуна Ђукића, књижевника. Београд 1939. Гласник Професорског друштва, књ. XX, 1940, стр. 555—557.

Веселиновић Ј.[анко] М.: Први сусрет Љубе Ненадовића са Ј. Веселиновићем. Венац, књ. XIII, 1928, стр. 752—754.

Влашић Петар К.: Како је Љуба Ненадовић утешио проту Радоја из Барича. Правда, 2 октобра 1937.

Вуксан Д.[ушан]: Љуба Ненадовић. Живот и рад, књ. XV, 1933, стр. 437—478.

Вуловић Св.[етислав]: Љубомир П. Ненадовић. Српска читанка. Београд 1876, 1895, стр. 209—210.

Г.: Љуба Ненадовић. Луча, књ. I, 1895, стр. 140.

Гавела Ђуро: Љубомир П. Ненадовић (1826—1895). Предговор уз издање „Одабрани листови“. Београд 1948, стр IX—XXIII.

Гавела Ђуро: Љубомир П. Ненадовић (1826—1895). Поговор уз издање „Путописа“. Загреб 1950, стр. 237—248.

Гавела Ђуро: Напомена о Љубомиру П. Ненадовићу уз издање „Писма из Италије“. Београд 1946, стр. 163.

Гавела Ђуро: Поводом 125-годишњице рођења Љубомира П. Ненадовића. Књижевне новине IV, 25 септембра 1951.

Г.[авриловић] А.[ндра]: Јубиларна — 1926 — година. Љубомир П. Ненадовић. Трговински гласник, 14 јануара 1926.

Г.[авриловић] А.[ндра]: Љуб. П.Ненадовић. Градина I, 1900, стр. 307—308.

Гавриловић Андра: Љубомир П. Ненадовић (1—4). Седамдесет анегдота из живота српских књижевника. Београд 1911, стр. 56—60.

Гавриловић Андра: Љубомир П. Ненадовић. Знаменити Срби XIX века. Година II. Загреб 1903, стр. 7—9.

Гавриловић Андра: Љубомир П. Ненадовић (1826—1895). Историја српске и хрватске књижевности за школску и личну наставу. Београд 1927, стр. 366—367.

Гавриловић Андра: Љубомир П. Ненадовић као историчар. Учитељ, 1927, стр. 1—19. — И засебно. Београд 1927, стр. 3—19.

Гавриловић Андра: Одјеци Шилерова „Звона“ у српској уметничкој поезији. Годишњица Николе Чупића, књ. XXV, 1906, стр. 227— 233.

Гавриловић Андра: Траг једног путописа Љ. П. Ненадовића. Правда, бр. 112, 1904.

Гавриловић Андра: „Шумадинка“. Културно историска слика. Годишњица Николе Чупића, књ. XIX, 1899, стр. 25—99.

Гајић Живојин: Мој најмилији путописац. Љубомир П. Ненадовић. Српски народ II, бр. 16, 8 мај 1943.

Георгијевић Светозар: Љубомир П. Ненадовић. Предговор уз књигу „Одломци из путописа“. Београд 1939, стр. 5—6.

Г.[лишић] С.[танка] Ђ.: Љуба Ненадовић и ваљевски вашар. Венац, књ. XVIII, 1933, стр. 531-532.

Грчић Јован: Љубомир П. Ненадовић. Историја српске књижевности. Нови Сад 1906, стр. 210—212.

[Дачић Живојин]: Књижевни рад Љубомира П. Ненадовића. Збирка I, 1897, стр. 70—71.

[Дачић Живојин]: Љубомир П. Ненадовић. Збирка I, 1897, стр. 55—56.

Д. Ј. С.: Сећања. Љуба П. Ненадовић. Искра, кн. I, 1898, стр. 44—45.

Драгићевић Р.[исто]: Кнез Никола тражи Љубу Ненадовића за министра просвете. Записи, кн. XVI, 1936, стр. 313—314.

Дурковић-Јакшић д-р Љубомир: Љубомир Ненадовић и Пољаци. Историски гласник, кн. II, 1949, св. 2, стр. 75—80. — Засебно. Београд 1949.

Ђорђевић Тих.[омир] Р.: Кнез Милош — зајмодавац, Љуба Ненадовић — извршитељ. Новости, 12 октобра 1926.

Ђорђевић Тих.[омир] Р.: Љ. П. Ненадовић у белешкама с натписом Цртице и анегдоте из живота знаменитих људи у српскога народа. Нова искра, кн. II, бр. 1, 1900, стр. 13—14.

Ђорђевић Т.[ихомир] Р.: Љубомир П. Ненадовић у Италији. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, кн. V, 1925, стр. 92—99.

Ђукић Трифун: Књижевни лик Љубомира П. Ненадовића. Предговор уз издање Целокупних дела. Београд 1939, стр. VII—XLIII.

Ђукић Трифун: Љубомир Ненадовић. Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918 године. Цетиње 1951, стр. 115—127.

Ђукић Трифун: Поговор ка овом издању „Целокупних дела“. Београд 1939, стр. 933—935.

Змај Јовановић Јован: Драгоме Љуби Ненадовићу (песма). Јавор, кн. XVIII, 1891, стр. 305.

Један поштовалац чика Љубин: На жалост — испунило се! Мале новине, 24 јануара 1895.

Јовановић Живорад П.: Стогодишњица „Шумадинке“. Република, 28 фебруара 1950.

Јовановић д-р Милан: Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића. Свеска прва. Београд 1892. Отаџбина, кн. XXXII, 1892, стр. 450—451.

Јовановић д-р Милан: Песников стан (Љуб. П. Ненадовић — Змај Јован Јовановић). Отаџбина, кн. XXX, 1892, стр. 489—494.

Јсвановић Слободан: Љубомир Недић (О Љ. П. Ненадовићу). Нова Европа, кн. I, 1920.

Јотић Ар.[анђел] С.: Ненадовић Љубомир. Историја књижевности Срба, Хрвата и Словенаца. Трећи део. Београд 1924, стр. 97.

Југовић Миодраг: Љубомир П. Ненадовић. Прва београдска гимназија. Прошлост, културни и национални значај прве средње школе у Србији. Београд 1939, стр. 66, 105, 426, 441.

К.[ецмановић] И.[лија]: Љубомир Ненадовић. Ослобођење VIII, бр. 1550, 16 октобра 1951.

Ковачевић Б.[ожидар]: Љуб. Ненадовић, Одабране стране, приредила Паулина Лебл Албала. Српски књижевни гласник, кн. XVIII, 1926, стр. 310—311.

Ковачевић Божидар: Четрдесетогодишњица Љубомира П. Ненадовића. Јавност, кн. I, 1935, стр. 147—150.

[Ковачевић Божидар]: Ненадовић и књижар Молнар. Књижевне новине III, октобар 1950.

Костић Лаза: Србу [Отпоздрав Љ. П. Ненадовићу]. Мале новине, 15 априла 1889.

Крклец Густав: Љуба Ненадовић. О Црногорцима. Време, 5 октобра 1925.

Л.: Љуба Ненадовић. Венац, кн. IV, 1913, стр. 288—301.

Лазаревић Лука: Успомене на пок. Љубу П. Ненадовића. Нова искра, кн. V, 1903, стр. 356—361.

Лазаревић Лука: Ненадовић Љубомир П. Мали поменик. Београд 1934, стр. 241—243.

Лалић Милосав: „втори сувенрен у словенском роду, а први и цигли што љуби слободу“ [Стихови Љ. П. Ненадовића испод једног од Његошевих портрета]. Политика, 2 септембра 1951.

(Наставак у идућем броју)

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

САДРЖАЈ

Слава Борису Кидричу — — — — — 317
Божидар Ковачевић — Један дан суђења — — 320
Павле Угринов — — — Бачка запевка — — — 330
Вукашин Ераковић — — Похара Куча — — — — 335
М. Панић-Суреп — — — Три песме — — — — 344
Анте Цетинео — — — Двије пјесме — — — — 345
Златко Горјан — — — На биљези — — — — 346
Д-р Јован Савковић — Српска новосадска гимназија крајем прошлога столећа — — — — — 347
Бошко Новаковић — — Први роман Бранка Ћопића 362
Стојан Христов — — — Савремена америчка књижевност — — — — 372

Миодраг Протић, Нове песме Мире Алечковић — — — — 382
Бранко Пеић, Лалићеви путописи — — — — — — — — 384
Светозар Лозо, *Низбрдица*, драма Св. Ћоровића — — — — 385
Никола Радојчић, *Плач Србије* у кругу њему сличних песама 387
Стојан В. Лазаревић, Једна успела монографија о Даворину Јенку — — — — — — — — — — — — — — 388
Лав Захаров, Две Љермонтовљеве поеме — — — — — — 392
П. Адамовић, *Изабрана писма* госпође де Севиње — — — — 394
Б. Н., Ги де Пурталес: *Шопен или песник* — — — — — 395
Бранко Пеић, Стефан Цвајг: *Жозеф Фуше* — — — — — 398
И. Врсајков, Наш будући национални балет — — — — — 398
С. Јосић, Годишња скупштина Матице српске — — — — 401
Наши сарадници: Павле Угринов, Вукашин Ераковић, Јован Солдатовић, Анкица Опрешник — — — — — — — 403
Живорад П. Јовановић, Био-библиографска грађа о Љубомиру П. Ненадовићу (I део) — — — — — — — — — — 403

УМЕТНИЧКИ ПРИЛОЗИ

Миливој Николајевић (1912— ·), Пољско цвеће (Из Галерије Матице српске)

Јован Солдатовић, Вечити идол
Цртежи Анкице Опрешник

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

„ГРАЂЕВИНАР“

ТРГОВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ПРОМЕТ ГРАЂЕВИНСКИМ МАТЕРИЈАЛОМ И ПРЕРАДУ ДРВЕТА

НОВИ САД, Соње Маринковић 5/II

НУДИ

преко својих новоотворених продавница у Жабљу, Кикинди, Панчеву и Старој Пазови као и централног стоваришта у Новом Саду, Јожефа Марчока улица бр. 7, Велики Лиман и стоваришта у Београду, 29 новембра ул. број 80:

Све врсте резане и тесане, меке и тврде грађе свих сортимана и квалитета као и тврде пиланске отпатке за огрев;

Коларску грађу и виноградско коље;

Грађевинску столарију и сав остали грађевински материјал.

Експортује грађу и грађевин. материјал.

Примамо поруџбине за израду свих врста амбалаже од нашег и донетог материјала. Вршимо услужни рез на нашој пилани у Новом Саду.

ПОЉОПРИВРЕДНИЦИ!

За све Ваше потребе обраћајте се директно на наше богато сортиране продавнице у горенаведеним местима.

Ускоро отварамо продавницу у Темерину као и продавницу гвожђарске робе у Новом Саду, Југ. народне армије бр. 56.

Телефон: 29-41

ЦЕНЕ СОЛИДНЕ — УСЛУГА БРЗА И ТАЧНА

Цена 70.— динара